

۱۴

فهرست بناهای تاریخی اصفهان

فهرست بناهای تاریخی اصفهان

محمد مصطفی

قیمت ۲۰۰ تومان

فہرست بنامی تاریخی اور با محبان سر

1

۶۵۲۱۵

کتابخانه شخصی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۴

فهرست بناهای تاریخی ایران (۱)

فهرست بناهای تاریخی آذربایجان شرقی

تألیف: محمد علی مخلص

سازمان میراث فرهنگی کشور

۱۳۷۱

فهرست بناهای تاریخی آذربایجان شرقی

مخلص، محمدعلی

طراح و صفحه‌آرا: میروس ایمانی‌نامور

ویراستار: هوشنگ انصاری

امور اجرایی: معاونت معرفی و آموزش / مدیریت آموزش، اسناد فرهنگی و انتشارات

خوشنویسی: محمدرضا سعیدی

حروفچینی: حمید

چاپ و صحافی: انتشارات علمی و فرهنگی

تیراژ: ۵۰۰۰ نسخه

نشانی: تهران، خیابان آزادی، نبش خیابان زنجان جنوبی، سازمان میراث

فرهنگی کشور.

«اقتباس و ترجمه این کتاب بدون مجوز کتبی سازمان میراث فرهنگی کشور

ممنوع است.»

مقدمه

سازمان میراث فرهنگی کشور به منظور آشنا ساختن مردم با تاریخ کهنسال این سرزمین پهناور و معرفی و بازشناساندن بناها و محوطه‌های تاریخی و تمدنهای گذشته و ارزشمند فرهنگی و در راستای اهداف آموزش و تحقیقاتی خود در نظر دارد با چاپ و انتشار کتاب، بروشور، به بخشی از رسالت خطیر فرهنگی خود عمل نماید.

سازمان در راستای این حرکت علاوه بر تکمیل و تجدید چاپ کتاب فهرست بناهای تاریخی تالیف مرحوم نصرت‌الله مشکوتی و چاپ یک سری بروشور جهت معرفی بناها و محوطه‌های تاریخی، قصد دارد دست به چاپ و انتشار فهرست کاملی از بناها و اماکن باستانی به ثبت رسیده بزند و کتاب حاضر به عنوان نخستین جلد از این مجموعه انتشار یافته است و امید است که از این پس این مهم را به تدریج پیگیری و دنبال نماید.

در این کتاب کلیه بناهای تاریخی و باستانی به ثبت رسیده و پاره‌ای از آثار و ابنیه‌ای که تحت حفاظت قرار گرفته به اندازه موزج همراه با عکس و نقشه معرفی شده است.

علاوه بر آن به توصیف چهار بنای مجموعه صاحب‌الامر، بقعه سیدابراهیم و

سنگ بسم الله، خلقت پوشان تبریز و مسجد ملارستم مراغه که از لحاظ معماری و هنر، دارای غنا و ارزش فرهنگی می باشند ولیکن به ثبت تاریخی نرسیده اند، نیز مبادرت گشته است. به جز ابنیه تاریخی، در بخش پایانی کتاب فهرست کاملی از کلیه تپه های تاریخی و باستانی به ثبت رسیده در این استان نیز تنظیم و ارائه شده است. امید است با ادامه انتشار این سری از کتابها بتوانیم مردم را هر چه بیشتر با آثار و ابنیه مواریث فرهنگی خود در سراسر این سرزمین پهناور آشنا سازیم و ضمن هموار ساختن پژوهشهای علمی و تخصصی در این زمینه، اعتبار و اهمیت آنها را یادآوری نمائیم.

سازمان میراث فرهنگی کشور

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، یکی از دستگاه های مهم و استراتژیک کشور است که در زمینه حفاظت، احیاء و بهره برداری از میراث فرهنگی، تاریخی و طبیعی کشور فعالیت می نماید. این سازمان در سال ۱۳۵۷ خورشیدی تأسیس شد و در ابتدا به نام «سازمان میراث فرهنگی» شناخته می شد. در سال ۱۳۷۲ خورشیدی، با تغییر در ساختار اداری، نام آن به «سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری» تغییر یافت.

این سازمان دارای چندین اداره کل و مرکز تخصصی است که در سراسر کشور فعالیت می نمایند. از جمله این واحدها می توان به اداره کل حفاظت از آثار تاریخی، اداره کل حفاظت از بناهای تاریخی، اداره کل حفاظت از مناطق باستانی، اداره کل حفاظت از مناطق طبیعی، اداره کل صنایع دستی و اداره کل گردشگری اشاره کرد. همچنین، این سازمان دارای مراکز تحقیقاتی و پژوهشی متعددی است که در زمینه های مختلف میراث فرهنگی و تاریخی فعالیت می نمایند.

یکی از وظایف اصلی سازمان میراث فرهنگی، شناسایی و ثبت آثار تاریخی و طبیعی کشور است. این کار با استفاده از روش های علمی و تخصصی انجام می پذیرد و نتایج آن در «فهرست آثار تاریخی» و «فهرست مناطق طبیعی» کشور ثبت می شود. علاوه بر این، سازمان میراث فرهنگی در زمینه احیاء و بهره برداری از میراث فرهنگی و تاریخی کشور نیز فعالیت می نماید. این کار با استفاده از روش های علمی و تخصصی انجام می پذیرد و نتایج آن در «فهرست آثار تاریخی» و «فهرست مناطق طبیعی» کشور ثبت می شود.

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، یکی از دستگاه های مهم و استراتژیک کشور است که در زمینه حفاظت، احیاء و بهره برداری از میراث فرهنگی، تاریخی و طبیعی کشور فعالیت می نماید. این سازمان در سال ۱۳۵۷ خورشیدی تأسیس شد و در ابتدا به نام «سازمان میراث فرهنگی» شناخته می شد.

فهرست مطالب

۹	پیشگفتار مؤلف
۱۳	استان آذربایجان شرقی
۱۵	پستی و بلندی
۱۵	رودخانه‌ها
۱۵	آب و هوا
۱۶	تاریخچه
۱۷	زبان و لهجه آذربایجان
۱۷	مذهب
۱۷	تقسیمات کشوری
۱۸	آثار تاریخی
۱۹	آذرشهر
۲۵	اردبیل
۷۰	اهر
۸۰	بناب
۸۹	تبریز

۱۲۸	سراب
۱۳۸	شبستر
۱۴۱	کلیر
۱۵۱	مراغه
۱۸۵	مرند
۲۰۷	مشکین شهر
۲۱۶	مغان
۲۱۸	میانه
۲۳۲	فهرست تپه‌های باستانی (ثبتی)

بنام گروه بهترینم از ادبیات

پیشگفتار

سرزمین پهناور ایران پشت به تاریخی کهن و پیشینه‌ای چند هزار ساله دارد. اگر از زندگی پیشینیان اسناد مکتوبی به جای نمانده اما یادها و خاطره‌ها بسیار است. اگر از شیوه زندگی و رفتارها و عادات سندی در دست نیست ولی رد پاها نشان از حرکت و زندگی دارد و بی‌گمان آثار تاریخی رد پای تمدن و فرهنگ اقوامی است که با هنر و معماری پیوند ناگسستنی داشته‌اند.

مظاهر گوناگون فرهنگ و هنر در طی قرون متمادی چنان در بناهای تاریخی تجلی یافته که امروزه با دقت و مطالعه در این آثار، می‌توان تصویر روشنی از تمدن و تاریخ اقوام گذشته را پیش چشم مجسم نمود. در همین راستا اصلی‌ترین وظیفه سازمان میراث فرهنگی، تحقیق و پژوهش در آثار باقی مانده از گذشتگان و معرفی آنهاست. بدیهی است که شناسائی و معرفی این آثار را نخست باید مرهون بررسیها و تلاشهای مرحوم نصرت‌الله مشکوتی که روانش شاد باد دانست و کتاب فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی نخستین کتاب سازمان حفاظت آثار باستانی را یادگار ارزنده‌ای از خدمات فرهنگی آن مرحوم به شمار آورد.

امروزه قریب ۲۱ سال از چاپ و انتشار کتاب مزبور می‌گذرد و در این

فاصله طبعاً تعداد زیادی از بناهای تاریخی ناشناخته دیگر و تپه‌ها و اتلال در اطراف و اکناف سرزمین ایران کشف و مورد بررسی و تعمیر قرار گرفته است و پاره‌ای از بناها نیز بر اثر مرور زمان، سوانح طبیعی، بی‌مهری مردم و یا جنگ تحمیلی از بین رفته و یا آثار کمی از آنها باقی مانده است. بنابراین تجدید نظر در متون و عکسهای مزبور اجتناب ناپذیر می‌نمود و اینک که توفیق تجدید نظر و تکمیل این کتاب نصیب نگارنده گردیده و نخستین جلد آن را تحت عنوان بناهای تاریخی آذربایجان شرقی در پیش رو دارید، توضیح نکاتی چند را ضروری می‌دانم:

۱ - در کتاب حاضر در کلیه مطالب و شرح بناها تجدید نظر کلی شده و اصلاحات لازم به عمل آمده است.

۲ - ابتدا به شناسائی و معرفی شهرها به صورت اختصار مبادرت گشته و علاوه بر افزودن تصاویر بناها در حد امکان، نقشه بسیاری از بناها نیز بر فهرست حاضر اضافه شده است.

۳ - شرح مختصر بناهایی که در طول ۲۱ سال به ثبت تاریخی رسیده‌اند بر این کتاب افزوده شده و علاوه بر آن تعدادی از بناهای حفاظت شده که با کد ۴ / مشخص گردیده نیز در این فهرست آمده است.

۴ - در پایان فهرستی از تپه‌ها و اتلال تاریخی که در نتیجه تجسس‌ات باستان شناسی کشف و مورد مطالعه و ثبت در آثار ملی قرار گرفته‌اند، افزوده شده است.

همان طور که در چاپ نخستین کتاب تصریح گردید، لازم به یادآوری است که فهرست کنونی منحصراً شامل معرفی بناها و اتلال تاریخی ثبت شده تا زمان حاضر است.

در پایان لازم می‌داند که تشکر و سپاس فراوان خود را به محضر آنان که در تدوین این کتاب نگارنده را یاری کرده‌اند، تقدیم دارم.

- ۱ - از آقایان مهندس باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی معاونت محترم اجرایی و آقای عبدالرحمن وهاب زاده سرپرست محترم مرکز میراث فرهنگی آذربایجان شرقی که با راهنمایی ایشان این کتاب سرانجام یافت.
- ۲ - از آقای علیرضا مهینی که از آغاز تدوین کتاب یاری‌گر و مشوق من بوده‌اند.
- ۳ - از آقای رضا قربان‌زاده که در تصحیح و تکمیل نقشه‌های این کتاب کوشا بودند.
- ۴ - از آقای دکتر یوسف کیانی که چند نقشه و عکس از بناهای تاریخی در اختیار اینجانب قرار دادند.

محمدعلی مخلص‌ی

استان آذربایجان شرقی

استان آذربایجان شرقی با وسعتی حدود ۶۷۱۰۰ کیلومتر مربع در شمال غرب ایران بین ۳۶ درجه و ۴۷ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۳ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۵۰ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ واقع شده است.

این استان از شمال با واسطه رود ارس، به جمهوری آذربایجان و از غرب و جنوب غربی به استان آذربایجان غربی و از جنوب به زنجان و از شرق به استان گیلان محدود می‌شود.

استان آذربایجان و موقعیت آن در نقشه کشور

پستی و بلندی

آذربایجان منطقه‌ای کوهستانی است که مرکز و اطراف آن را کوههای بلند معدودی می‌پوشاند. بلندترین نقطه استان، قله سبلان با ارتفاع ۴۸۴۴ متر و پست‌ترین نقطه آن، جلگه مغان با ارتفاع ۱۰۰ متر از سطح دریاست. اهم کوههای استان عبارتند از:

کوههای قره‌داغ، میشوداغ، موردداغ در شمال آذربایجان، کوههای طالش، صلوات داغ، خروسله در منطقه شرق استان و کوههای سبلان، بزغوش، پکه چین، عون بن علی، سهند، قافلانکوه در نواحی مرکزی و جنوبی استان قرار دارند.

رودخانه‌ها

آذربایجان به علت وجود همین کوهها و بارندگی زیاد، از لحاظ منابع ذخایر آب بسیار غنی است و رودهای متعدد پرآبی اراضی استان را مشروب نموده به دو حوضه دریای خزر و دریاچه ارومیه می‌ریزند. رود ارس که پرآب‌ترین رود آذربایجان است از کوههای عین گل داغ سرچشمه گرفته و پس از دریافت شعبات قره‌سو، اهرچای، آق‌چای، خیابوچای، بالغلوچای و نمین‌چای، به دریای خزر می‌ریزد. رودخانه قزل اوزن از کوههای چهل چشمه کردستان سرچشمه گرفته و پس از مشروب کردن اراضی به طرف گیلان جریان می‌یابد. رودهای مهمی که بدان می‌پیوندند عبارتند از: قرنگوچای، هشتروچای، میانچای، ترکمان‌چای، ای. آیدوغموش، قره‌چای، شهرچای. رودهایی که به دریاچه ارومیه می‌ریزند عبارتند از: آجی‌چای، مُردی‌چای، صوفی‌چای، قوری‌چای، لیقوان‌چای.

آب و هوا

هوای آذربایجان شرقی در شمال و مشرق سرد، در مغرب و مرکز معتدل و در جنوب تا حدودی گرم و مرطوب است ولی به طور کلی به علت کوهستانی بودن

هوای این استان و تأثیرپذیری آن از رطوبت دریای خزر و دریاچه مدیترانه و توده‌های سرد سیبری، در تابستان معتدل و در زمستان گاهی تا ۲۵ درجه زیر صفر می‌رسد.

تاریخچه

از پیشینه تاریخی آذربایجان در قبل از اسلام اطلاع چندانی در دست نیست لیکن وجود تپه‌ها و آثار متعدد از اواسط هزاره دوم ق. م تا پایان دوره ساسانی گویای سابقه تاریخی این منطقه است. قدیمی‌ترین دولتی که بر سرزمین آذربایجان حکومت رانده دولت اورارتوها است و مجموعه اطلاعات تاریخی امروز از این حکومت، مبتنی بر سنگ نبشته‌ها و حجاریهای اورارتوئی و بقایای قلاع بجای مانده در این خطه است. تا روزگار اسکندر و جانشینان وی آذربایجان را بخشی از ماد یا ماد کوچک می‌نامیدند لیکن در زمان اسکندر مقدونی بر ایران در سال (۳۳۱ ق. م) سرداری به نام آتورپات یا آتروپاتن که شهریان منطقه ماد کوچک بود در این سرزمین قیام کرد و آنگاه با انعقاد عهدنامه‌ای، از واگذاری آذربایجان به دست یونانی‌ها جلوگیری نمود و اسکندر بدین شرط که آتروپات خود را تابع امپراطوری وی بداند او را در آنجا باقی گذارد. پس از مرگ اسکندر که خونریزی در بین جانشینان وی در گرفت، آتروپات به حکمرانی این منطقه رسید و به پاس خدمات وی از جلوگیری اعمال نفوذ بیگانگان در این منطقه ماد کوچک را به نام سردار آتروپات «آتورپاتکان» خواندند و سپس به اسامی مختلف، آذربادگان، آذرآبادگان معروف شد.

در دوره اشکانیان، آنتونیوس سردار رومی در سال ۳۶ ق. م به جنگ فرهاد چهارم شتافت و شهر فرا اسب مقر پادشاه آذربایجان را به محاصر درآورد لیکن با مقاومت دلیرانه سپاهیان آتروپات به مقصود خود دست نیافت.

در روزگار ساسانیان آذرباتکان یکی از ایالات مهم ایران و بقول یونانی‌ها

ساتراپ نشین بوده مرکز آن را هم شهر شیز نوشتند که به علت وجود آتشکده معروف آذرگشسب و آتشکده‌های دیگری به آذربایجان معروف شد.

آذربایجان در دوره اسلامی یکی از مهمترین ایالات ایران محسوب می‌شد و از زمان زوال ساسانیان تا امروز مرکز حوادث تاریخی بسیاری بود و نقش بزرگی در جریان تاریخ داشته است که در این مختصر نمی‌گنجد و می‌توان به کتب تاریخی آذربایجان مراجعه نمود...

☐ زبان و لهجه آذربایجان

مردم آذربایجان تا دوره صفوی به زبان آذری که ریشه در زبان پهلوی دارد سخن می‌گفتند لیکن مقارن تشکیل سلسله صفوی به علت رسمیت زبان ترکی در دربار صفوی، زبان آذری جایش را به زبان ترکی داد و زبان کنونی را نه می‌توان آذری نامید و نه ترکی بلکه در حقیقت ترکیبی است از آذری، ترکی، فارسی.

☐ مذهب

اکثریت مردم آذربایجان مسلمان و پیرو مذهب شیعه اثنی عشری می‌باشند. آشوریه‌ها و ارامنه از اقلیتهای مسیحی آذربایجان هستند.

☐ تقسیمات کشوری

براساس آخرین تقسیمات کشوری، هم اکنون استان آذربایجان شامل ۱۱ شهرستان، ۴۵ منطقه شهری ۳۴ بخش و ۸۷ دهستان و جمعاً ۴۷۵۶ آبادی می‌باشد. مرکز استان، شهر تاریخی تبریز است و دیگر شهرستانهای مهم آن عبارتند از:

اردبیل، اهر، مشکین شهر، خلخال، میانه، مرند، مراغه، هشترود، مغان و سراب

نقشه استان آذربایجان شرقی به تفکیک شهرستان و بخش

وستان آباد

آثار تاریخی □

آذربایجان شرقی به علت پیشینه تاریخی و اهمیتی که در قرون مختلف داشته سرشار از بناها و اطلال تاریخی از هزاره دوم ق.م تا اواخر دوره قاجاریه است که از آن میان می‌توان به کتیبه‌های سفندل و نشتابن و پهلوی در اهر و مشگین شهر، ارگ علیشاه، مسجد کبود، مجموعه بازار تبریز، برجهای مراغه، مجموعه شیخ صفی در اردبیل، مجموعه شیخ شهاب الدین در اهر، پل دختر در میانه و کلیسای سنت اسپتanos در جلفا اشاره کرد.

آذرشهر

آذرشهر از بخش‌های مهم و معروف شهرستان تبریز در ۵۴ کیلومتری تبریز و در مشرق دریاچه ارومیه قرار دارد. رودهای دهخوارقان، قوری دره و چند رود کوچک اراضی این شهرستان را مشروب می‌سازند. دهخوارقان را عده‌ای، تحریف شده دیوار خونین پنداشته‌اند که در اثر کثرت استعمال به دهخوارقان تبدیل گردیده است.

در منابع جغرافیائی از این ناحیه به نامهای داخرقان و دیخرقان نیز نام برده شده است. به مناسبت وجود آتشکده‌ای در حوالی این شهر، بنا به تصویب فرهنگستان ایران در سال ۱۳۱۶ شمسی، دهخوارقان به «آذرشهر» تغییر نام یافت. وجود آتشکده مزبور قدمت شهر را

به قبل از اسلام می‌رساند؛ از بین متون اسلامی نیز می‌توان به کتاب تاریخ طبری تألیف محمد بن جریر طبری (مورخ به سال ۲۲۴ هجری) اشاره کرد. وی در کتاب خود از دهخوارقان به نام داخرقان یاد می‌کند. هم‌چنین ابواسحق ابراهیم اصطخری (۳۴۶ هـ) در کتاب المسالک الممالک در ذکر بلاد ارمیه اران و آذربایجان از دیر خرقان نام می‌برد. حمداله مستوفی آن را شهری کوچک با هوایی معتدل و باغستان فراوان توصیف می‌کند.

در زمان حکومت ایلخانان تا دوره صفویه این منطقه به علت دارا بودن آب و هوای مساعد و محصول فراوان و راههای ارتباطی و گذرگاه منحصر به فرد، مورد

توجه حکام وقت قرار داشت. در زمان صفویه بر روی رودخانه دهخوارقان پل محکمی ساخته شد و در جریان جنگ و گریز سپاهیان قزلباش، سربازان عثمانی، دهخوارقان انبار تهیه غذا و علوفه بوده است. در سال ۱۲۴۳ در جنگ دوم ایران و روس آذرشهر محل ملاقات عباس میرزا و ژنرال پاسیکیویچ بوده که منجر به انعقاد قرار دارد موقت دهخوارقان گردید.

گورستان قدمگاه

ثبت تاریخی: ۷۸۰

قریه قدمگاه یا بادامیار در ۱۲ کیلومتری جنوب شرقی آذرشهر واقع شده است. گورستان تاریخی ده با سنگ قبرهای حجاری شده و مجسمه‌هایی از قوچ و شیر برفراز تپه‌ای بزرگ قرار گرفته است. کتیبه روی الواح و سنگ قبرهای موجود به دو خط نوشته و

نقر شده است. خط کوفی، خط ثلث. خطوط کوفی آن غالباً دارای سبکی نزدیک به تعلیق می‌باشد که بهترین نمونه آن را می‌توان در سنگ قبر خواجه علی با دامیار از عرفای قرن هفتم هجری و مرید و شاگردش پیر چوپان مشاهده نمود. متن نوشته این سنگ قبر بدین شرح است:

«متوفی شدن شیخ المشایخ، قطب المحققین، مرحوم خواجه علی قدس الله سره در تاریخ ربیع الاول سنه تسع و تسعین و ستمائه الله. متوفی شدن شیخ سعید ملک المشایخ، سلطان العارفین، سیدالفقرا پیر چوپان رحمة الله علیه شب پنجشنبه در وقت صبح هفتم ماه محرم سنه اربع و عشرين و سبع مائه تاریخ شیخ چوپان».

سنگ قبرها با خط ثلث تقریباً یکنواخت و یکسان می‌باشند و عموماً نام ائمه اطهار علیهم السلام زینت بخش کتیبه‌های آن است. سنگ قبرهای بزرگ گورستان که

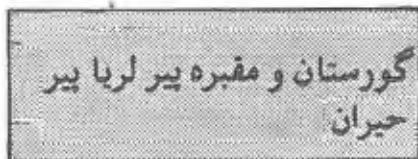
آذرشهر - گورستان قدمگاه

دارای اشکال صندوقی ظریف و خوش تراش هستند به عرفا و امراء اختصاص داشته و به دو صورت دیده می‌شوند، برخی از سنگها ساده و پاره‌ای منقش با حجاری‌های ظریف و زیبا می‌باشند. سنگ قبرهای اخیر که فقط پنج یا شش نمونه آن در این گورستان وجود دارد، در یک سوی آن تصویر ترکش و نیزه و گرز و کلاه خود و در سوی دیگر شمشیر و کمان و سپر به طور برجسته حجاری گردیده است. به سبب وجود همین آثار است که گورستان تاریخی بادامیار در عداد نمونه‌های نایاب قبرستانهای استان آذربایجان درآمده است.

یوسف دهخوارقانی ملقب به پیرحیران یا باباحیران دهخوارقانی معروف شده، در میان باغهای سرسبز شمال شرقی آذرشهر قرار دارد. در وسط گورستان اتاق کوچکی بچشم می‌خورد که مدفن خواجه می‌باشد. بروی قبر مزبور کتیبه‌ای ناخوانا دیده می‌شود که وفات خواجه را در محرم سال ۶۷۰هـ نشان می‌دهد. سنگ مرمرین بزرگ دیگری در دیوار غربی بقعه نصب گردیده که مورخ به سال ۱۱۵۹ هجری است و حاکی از تعمیر بقعه توسط بیک بن ذکریابیک می‌باشد. در بیرون مقبره پیرحیران سنگ

آذرشهر - مقبره پیر حیران

ثبت تاریخ: ۷۸۲

این گورستان بزرگ که به نام خواجه

گورستان پیر حیران

تاریخی قدمگاه و در دل تپای بلند، یکی دیگر از آثار جالب توجه این روستا یعنی معبد یا مسجد غار خودنمایی می‌کند.

برخی از باستانشناسان این بنا را به دوران پیش از تاریخ نسبت می‌دهند و اعتقاد دارند که بنا تدریجاً به همراه تبدیل شده و در قرنهای ششم و هفتم و هشتم بعد از آن تکیه و محل اعتکاف دراویش بوده و سپس به مسجد مبدل گردیده است.

– بنا، دری چوبی دارد. در فاصله دومتري در، یک طاق سنگی که احتمالاً در قدیمی غار بوده قرار گرفته است. معبد مذکور به شکل استوانهای به

قبرهای زیادی به صور گوناگون وجود دارد که نشانگر مدفن عده کثیری از اهل علم و عرفان می‌باشد. از بین الواح متعدد، سنگ قبر امیرحسن بن علی چوپان مورخ به سال ۹۳۹ و سنگ قبر پیر خواجه علی مورخ به سال ۹۵۲ بخط ثلث برجسته بسیار زیبا و سنگ قبر پاینده‌بیگم بنت شیخ چوپان از نفاست خاصی برخوردارند.

معبد یا مسجد غار

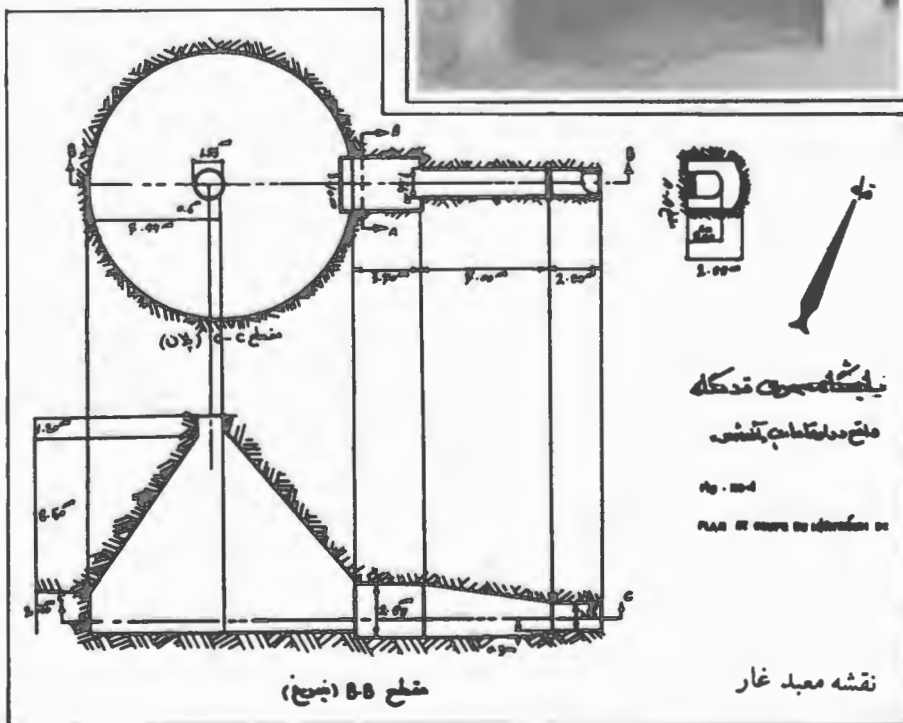
ثبت تاریخی: ۷۷۹

در فاصله دویست متری گورستان

شعاع قاعده‌ای حدود ۷ متر با گنبدی
مخروطی است که در نوک آن منفذی
جهت تأمین روشنایی داخل بنا تعبیه
نموده‌اند.

طاق سنگی

اردبیل

اردبیل از شهرهای بسیار قدیمی و مهم ایران است که در بین کوههای شرقی آذربایجان (کوههای طولش) و کوه سیلان و در کنار رودخانه بالغلوچای واقع شده و تا شهر تبریز مرکز استان ۱۹۸ کیلومتر فاصله دارد.

در وجه تسمیه اردبیل آوردنند که اردبیل متشکل از دو کلمه «ارد» و «بیل» می باشد که جزء اول به معنای «مقدس» و جزء دوم به معنای «شهر» است و جمعاً به «شهر مقدس» اطلاق می گردد بسیاری از مولفان دوره اسلامی، بنای شهر اردبیل را به فیروز ساسانی نسبت می دهند لیکن پاره ای از مورخین قدمت بیشتری برای این شهر قائل شده اند. در زمان خلفای بنی امیه اردبیل

مرکز ایالت آذربایجان شده و بواسطه موقعیت جغرافیائی خاصی که پیدا کرده بود بارها در معرض تهاجم و حملات قبایل و اقوام مختلف قرار گرفت.

در سال ۶۰۶ اردبیل مورد قتل و غارت یکی از سرداران گرجی واقع شد و در حمله مغول نیز، شهر به ویرانهای مبدل گردید. معهذاً با همه این مصائب، طولی نکشید که مردم اردبیل به جبران خرابیها پرداختند و یک قرن بعد اردبیل مرکز اقامت عارف بزرگ شیخ صفی الدین جد اعلا سلاطین صفوی گردید. در سال ۹۰۶ شاه اسماعیل به کمک سربازان قزلباش بر اردبیل تسلط یافت و در مدت کوتاهی آذربایجان را از جنگ آق قویونلوها در آورد و در زمان

مسترد شد لیکن تا سالیان سال رونق دوره صفویه را باز نیافت و حتی عملاً مدتی به تبعیدگاه سیاسی نیز تبدیل گردید.

بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی

ثبت تاریخی: ۶۴

مجموعه بناهایی که بنام بقعه شیخ صفی شناخته می‌شود، در حال حاضر یکی از زیباترین ابنیه تاریخی، هنری آذربایجان به شمار می‌رود.

محل کنونی بقعه در ابتدا، خانقاه، مسکن شیخ و مرکز صوفیان و مریدان وی بوده و پس از مرگ شیخ* مدفنش

سلاطین دیگر صفوی اردبیل به علت وجود مقبره شیخ صفی مورد توجه فراوان قرار گرفت بطوری که سیاحان و مورخینی که در دوره صفویه از اردبیل بازدید نمودند آن را شهری آباد و معتبر توصیف کرده‌اند.

در سال ۱۱۳۸ ترک‌ان عثمانی بر اردبیل دست یافتند. لیکن چهار سال بعد نادرشاه افشار آنان را از اردبیل بیرون راند. از آغاز قرن ۱۹ میلادی عباس میرزا فرزند فتحعلیشاه اردبیل را مرکز ستاد سپاهیان خود قرار داد. لیکن پس از جنگ ایران و قوای روسیه تزاری، به تصرف بیگانگان درآمد و پس از امضاء عهدنامه ترکمانچای مجدداً به ایران

* شیخ صفی‌الدین اردبیلی فرزند شیخ امین‌الدین جبرئیل پیرو و مرید و داماد شیخ زاهد گیلانی عارف معروف بود. پس از وفات شیخ زاهد تا سال ۷۳۵ هـ. ق به ارشاد و هدایت پیروان و مریدان خود پرداخت و در سال مزبور درگذشت و در خانقاه خود به خاک سپرده شد. فرزندش شیخ صدرالدین موسی که جانشین وی و مورد توجه امرار وقت بود به بنای بقعه اقدام و در تزئین و کاشیکاری اولیه آن سعی کافی مبذول داشت.

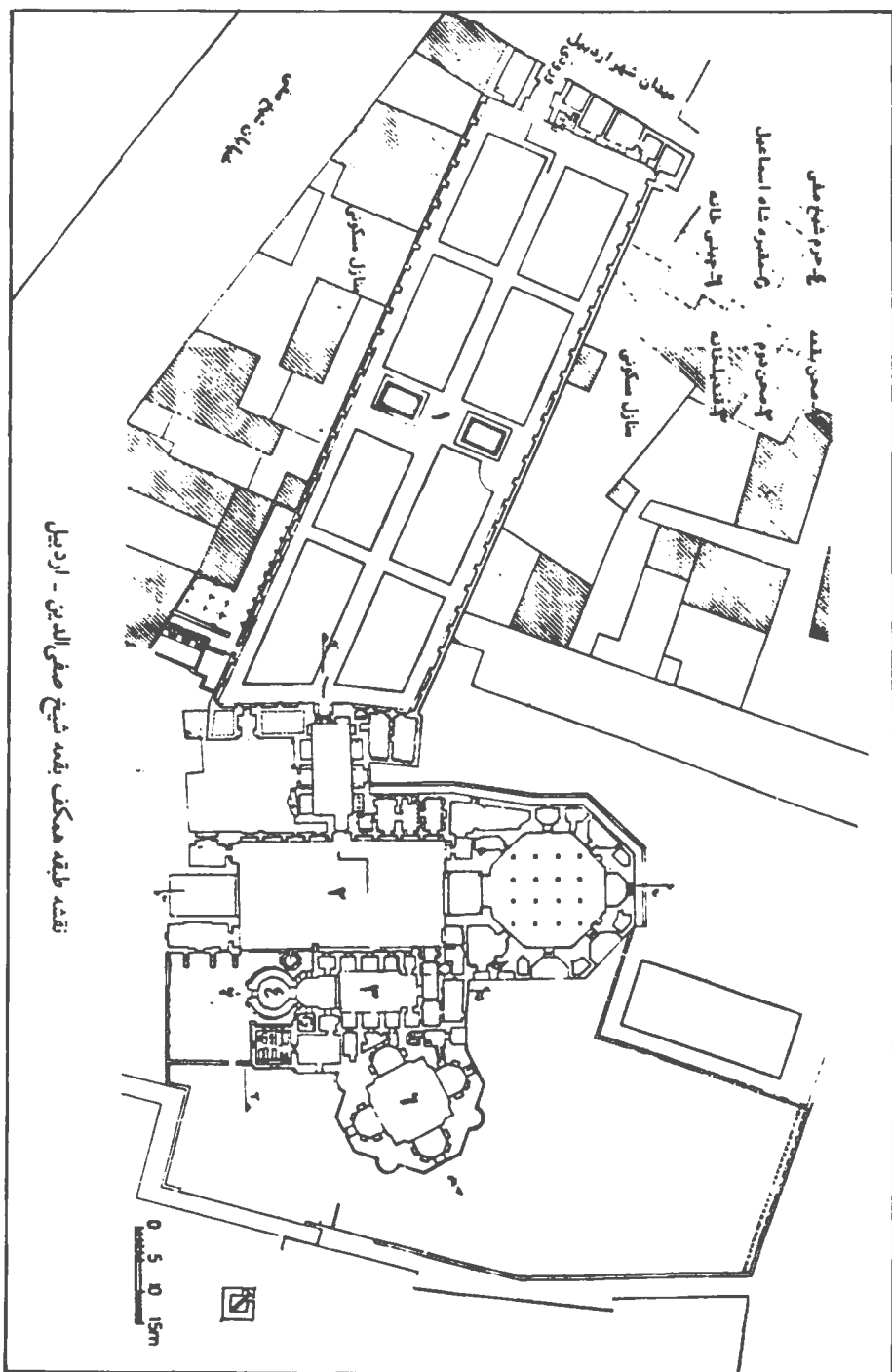
اردیبل - نمای عمومی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی

مجموعه کنونی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی که در محله دروازه و در کنار خیابان شیخ صفی واقع شده شامل قسمتهای زیر است:

۱ - سردر بقعه یا عالی قاپو

این سردر در کنار میدان بزرگ قرار گرفته و در گذشته دارای تزئینات کاشی معرق و کتیبه‌ای به خط رقاع، به نام شاه‌عباس دوم به سال ۱۰۵۷ هجری بوده است.

گردیده است، و به همین جهت می‌توانیم بنای اولیه بقعه را قبل از زمان فوت او بدانیم، لیکن بنای اصلی بقعه در زمان سیدصدرالدین موسی فرزند شیخ صفی ساخته شده که در زمان صفویه بتدریج بناهای دیگری بر آن افزوده گشته است. بیش از همه شاه طهماسب اول در توسعه بقعه کوشیده و همچنین شاه‌عباس اول و شاه عباس ثانی در توسعه تزئین مدفن جدشان سعی کافی به عمل آورده‌اند.

سردر اولیه بقعه یا عالی قاپو که ویران شده است

۲ - حیاط بزرگ بقعه

و پشت بغل‌های این راهرو با کاشی‌های معرق پوشیده بود که متأسفانه از بین رفته و اکنون به همت کارشناسان میراث فرهنگی دوبارسازی شده است.

۳ - صحن بقعه

محوطه مستطیلی به طول ۴۰/۳۰ و پهنای ۱۶/۱۰ متر است که با تخته سنگهای صاف مفروش شده است. دیوار غربی صحن دارای نه طاق

این حیاط مستطیلی است به ابعاد ۲۶/۵ × ۹۰ متر با درختان بلند و سرسبز. در ضلع شرقی این حیاط سردر دیگری است که بوسیله راهرو بدون پوشش به طول ۱۴/۳۰ و عرض ۵/۷۰ متر به صحن اصلی بقعه متصل شده و از وسط دیوار جنوبی مدخل دیگری به محوطه معروف به چله خانه یا قربانگاه باز می‌شود. در دوره آبادانی کلیه جررها

طهماسب اول واقع شده. این مسجد به شکل هشت ضلعی منتظمی به قطر ۲۰/۵ متر است و سابقاً گنبدی آجری داشته که بر اثر مرور زمان فرو ریخته و سقف تیرپوش قبلی آن بر روی ۱۶ ستون چوبی استوار بوده است که از تعمیرات دوره ناصرالدین شاه قاجار به شمار می‌رود.

در طرف شرقی صحن سردر ورودی

نمای شرقی صحن بقعه شیخ صفی

نمای آجری با ازاره سنگی و تزئینات کاشی معرق می‌باشد. در وسط دیوار، مدخل صحن قرار گرفته که در نمای جرزهای دو طرف آن کتیبه معرقی از آیات قرآن و کتیبه منسوب به شاه‌عباس دوم دیده می‌شود. در قسمت جنوب صحن یک اتاق به طول ۱۰ متر و عرض ۶/۶۰ متر و در طرف شمالی صحن مسجد جنت سرا از متحدثات دوره شاه

و کتیبه‌های زیبا جلوه‌ای خاص به این بنا بخشیده است. پس از عبور از سردر و کفش‌کن که در انتهای آن اتاق کوچک کشیک خانه قرار دارد، بوسیله در بزرگ نقره کوب واقع در انتهای دیوار جنوبی کفش‌کن می‌توان وارد رواق یا قندیلخانه شد.

۵ - قندیلخانه

این رواق، تالاری به طول ۱۱/۵ متر و عرض ۶ متر است با تزئینات گچبری

قندیلخانه بقعه

بقعه، نمای غربی رواق با پنجره‌های دو طبقه و قطار بندی معرق ظریف و دیوار محوطه معروف به حیاط حرمخانه واقع‌اند. بین پنجره دوم و سوم طبقه زیرین سنگ مرمرین نفیسی در بین قابی از کاشی معرق نصب شده که فرمانی از شاه طهماسب صفوی مبنی بر نهی از منکرات، بر آن منقور است.

۴ - محوطه جلوی حرم

سردر ورودی بقعه با کاشیهای معرق

نمای کلی قندیلخانه

۶ - مقبره شیخ صفی

مقبره شیخ صفی در انتهای قندیلخانه به صورت برج بلندی خودنمایی می‌کند. نمای داخلی بقعه با یک نوع پارچه نقاشی شده مستور گشته است. در وسط و بر روی قبر شیخ صندوق منبت کاری دیده می‌شود که بوسیله ماهرترین استادان دوران صفویه ساخته شده و جزو اشیاء گرانبهای بقعه به شمار می‌رود.

و نقاشی‌های طلائی رنگ، که از نفایس هنری مجموعه بنا در به حساب می‌آید. دیوارهای رواق و شاه نشین با گچ‌بریها و نقاشی‌های الوان پوشیده شده و در حاشیه طاقها و دیوارها آیاتی از قرآن مجید گچ‌بری شده است.

در دیوار شاه نشین چهار در نقره کوب موجود است که از نظر نقره کاری دارای اهمیت زیادی است.

گنبد الله الله

رنگ، کلمات «الله» را به خط بنائی به
طور مکرر به نمایش می‌گذارد. سردر
ورودی برج دارای تزئینات کاشی معرق
و کتیبه‌های متعدد می‌باشد.

۷ - مقبره شاه اسماعیل

در قسمت جنوب شرقی شاه نشین
رواق، بنای کوچک چهارضلعی با گنبد
دوپوش دیده می‌شود که سطح داخلی آن
با نقاشی‌های طلائی مزین شده و صندوق

در این بقعه سیدصدرالدین موسی
فرزند شیخ، شیخ ابراهیم فرزند سلطان
خواجه علی سیاه پوش و سلطان حیدر
پدر شاه اسماعیل نیز مدفونند. نمای
خارجی بقعه، بصورت برج استوانه‌ای
شکلی با گنبدی دوپوش است که محیط
قاعده آن ۲۲ متر و ارتفاع آن تا زیر
گنبد ۱۷/۵ متر است. پایه برج هشت
ضلعی با ازاره سنگی و سطح خارجی
بدنه برج با نره کاشی‌های فیروزه‌ای

نفیس و گرانبھائی بر روی قبر قرار دارد. این صندوق از گل و بوته‌های برجسته عاج و خاتم کاری بی‌نظیر ساخته شده با مفتول‌های فوق‌العاده نازک طلا و فیروزه‌های ریز تزئین یافته است.

۸ - حرمخانه

اتاق مربعی شکل به ضلع ۵ متر محل قبور عده‌ای از خاندان صفویه منجمله قبر دختر شیخ صفی، فاطمه خاتون همسر شیخ (دختر شیخ زاهد گیلانی) موسی بن سلطان حیدر به تاریخ‌های ۷۳۵ هجری و ۷۹۲ و چند قبر دیگر مورخ به سال ۹۰۸، ۹۰۹ و ۱۱۰ هجری می‌باشد.

۹ - چینی‌خانه

در سمت شرقی رواق واقع شده و بنائی است هشت ضلعی به قطر تقریباً ۱۸ متر که قسمت داخلی آن که در عهد شاه صفی به اسلوب تزئینات طبقه فوقانی

عالی‌قابوی اصفهان تزئین شده و یکی از جالب‌ترین بخش‌های مجموعه است. قسمت داخلی طاق و گنبد، با نقاشی و رنگ‌آمیزی مخصوص، طلاکاری‌های ظریف، و گچ‌بری‌هایی بصورت مجوف زینت یافته است. چینی‌خانه اخیراً از طرف سازمان میراث فرهنگی به صورت موزه مورد استفاده قرار گرفته است.

۱۰ - شهیدگاه

در شمال شرقی بقعه گورستانی است که به شهیدگاه موسوم است وجه تسمیه شهیدگاه به این سبب است که شاه اسمعیل صفوی پس از جنگ با شیروانشاه و غلبه بر او اجساد سردارانی را که همراه با پدرش شیخ حیدر در جنگ شیروان شرکت کرده و کشته شده بودند از گورستان شیروان به شهیدگاه منتقل کرده است.

متأسفانه در طول زمان، بسیاری از نفایس موجود در بقعه شیخ صفی یا

چینی خانه

برده شده که تعداد کمی از آنها فعلاً در موزه ارمیتاژ مسکو باقی مانده است.

مقبره شیخ جبرائیل

ثبت تاریخی: ۶۵

مقبره شیخ امین‌الدین جبرائیل پدر شیخ صفی‌الدین اردبیلی در دهکده کلخوران که اخیراً متصل به شهر اردبیل شده قرار دارد و بنای آن در نیمه اول قرن دهم صورت گرفته است. این مقبره

ناپدید شده و یا به غارت رفته و از ایران به سایر کشورها منتقل شده است. مثلاً قالی مربوط به بقعه که در زمان شاه طهماسب صفوی در کارگاه سلطنتی تبریز بافته شده در حال حاضر در موزه «ویکتوریا و آلبرت» لندن نگهداری می‌شود و تعداد زیادی از جواهرات و کتب خطی تذهیب شده و اشیاء زرین و سیمین بقعه در زمان فتح‌الشاه قاجار، پس از شکست او از روسیه توسط سربازان تزاری به عنوان غنیمت جنگی به روسیه

لردبیل - بقعه شیخ جبرائیل

در محوطه محصور و وسیعی واقع شده و دارای بناهای متعددی است. باغ مقبره به ابعاد ۱۵۰ × ۲۰۰ متر دارای دو دروازه شمالی و جنوبی می‌باشد. طرح بنای بقعه به شکل مربع مستطیلی است که یک دوزنقه متساوی‌الساقین به ضلع شمالی آن چسبیده و آن را به صورت شش ضلعی درآورده و ایوان بقعه نیز در همین ضلع قرار دارد. بقعه شامل حرم، رواق مربع مستطیل شکل، دو حجره بین رواق و حرم جهت سکونت صوفیان و یا زائران می‌باشد.

سقف رواق و شاه نشین‌ها، گچبری گردیده و با رنگهای آبی و طلایی و اسلیمی‌های ساده و توریقی مزین شده است. در ورودی بقعه در جنوب آن قرار گرفته و دو اتاق هشت گوش طرفین آن بوسیله دری به حرم راه می‌یابند. کتیبه در نفیس حرم سال ۱۰۳۱ هجری را نشان می‌دهد که روی آن اشعاری در مناقب شیخ به خط نستعلیق کنده شده و تاریخ

ساخت آن چنین است:

تاریخ سال ساختش چون خرد بخواست
گویا «بهشت روی زمین» است این مقام
طرح داخلی حرم تقریباً هشت ضلعی
با گنبد دو پوش و صندوق چوبی ساده
در وسط آن است. پوشش داخلی گنبد
را، مقرنهای بی‌نظیر گچی می‌پوشاند
که از شاهکارهای دوره صفوی به حساب
می‌آید. طاقچه‌ها و سقف، گچبری و
نقاشی شده و نقوش آن شامل مجموعه‌ای
از انواع اسلیمی اعم از ماری، توریقی و
طوماری تمام سطوح اتاق حرم را زینت
می‌دهد. کتیبه منقوش سقف مقبره بدین
شرح است:

«عمل کمترین بندگان شاه طاهر بن
سلطان محمد نقاش ۱۰۳۱».

علاوه بر بنای فوق، مقابر دیگری در
محوطه باغ نیز دیده می‌شود که منسوب
به سلسله صفویه و امراء آن دودمان به
شرح ذیل می‌باشد:

ایوان بقعه شیخ جبرائیل

مقبره سید الخواص

۱ - مقبره سید عوض الخواص بن
فیروز شاه زرین کلاه.

۲ - مقبره احمد الاعرابی.

۳ - مقبره سید حمزه که بنا به اقوال
مختلف جد اعلای شیخ صفی و سلسله
صفویه است.

مسجد جمعه

ثبت تاریخی: ۲۴۸

ویرانه‌های مسجد جامع اردبیل که
باقیمانده‌ای از یک مسجد عظیم و کم
نظیر می‌باشد، در بین محله‌های پیر شمس
الدین و عبدالله شاه قرار گرفته است.

کشف بقایای ستونهای متعدد در
فاصله بین شهرستان و منار نشانگر وجود
مسجد قدیمی مربوط به قرون سوم و
چهارم می‌باشد لیکن بنای گنبددار
کنونی و آثار ایوان مجاور متعلق به دوره
سلجوقی است. وجود تزئینات متعدد،
نقش مهرها در بند کشی و فواصل آجر
متداول در دوره سلجوقی مؤید این گفته
می‌باشد.

اردبیل - نمای عمومی مسجد جمعه

گنبدخانه مسجد

معبرها دیده می‌شوند.

۲ - مسجد تیرپوش : شبستانی به ابعاد $۹/۸ \times ۱۲/۵$ متر است که از ضلع جنوبی به گنبدخانه متصل شده است. مسجد مزبور در حقیقت ایوان بنای گنبدخانه بوده که با ویرانی آن، مسجد تیرپوش را بجای آن احداث کرده‌اند قدمت مسجد احتمالاً به اواخر دوره زندیه و یا اوائل قاجاریه می‌رسد. پوشش مسجد، چوبی است که بر روی نه ستون چوبی با نه ستون سنگی در سه ردیف استوار شده است.

ورود به شبستان از ضلع شمالی بوسیله یک راهرو صورت می‌گیرد. در ورودی مسجد دارای گره‌های هندسی و

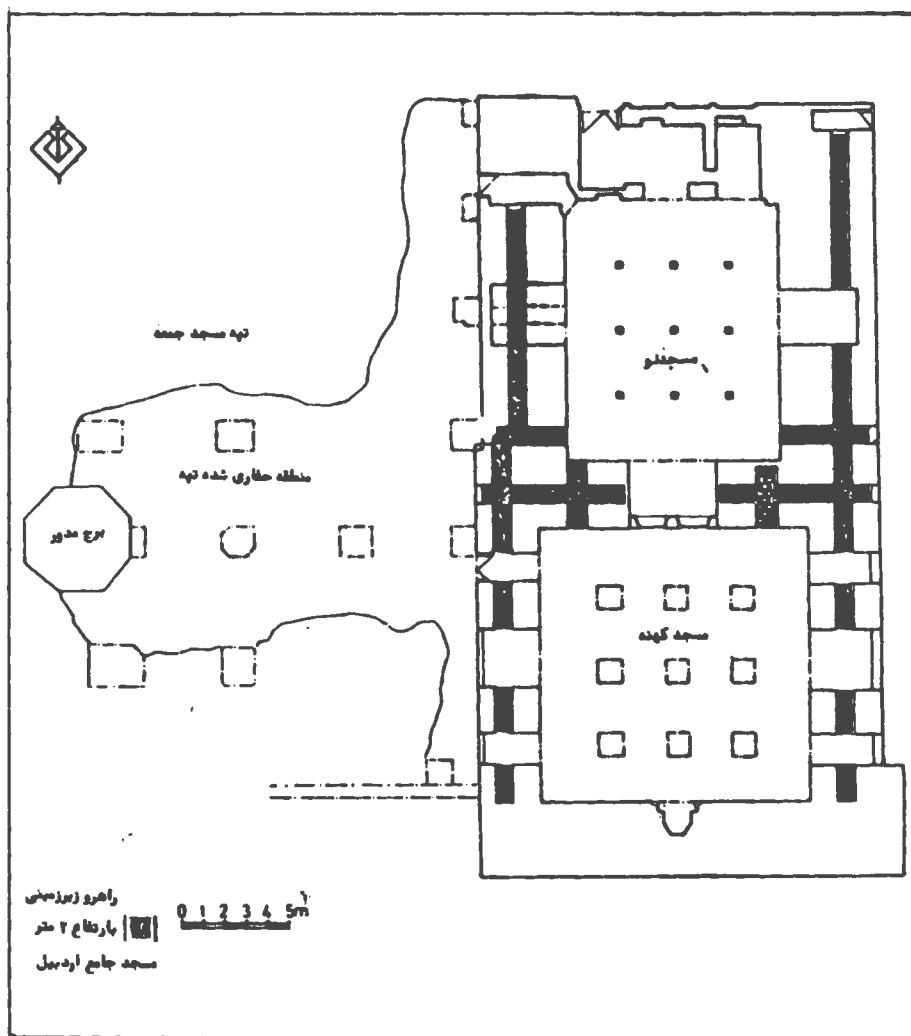
آنچه که از بنای قدیمی مسجد باقی مانده، سه بخش متمایز است:

۱ - گنبدخانه : فضای مربع شکلی

به ابعاد $۱۵/۰۵ \times ۱۵/۲۰$ متر است که در دوره آبادانی دارای گنبدی بوده است.

گریو گنبد دارای ترکهای متعدد منشوری زیبا، قطاربندی و تزئینات کاشی معرق است. فضای زیر گنبد بوسیله سکنج‌ها و ترنبه‌ها به طرح ۸ ضلعی و سپس ۱۶ ضلعی تبدیل شده و گنبد بر روی آن قرار می‌گیرد. بدنه دیوارها با اندود گچ و نقاشی ترنج و گل و بوته که قابل مقایسه با تزئینات گنبد سلطانیه است تزئین یافته است. محراب بلند و زیبای دوره ایلخانی با گچ‌بریها و مقرنسکاریهای جالبش در ضلع جنوبی گنبدخانه و بر روی محراب کوچکتر دوره سلجوقی قرار دارد.

در زیر تالار اصلی مسجد دهلیز و راهروهای متعدد برای عبور و مرور مردم بوجود آورده‌اند که در فاصله هردو متر متر به صورت چهارراه متقاطع، این

نقشه مسجد جامع اردبیل

نصب شده است. چنین به نظر می‌رسد دو کتیبه مزبور که هیچگونه ارتباطی با مسجد و منار ندارد، از جای دیگر به این بنا منتقل و نصب شده باشد.

در بدنه منار دو سنگ نبشته حاوی فرمان اوزن حسن آق‌قویونلو مورخ به سال ۸۷۸ وجود داشته که در حال حاضر فقط یکی از آنها باقی مانده است.

منار مسجد جمعه

گل میخهای آهنی و کتیبه‌های حاوی دو بیت شعر به خط نسخ می‌باشد. از کتیبه مزبور تاریخ ۷۴۲ هجری مستفاد می‌گردد و چنین به نظر می‌رسد که در مزبور را در موقع احداث مسجد تیرپوش از جای دیگر به این محل منتقل نموده و نصب کرده‌اند.

۳- منار: مناره کوتاهی به ارتفاع ۸ متر در فاصله ۲۵ متری شبستان وجود دارد که محتمل است در هنگام آبادانی در کنار ورودی بنا قرار داشته است.

این منار که به صورت استوانه‌ای به قطر ۵ متر می‌باشد بر روی پایهای هشت ضلعی به ابعاد ۲/۸۰ متر و به ارتفاع ۲/۷۵ متر استوار گردیده است. سه بخش تزئینات آجرچینی به صورت افقی - افقی عمودی در بنا دیده می‌شود. تحقیقاً ارتفاع منار بیش از اندازه کنونی بوده و ممکن است در اثر زلزله‌های متعدد فرو ریخته و در دوره‌های بعد مرمت گردیده باشد.

بر بدنه استوانه‌ای منار دو سنگ نبشته به تاریخ ۸۷۹ و ۸۷۸ هجری به نام سلطان حسن بن علی بن عثمان البایندری

بقعه کورائیم

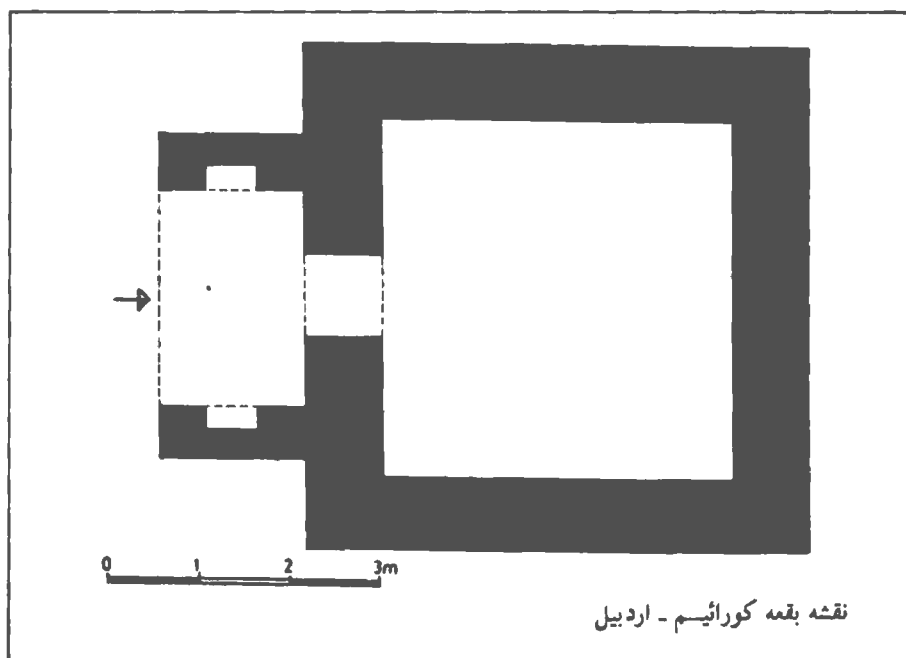
ثبت تاریخی: ۸۲۶

قریه کورائیم واقع در ۳۰ کیلومتری جنوب اردبیل و در مسیر راه شوسه کورائیم به جغ جغ واقع شده است. بقعه کورائیم در مغرب قریه مزبور و در دامنه یک تپه که به صورت گورستانی درآمده قرار دارد شیوه بنا نشانگر معماری اواخر

دوران مغول می باشد. بقعه فوقالذکر به صورت بنائی چهارگوش به ابعاد تقریباً ۵/۵ متر است که بوسیله دری به عرض ۸۰ سانتیمتر و به ارتفاع ۱۵ متر می توان به آن راه یافت. سقف بقعه را گنبد آجری کوچکی می پوشاند.

اردبیل - بقعه کورائیم

در پایه‌ها از سنگ و ملاط ساروج و در طاق‌ها از آجر استفاده شده است. در گذشته‌های نه چندان دور ۶ میل در طرفین پل وجود داشته که علاوه بر خنثی سازی نیروی رانش طاق‌ها بر پایه‌ها، وظیفه راهنمایی مسافرین را در شب‌ها و هوای طوفانی و نامساعد به سوی تنها معبر مطمئن پل انجام می‌داده است این میل‌ها ویران شده و امروزه اثری از آن به چشم نمی‌خورد.

پل سرخ سامیان

ثبت تاریخی: ۴۷۴

این پل در نزدیک روستای سامیان بر روی رودخانه قرصو، در ۱۵ کیلومتری اردبیل و در مسیر شوسه اردبیل - گرمی قرار دارد. کارشناسان قدمت پل را به دوره صفویه نسبت می‌دهند. طول پل ۶۰ متر و عرض آن ۷/۵ متر، شامل هفت پایه و شش دهانه با طاقی جناغی است.

اردبیل - پل سرخ سامیان

پل هفت چشمه

ثبت تاریخی: ۸۷۵

این پل که بنام داش کسن معروف شده در «قریه ججین» در یک کیلومتری غرب اردبیل بر روی رودخانه بالخلو قرار دارد اخیراً قریه مزبور جزو شهر گشته ولی پل به همان نام قدیمی ججین نیز موسوم است.

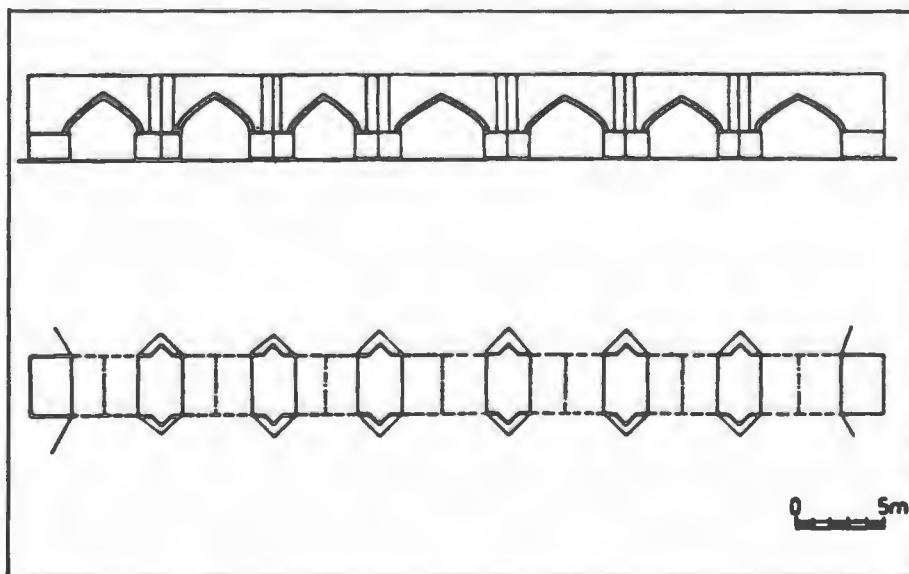
قدمت پل هفت چشمه به دوره‌های قبل از صفویه می‌رسد که در دوران صفویه نیز مرمت اساسی در آن صورت

گرفته است اما روایات محلی احداث پل را منسوب به تجار ساکن اردبیل در عصر شاه عباس اول می‌دانند.

پل دارای هفت چشمه و هشت پایه، به درازای ۴۶/۵ متر و به عرض ۳/۲۵ متر است. مصالحی که در بنا بکار رفته سنگ در پایه‌ها و آجر در طاقها و سایر قسمت‌ها می‌باشد.

اردبیل - پل هفت چشمه

نقشه و نمای پل هفت چشمه - اردبیل

پل پنج چشمه

ثبت تاریخی: ۸۷۰

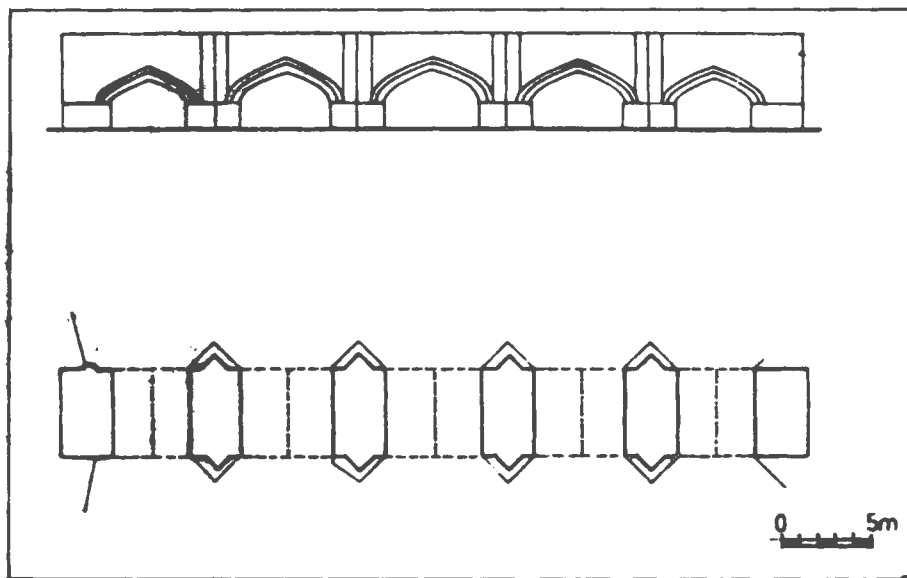
در داخل شهر اردبیل و بر روی رودخانه بالخلو در محله یعقوبیه پل پنج چشمه زیبایی قرار گرفته که احتمالاً در دوران صفویه احداث گردیده است.

پل دارای پنج دهانه با طاقهای جناغی آجریست طول آن ۳۸/۵ متر و عرض آن ۴/۶۰ متر می‌باشد. در

پایه‌های پل و آب برهای مثلثی شکل آن، سنگ و در طاقها و بدنه آن، آجر با ملات گچ و آهک استفاده شده است. کف پل با شفته گل، آهک و قلوه‌سنگ، بستر سازی شده است.

اردبیل - پل پنج چشمه

نقشه و نمای پل پنج چشمه - اردبیل

پل سه چشمه

ثبت تاریخی: ۸۷۷

پل سه چشمه، یا پیرمادر که به پل پیر علمدار نیز شهرت دارد، بر روی رودخانه بالخلو قرار گرفته است. این پل از آثار اوائل دوره صفویه محسوب می‌شود که بنا به روایات محلی توسط یکی از تجار معروف اردبیل بنام میر علمدار احداث گردیده است. طول پل ۲۹ متر و عرض آن ۵ متر شامل سه

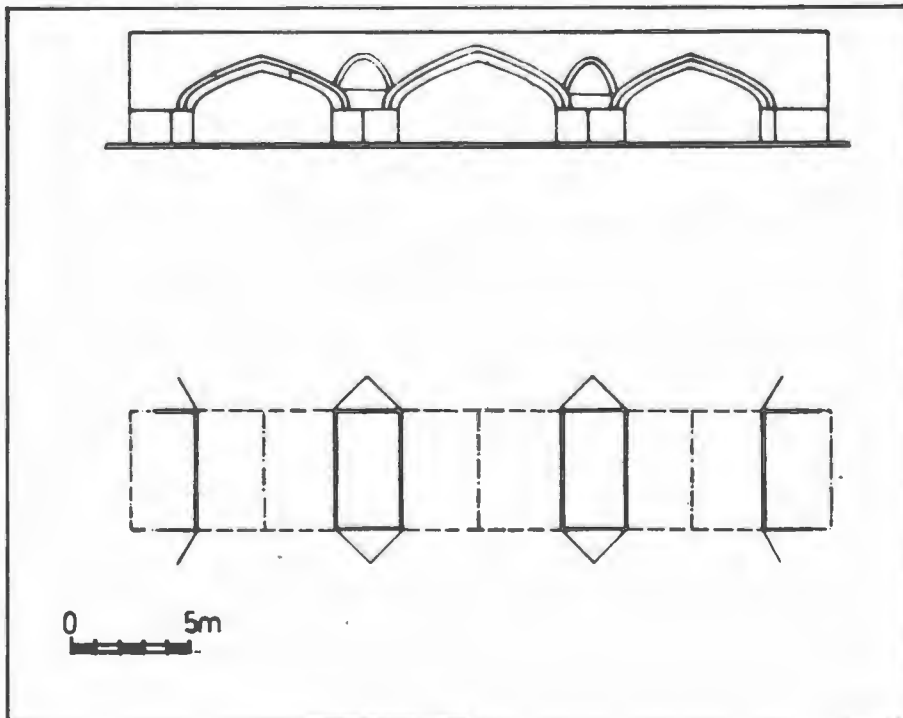
چشمه بزرگ باطاق جناغی است مصالح بکار رفته در بدنه پل و طاقها، آجر با ملات گچ و در پایه، سنگ با ملاط آهک می‌باشد.

*

اردبیل - پل سه چشمه

نقشه و نمای پل سه چشمه - اردبیل

می‌رسید معه‌ذا بنای کنونی بازار و عناصر وابسته به آن از آثار دوره صفویه و زندیه به حساب می‌آیند که بر بنیان اولیه بازار احداث گشته‌اند. گرچه مجموعه بازار اردبیل از نظر ابعاد و تناسب در خور شهری قدیمی و تاریخی و با وسعتی چون اردبیل نیست ولی هم اکنون نیز به عنوان مرکز اقتصاد و تجارت اردبیل نقش عمده‌ای را ایفا می‌کند.

قسمت عمده بازار اردبیل در خیابان‌کشی‌های نیم قرن گذشته تخریب شده و ارتباط بعضی از بخشهای آن با بازار اردبیل

بازار اردبیل

ثبت تاریخی: ۳/۱۶۹۰

بازار اردبیل در قالب یک مجموعه کلی، مرکب از همه عناصر تشکیل دهنده وابسته به بازار چون تیمچه، سرا، حمام، مسجد، در وسط شهر و در طرفین خیابان امام خمینی قرار گرفته است. این مجموعه از سابقای طولانی برخوردار است.

قدیمی‌ترین سیاحانی که از بازار اردبیل نام می‌برند مقدسی و اصطخری در سده چهارم هجری هستند که بازار را به صورت صلیب در چهار راسته توصیف می‌کنند.

هرچند بازار اردبیل در قرن هفتم و هشتم رونق فراوانی داشته و در سده‌های بعد نیز قسمتی از بازار بزرگ و تیمچه‌ها و سراها از موقوفات بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی به شمار می‌رفته و درآمد و عواید حاصله به مصرف مخارج بقعه مزبور

هسته مرکزی بازار از بین رفته است.

بازار با طاقهای جناغی، طاق و تویزه و گنبد های ساده، شامل راسته بازار اصلی، بازار زرگران، بازار قیصریه، راسته پیر عبدالملک، بازار خراطان، بازار کفشان و غلامان می باشد. اغلب قسمتهای بازار در دوره صفویه بنا، یا

مرمت گردیده اند. مجموعه بازار دارای بازارچه ها و سراها و تیمچه های زیادیست که مهمترین آنها عبارتند از: بازارچه خشکبارها و سرای حاج احمد، سرای وکیل، تیمچه زنجیرلی، سرای گلشن، سرای قیصریه، سرای حاج شکر، سرای جهودها، سرای حاج شیخ الاسلام، سرای حاج صادق.

سرای خشکبارها

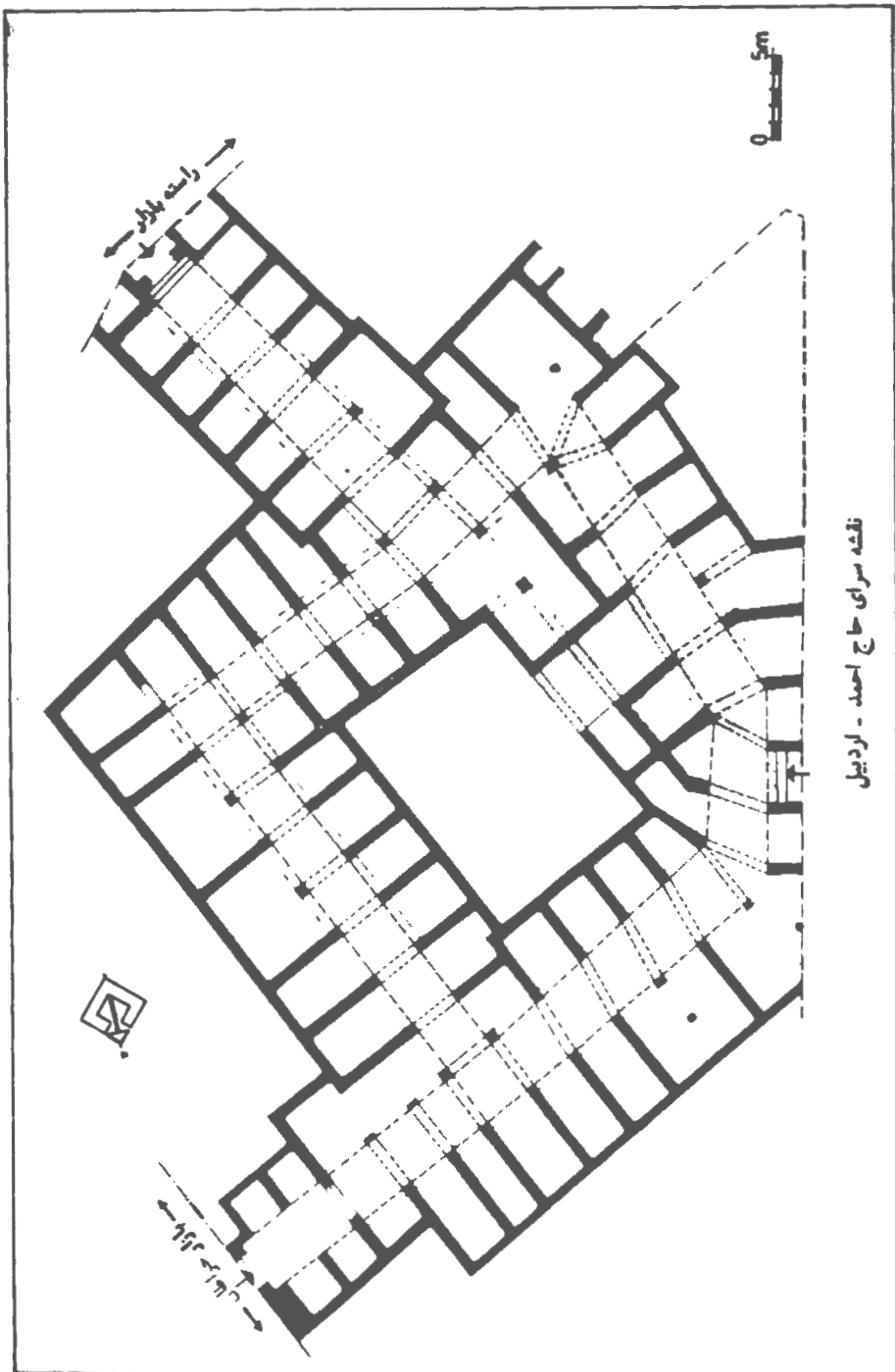
این سرا از دو بازارچه موازی هم که هر دو بر به راسته بازار عمودند تشکیل شده و هر کدام دارای ۵ دهانه و ۵۱ مغازه می باشد.

بازار اردبیل

بازار اردبیل

نقشه سرای حاج احمد - اردبیل

سرای گلشن

سرای گلشن

این سرا در مقابل سرای زنجیرلی واقع شده و با دو بازارچه هر کدام با سیزده دهانه، به راسته بازار و از طرف دیگر به راسته پیر عبدالملک مربوط می‌شوند. سرای اصلی فضائی مستطیل شکلی به طول حدود ۱۴ متر و عرض ۱۰ متر می‌باشد که در وسط آن چهار ستون سنگی خارائی مدور به ارتفاع ۲/۷۵ متر و قطر نیم متر واقع شده‌اند و بکمک جرزهای اطراف سقف سرا را که متشکل از ۹ گنبد است نگاه می‌دارد.

نام بانی و تاریخ بنا می‌باشد.

تیمچه زنجیرلی

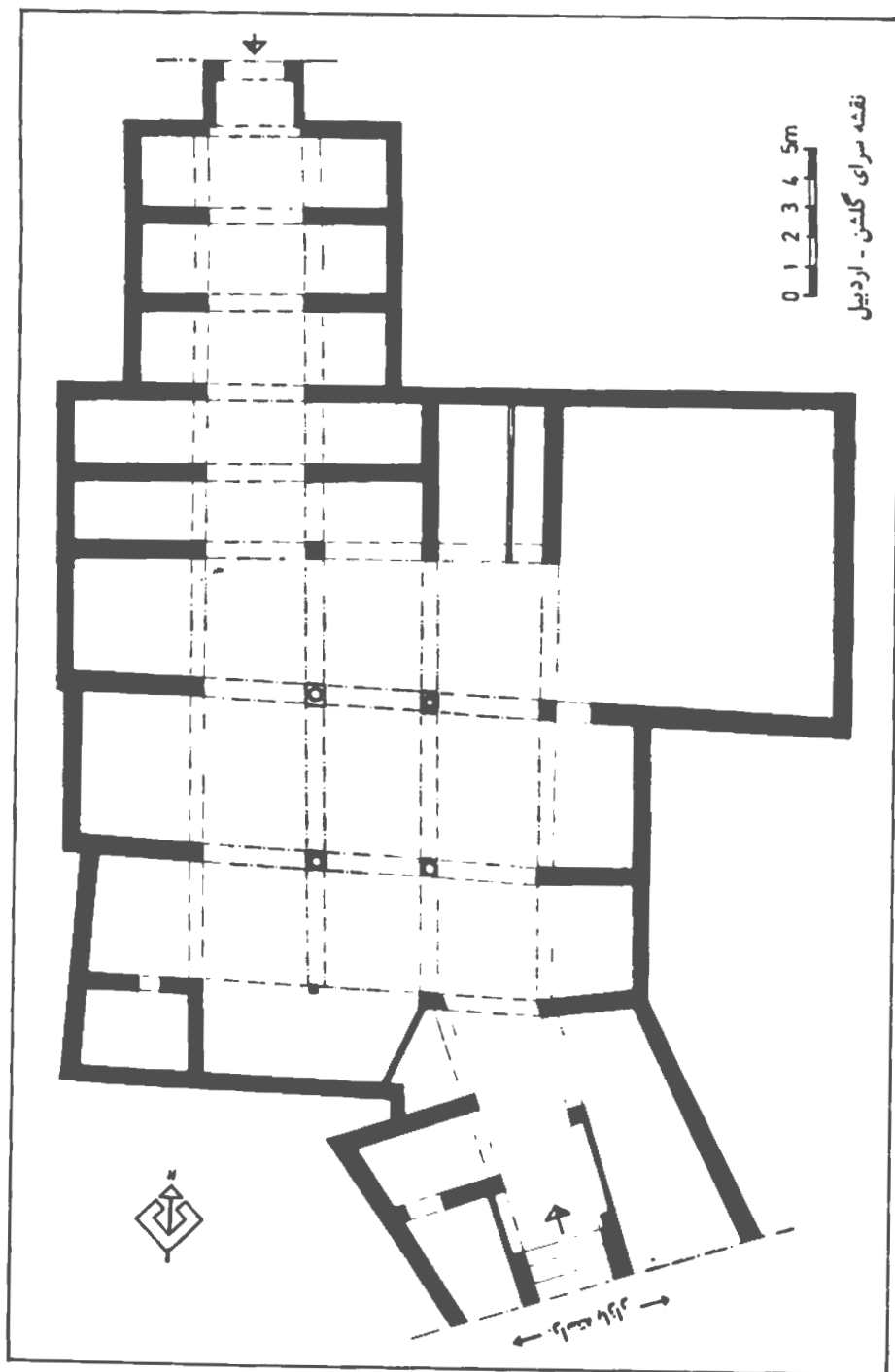
این تیمچه همراه با سرای مربوطه یکی از بخشهای زیبای مجموعه بازار به حساب می‌آید که با سه بازارچه به راسته بازار راه دارد.

تیمچه مزبور بنائی است هشت ضلعی با دیوارهای متناوب متشکل از چهار دیوار با درگاههای بزرگ و چهار ضلع کوچکتر. کاربندی‌ها و پا باریک‌های زیبایی فرم ۸ ضلعی را به طرح دایره‌ای

چهارسوق قیصریه

چهارسوق بزرگ قیصریه بنائی است با طرح نزدیک به دایره‌ای با گنبد کروی بلند و ساده.

قطر گنبد ۱۲ متر و ارتفاع آن حدود ۱۳ متر می‌باشد. بر سر بازارچه شمال شرقی سنگ نبشتای به چشم می‌خورد که به علت فرسودگی امکان قرائت آن وجود ندارد و احتمالاً حاوی

سرای زنجیرلی

زیر گنبد تبدیل می‌کند. بازارچه کوچکی تیمچه را به سرای بزرگ نو یا زنجیرلی متصل می‌سازد.

احداث خیابان شمالی جنوبی در دهه‌های قبل از انقلاب که بازار را به دو نیمه کرده است لطمه جبران ناپذیری به بافت، تداوم و عملکرد بازار وارد ساخته است.

بقعه امامزاده صالح

اردبیل - بقعه امامزاده صالح

ثبت تاریخی: ۴/۱۱۸

در محله ملامومن و پشت بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی مسجد و مقبره‌ای قرار گرفته که به نام امامزاده صالح و یا «اوغلان امامزاده‌سی» معروف می‌باشد.

مجموع بنا شامل رواق، حرم، صحن و مسجد می‌باشد و نمای جنوبی آن مرکب از ایوانی با طاقی نیم گنبد و تزئینات کاشیکاری است. براساس اشعاری که بر روی کاشی‌های ایوان

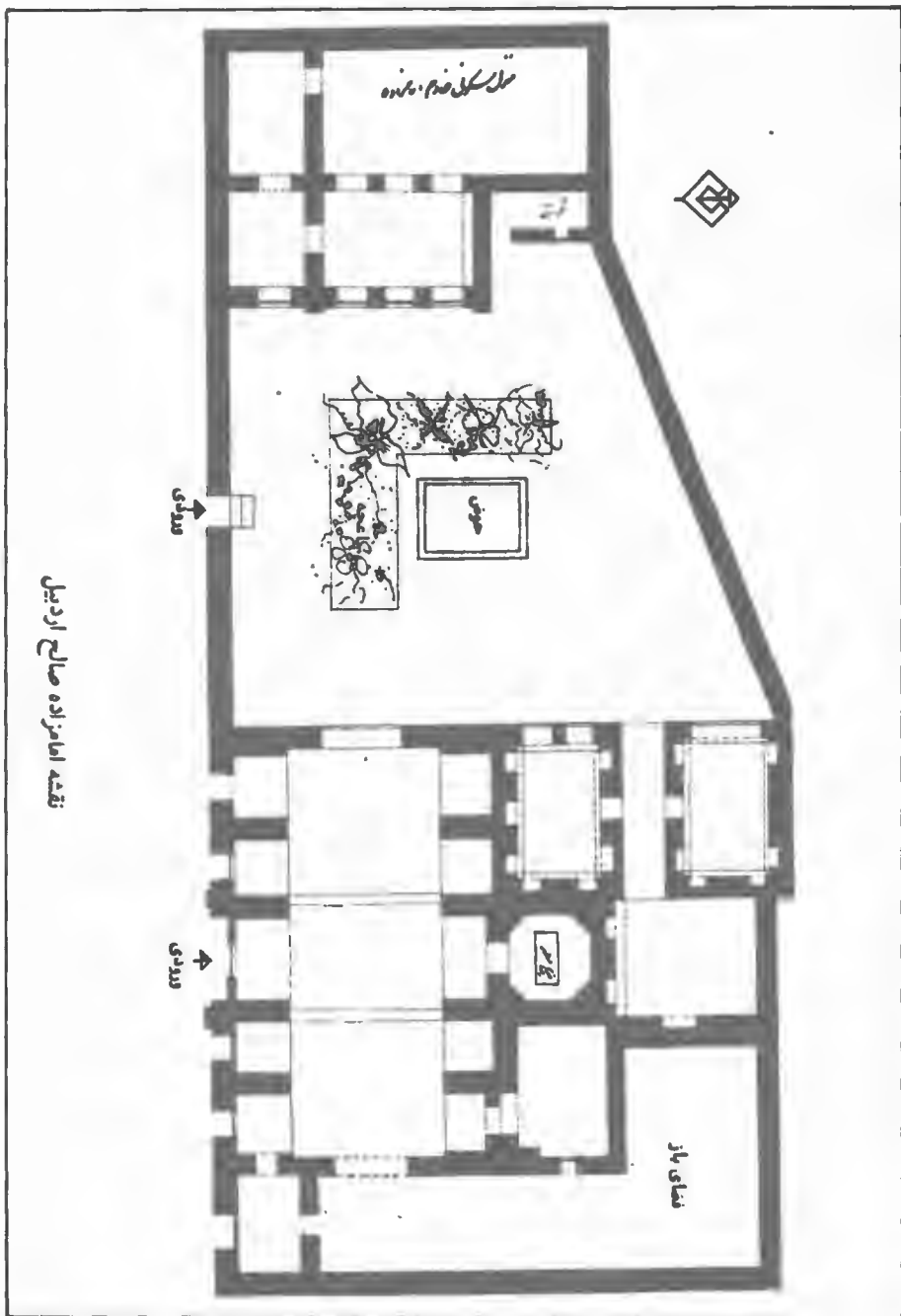
ایوان ورودی بقعه

ورودی نوشته شده، بنا در زمان شاه عباس اول به سال ۱۱۳۰ هجری احداث گردیده است.

بقعه دارای رواق مستطیل شکل با طاق و تویزه است. در طرفین ورودی بنا و ورودی حرم که در مقابل هم قرار دارند، ۸ طاقنما احداث شده و پنجره‌هایی که در طاقنماهای جنوبی تعبیه گردیده نور داخل رواق را تامین می‌کنند.

ایوان ورودی حرم دارای تزیینات

مقرنس کاری و آئینه کاری محدودی است، حرم بقعه که در شمال رواق قرار دارد دارای طرح هشت ضلعی با هفت طاقنما در ۷ ضلع است. در سه طاقنمای جنوبی و شرقی و غربی پنجره‌هایی جهت نورگیری نصب شده است. ضریح آهنی بقعه در وسط حرم واقع گردیده است. در جوار حرم اتاقی به چشم می‌خورد که مدفن دو تن از علما و مراجع عالیقدر قرن گذشته می‌باشد.

با گل‌هائی به رنگ سبز روشن و نارنجی در زمینه لاجوردیست. مختصر تزئیناتی نیز در ازاره کلیسا به چشم می‌خورد. درب چوبی کلیسا با تزئینات هندسی زیبایش، یادگار خانواده میرزائی‌ان از ارامنه اردیبل بوده که به یادبود گالوست میرزائی‌ان پدر خانواده ساخته شده و به کلیسا اهداء گردیده است. بر روی این در عبارت ذیل به خط ارمنی نوشته شده است.

اردیبل - در چوبی کلیسای مریم مقدس

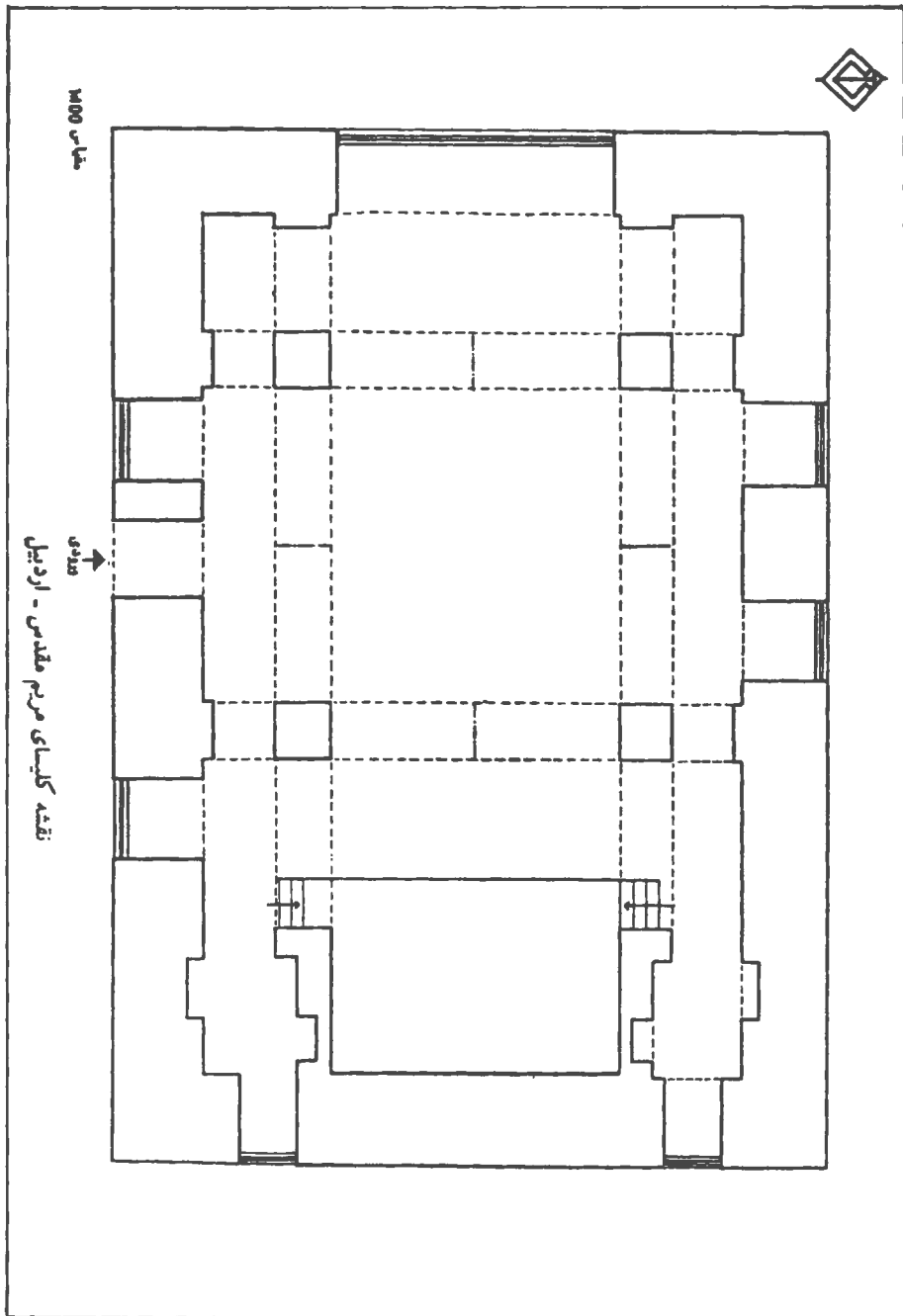
کلیسای مریم مقدس

ثبت تاریخی: ۱۲۰ / ۴

در کوچای موسوم به ارمنستان واقع در محله گازران یا اونچی میدان کلیسای متروکهای وجود دارد که بیش از یکی دو قرن از قدمت آن نمی‌گذرد. از تاریخ دقیق بنا اطلاعی در دست نیست و تاریخ ۱۸۷۶ میلادی که بر روی در ورودی دیده می‌شود متعلق به سال اهداء در مزبور به کلیسا و نصب آن می‌باشد.

فرم کلی بنا به صورت مستطیل و فرم داخلی آن مرکب، از فضائی مربع شکل با چهار درگاه بلند با طاقی جناقی می‌باشد که بر روی آن گنبد آجری به فرم چتری قرار گرفته است. پنجره‌هائی که در پائین گنبد و در بدنه دیوار تعبیه شده‌اند نور داخل کلیسا را تأمین می‌کنند.

محراب کلیسا در شرق بنا واقع شده و مزین به تزئینات نقاشی به صورت ترنج

حمام اوج دکان

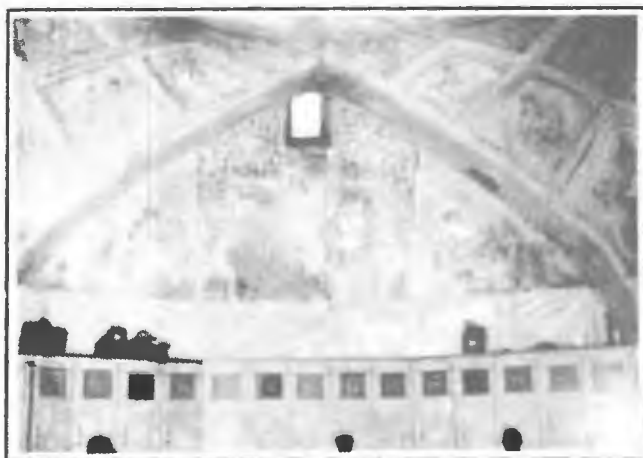
ثبت تاریخی: ۴/۱۲

این حمام که یکی از زیباترین حمامهای اردبیل محسوب می‌شود، در محله اوج دکان واقع است و طبق کتیبه‌ای که بر سردر آن نوشته شده حاوی اشعار، تاریخ و نام بانی بنا، می‌باشد، ماده تاریخ آن چنین است:

حق بصادق داد توفیق بنای این حمام
ثانیش نبود به عالم بلکه فردوس جنان
از مقرنس کاری و از جلوه‌نقش نگار
طمنه زن گشته به اقصار نعیم جاودان

«این درب خانه حقیقی خداست که به
رسم یادبود از طرف اگالوس ملیک میرزا
یانس به کلیسای مریم مقدس هدیه می‌شود
۱۸۷۶»

در مجاورت کلیسا حمام منخروبیای
نیز وجود دارد گه وقف کلیسا بوده
است. هرچند به علت خالی شدن شهر
اردبیل از سکنه ارمنی، بنا رونق خود را
بکلی از دست داده و حتی مدتی نیز به
عنوان زندان شهر اردبیل مورد استفاده
قرار می‌گرفته است، لیکن هنوز مورد
احترام و زیارت ارامتای می‌باشد که از
اردبیل کوچ نمودند.

اردبیل - قسمتی از نقاشی
سربینه حمام اوج دکان

۱۲۵۹

کروی.

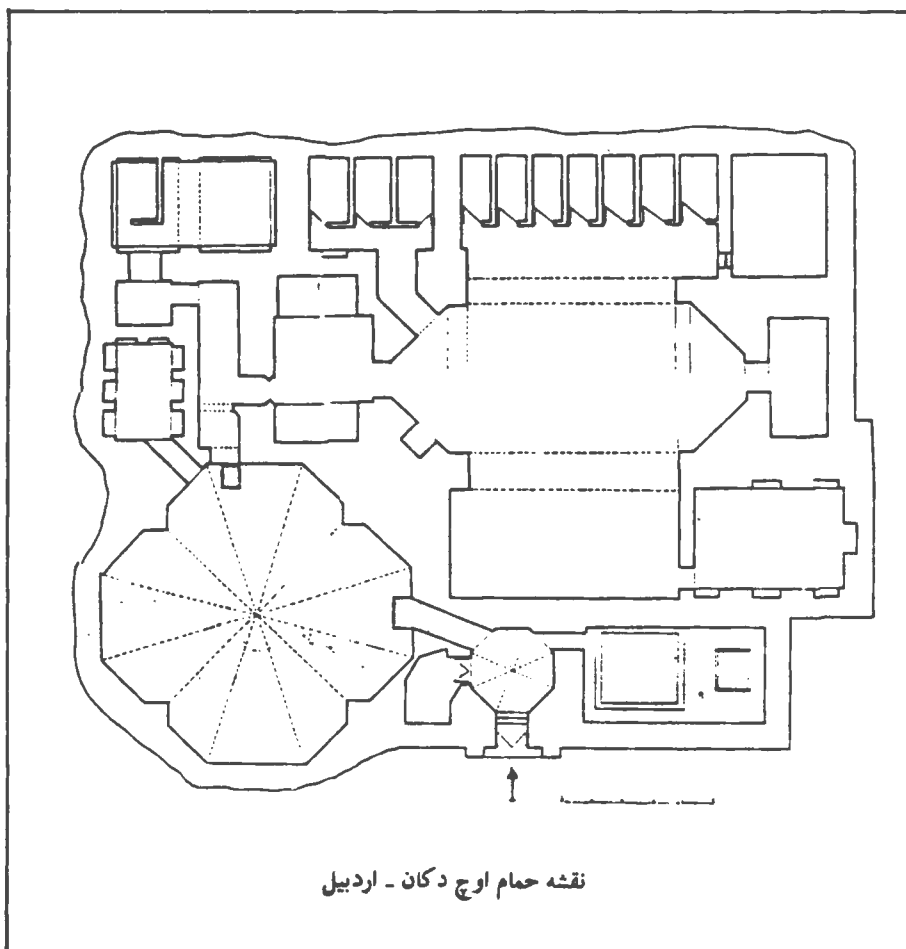
کردم از بهر خرد تفتیش تاریخش بگفت
 ارغوانا سال تمام و بنایش ارغوان
 با توجه به اختلاف ارغوانا و ارغوان
 که الف مکسوره می باشد در مقام ابجد
 ارزش واحد دارد چنین به نظر می رسد
 که بنای حمام یک یا دو سال طول
 کشیده است. هشتی کوچکی که بعد از
 ورودی حمام قرار دارد محوطه ایست
 شش ضلعی با ۶ طاقما و گنبد کوچک
 رخت کن حمام چهارطاق عریض و
 کم عمق دارد که در گذشتای نه چندان
 دور تمام سطوح داخلی آن پوشیده از
 نقاشی های مختلف روغنی مشتمل بر
 صور انسانی با تزئینات زیبای
 گل و بوته های اسلیمی توریقی بوده است
 که متأسفانه در سالهای اخیر به بهانه
 رعایت بهداشت عمومی توسط قشری از

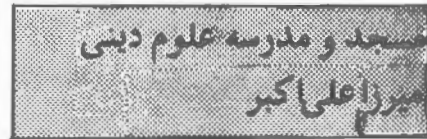
کارندها و نقاشی های داخل سرینه

گچ مستور شده است.

این بنا دارای گرمخانهای به شکل
مستطیل است که بوسیله یک محوطه
چهار ضلعی و راهروی زانوئی مانند به
سربینه متصل می شود.

ثبت تاریخی: ۱۲۷/۴

این مسجد در میدان ساعت اردبیل قرار دارد و دارای دو درب ورودی از سمت شرق و جنوب می‌باشد. مسجد مزبور از شمال به میدان ساعت، از جنوب به کوچه نصراللمخان، از شرق به شهید گاه و از غرب به کاروانسرای حاج رحیم محدود می‌گردد. می‌توان پس از عبور از هشتی و حیاط خلوتی به شکل مستطیلی، بوسیله یک راهروی طویل به شبستان مسجد راه یافت. یک طرف راهرو اتاق مستطیل شکل با تزئینات چوبی به نام حجله حضرت ابوالفضل قرار داد و از سوی دیگر بوسیله یک هشتی به صحن بزرگ مسجد متصل می‌شود. در ضلع شرقی صحن حجرات مدرسه علوم دینی شامل حجراتی در دو طبقه واقع شده و ضلع جنوبی بوسیله درب ورودی

بزرگی به کوچه شهید گاه مرتبط می‌شود. در ضلع غربی صحن، کتابخانه قرائتخانه، مدرسه میرزا علی کبر قرار دارد.

بنای مسجد به ابعاد ۲۴ × ۳۰ متر است که سقف آن بر روی ۳۰ ستون در ۵ ردیف قرار گرفته است. دو عدد منبر چوبی یکی مشبک، با تاریخ ۱۲۴۹ و دیگری به صورت صندلی بازودار با تاریخ ۱۲۹۳ هجری در مسجد موجود است.

شبستان به دو قسمت تقسیم می‌شود که بخش جنوبی مردانه، و بخش شمالی زنانه و حد فاصل آن، درهای چوبی نصب شده‌اند مناره‌ای در قسمت جنوب شرقی و در بیرون مسجد واقع شده که با کاشیهای فیروزهای، آبی و زرد به صورت لوزیهای بهم پیوسته تزئین شده است. بانی مجموعه حاج محمدحسین امین از متنفذین این شهر در دوره قاجار است. در اواخر دوره قاجار میرزا علی کبر نامی

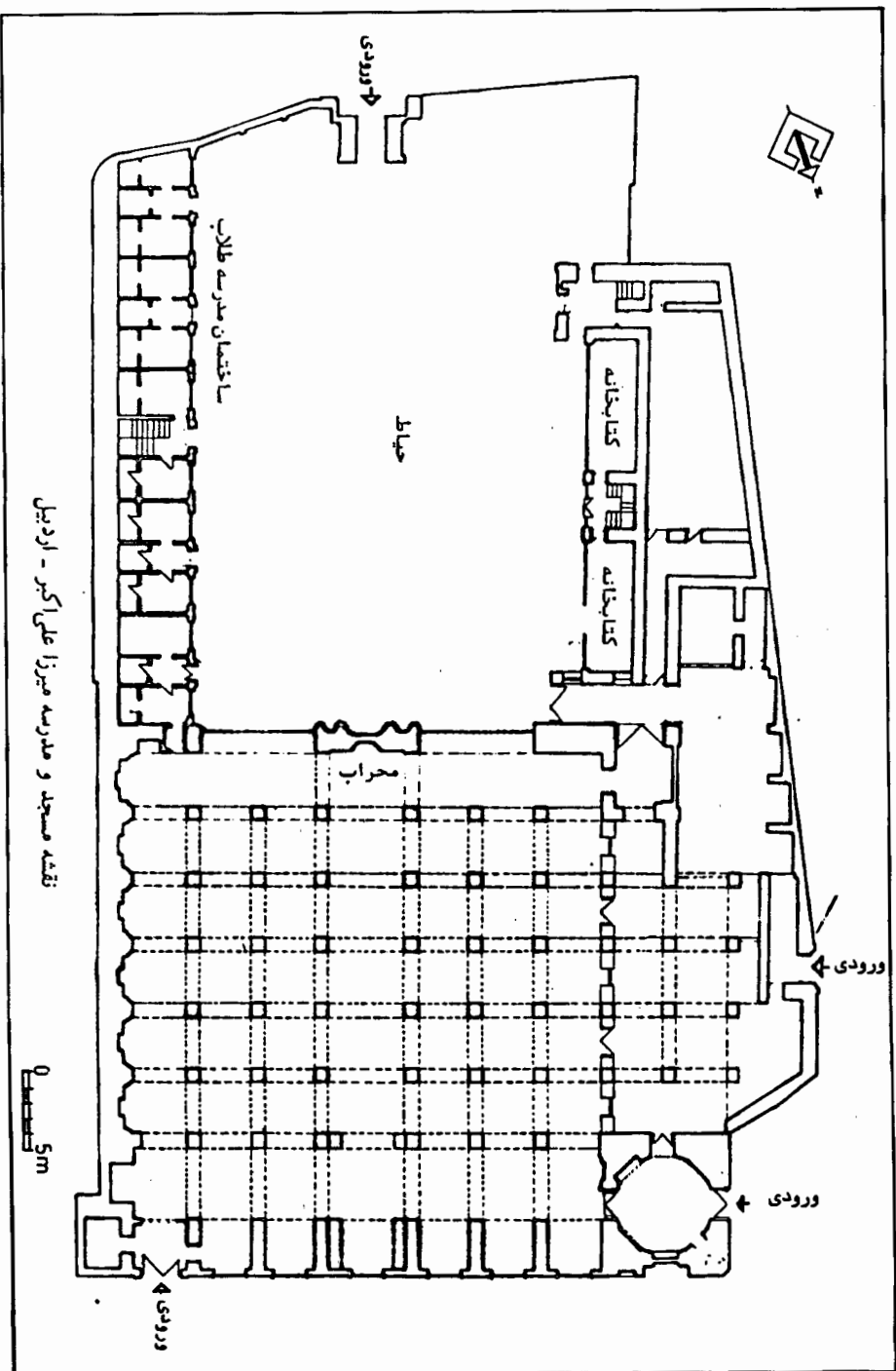
که از مجتهدین اردیبل بوده این مدرسه را تعمیر کرده و از آن به عنوان مدرسه و محل تدریس استفاده می نموده است. به همین سبب به نام میرزا علی اکبر موسوم گشته است.

نمای عمومی مدرسه و مسجد میرزا علی اکبر

منار مدرسه

خانه سیدهاشم ابراهیمی

ثبت تاریخی: ۴/۱۹۱

این خانه در کوچه شهید گاه اردبیل واقع شده و از آثار زیبای اواخر قرن سیزدهم به شمار می‌رود. در ورودی آن به حیاط کوچک با محوطه پیش‌خوانمانندی باز می‌شود. بنا به صورت یک طبقه با زیرزمین ساخته شده و مرکب از دو اتاق کوچک و یک اتاق بزرگ بسیار زیباست که بوسیله دو راهرو و هال شرقی و غربی به حیاط مرتبط می‌گردد. این اتاق که از کف حیاط یک متر ارتفاع دارد به شکل مستطیل به طول ۴ متر و عرض ۳/۳۵ متر با دو رواق شرقی و غربی به عرض ۱/۶۰ متر و یک شاه نشین در دیوار شمالی به عرض ۲ متر می‌باشد.

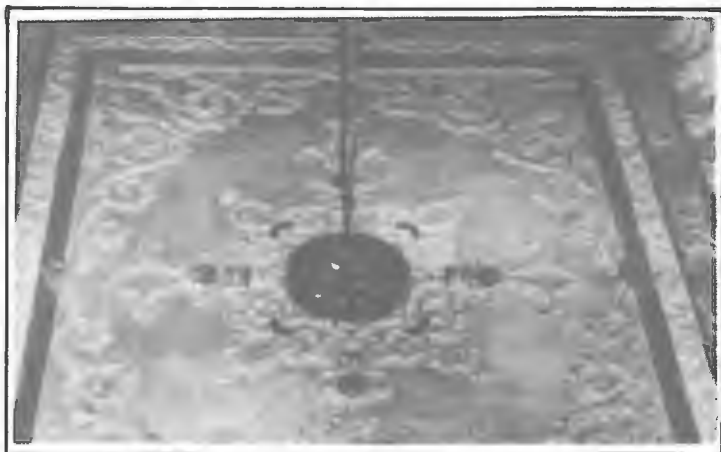
آزاره اتاق به ارتفاع یک متر، دارای رنگ روغنی ساده است. بالای طاقچه‌ها و در ورودی حاشیه‌ای مزین به

نقوش گل و بوته سراسر اتاق را دورزده و بالای این حاشیه در متن ترنج‌هایی اشعاری نوشته شده و تاریخ ۱۲۹۵ ه‍.ق

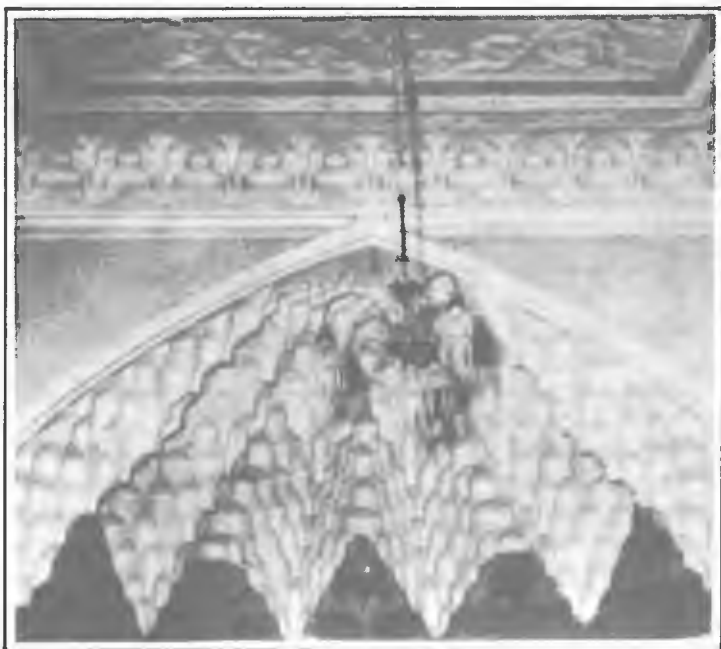
در بین این اشعار به چشم می‌خورد. علاوه بر کنج‌های چهارگانه مقرنس‌دار که پوشیده از نقاشی‌های رنگ و روغن است دو کتیبه در طرفین دیوار شرقی و غربی شامشین تعبیه شده است. در این اتاق طاقچه کوچکی شبیه پیش‌بخاری دیده می‌شود که زیر آن با گچ‌بری و نقاشی تزئین گردیده است. پرکارترین قسمت اتاق، گچ‌بری‌های طاقنماهای رواقها با مقرنس‌های بسیار ظریف است. سقف اتاق شامل گچ‌بری‌هایی جالب مرکب از اسلیمی توریقی و ترنجی ساده در وسط است.

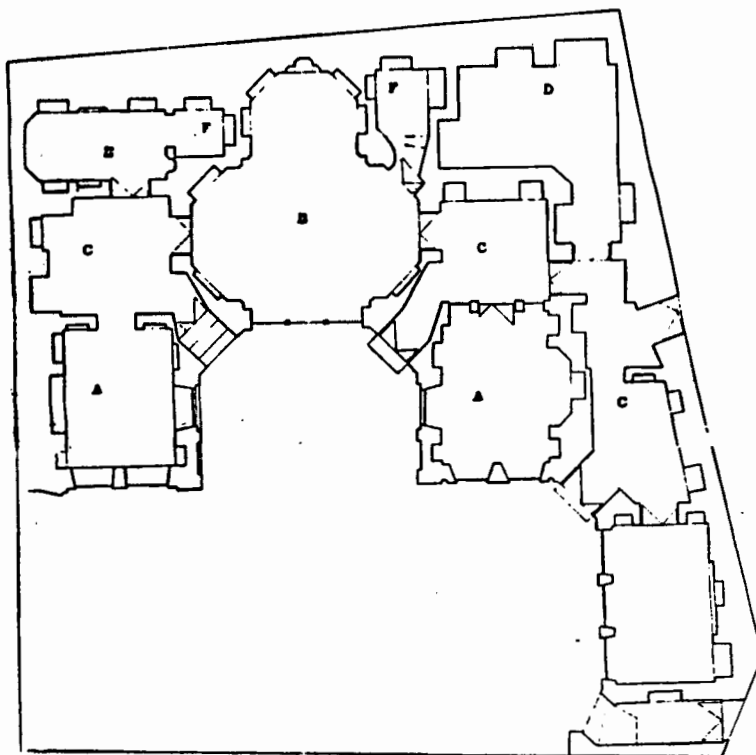
در این اتاق ارسی بسیار پرکار و زیبایی مشاهده می‌شود که دارای شش لنگه در مشتمل بر سه لنگه ثابت در بالا و سه لنگه متحرک (بالا رونده) در پائین با گرسازی ۱۶ ضلعی مزین به شیشه‌های

الوان می‌باشد که مجموعاً جلوه خاصی به
این اتاق بخشیده است.

اردبیل - تزئینات اتاق اصلی خانه سیدهاشم ابراهیمی

نقشه خانه سید هاشم ابراهیمی

اهر

محمدجهان پهلوان اتابک آذربایجان
بوده و شاخه‌ای از آن به نام ملوک اهر
در ربع اول قرن هفتم هجری در ارسباران
حکومت کرده‌اند.

یاقوت حموی در نیمه اول قرن هفتم
آن را به آبادی و کثرت میوه ستوده و
حمدالله مستوفی نیز اطلاعاتی از این
شهر ارائه داده است. بارتولد ارسباران را
یلاق ایلخانیان نامیده است.

در دوره صفویه شهر اهر به سبب
وجود بقعه شیخ شهاب‌الدین اهری مورد
توجه شاهان صفوی بوده و در دوره
قاجاریه به خاطر انقلابات مشروطه
شهرت دیگری یافته است.

*

شهرستان اهر در شمال غربی کوه
سبلان و سمت شرقی کوههای قوشه
داغ، آغ داغ و ایری داغ واقع شده و
فاصله آن تا تبریز ۱۱۷ کیلومتر تا
مشکین شهر ۷۵ کیلومتر است.

رودخانه‌های ارس، اهر، کجرود،
صدفی، ماسلین، دوزال، نواحی مزروعی
این شهرستان را مشروب می‌سازد.

شهر اهر در ادوار مختلف شاهد
حوادث مختلفی بوده و آثار فراوانی از
قلاع قبل از اسلام بخصوص دوره
ساسانی را در خود بیادگار دارد. این
شهر در قرون اولیه اسلام مرکز محال
میمند به شمار می‌آمده است.

بعد از سلاجقه و خوارزمشاهیان، در
زمان اتابکان اهر مرکز حکومت اولاد

متعدد است.

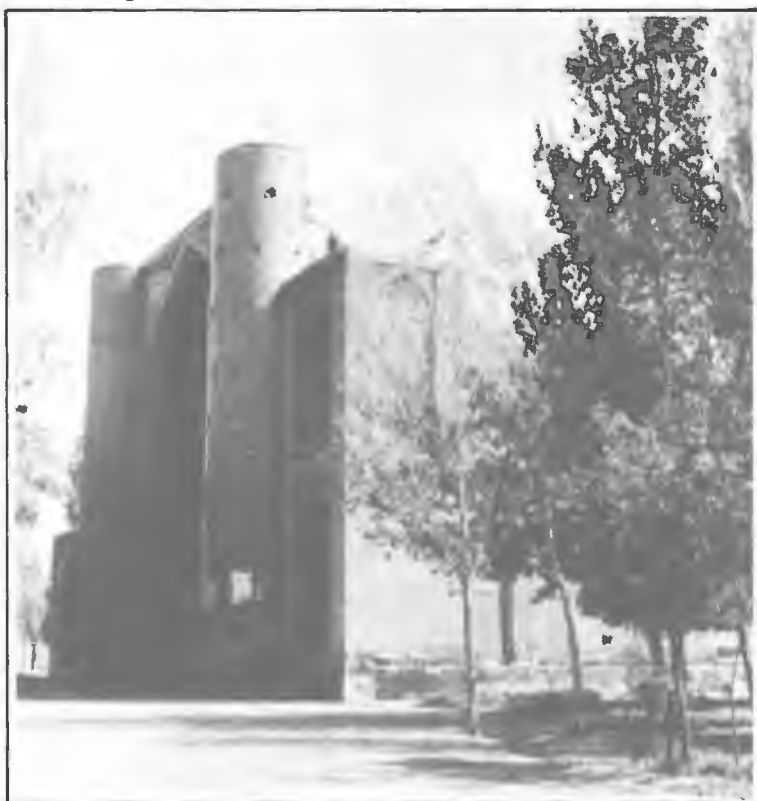
در این بنا کتیبه و تاریخی که بر
زمان احداث بنا و یابانی آن دلالت کند
دیده نمی‌شود لیکن از قرن هفتم هجری
در زمان حیات شیخ، بقعه ساختمان و
تشکیلاتی داشته است. با اینکه مولف
تاریخ عالم آرای عباسی بانی این بقعه را

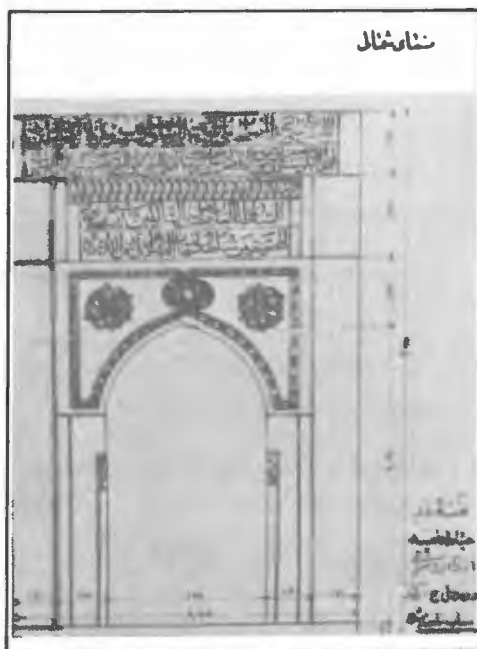
اهر - ایوان بزرگ بقعه شیخ شهاب الدین

مقبره شیخ شهاب الدین اهری

ثبت تاریخی: ۱۷۹

بنای تاریخی موسوم به مقبره شیخ
شهاب الدین اهری سهروردی در
محوطه‌ای به ابعاد ۲۸۰ x ۳۱۰ متر
بنا شده و دارای ساختمانی مشتمل بر
خانقاه، مسجد، ایوانی بلند و غرفه‌های

شناختال

طرح سردر شرقی بقعه شیخ

شاه عباس می‌داند ولی قدمت بعضی قسمت‌های آن مانند حصار سنگی مقبره در ورودی شرقی به دوران قبل از صفویه مربوط می‌گردد.

بر بالای سردر شرقی کتیبه‌ای سنگی با تزئیناتی ساده به خط ثلث، که صلوات کبیره به همراه نام و لقب شیخ را در دو سطر بر آن نقر نموده‌اند به چشم می‌خورد. متن این کتیبه بشرح ذیل است:

«السلطان العارفین قطب السالکین شیخ

المحققین سلطان شهاب‌الدین اهری قدس‌الله

روحه - العزیز»*

* شیخ شهاب‌الدین محمد اهری از اولاد شیخ شهاب‌الدین سهروردی بود. نسب او به ابوبکر خلیفه اول می‌رسید. عارفی معروف و محقق بزرگ بود. دوران کودکی و جوانی وی در تبریز و سجاس سپری شد. وی مرید ابوالفنائیم رکن‌الدین سجاسی بود و جهت خدمت به شیخ به سجاس رفته بود مورد توجه وی واقع شده و به دامادی شیخ مفتخر گردید. سپس از طرف شیخ به اهر آمده و بعد از ترتیب خانقاه به هدایت و ارشاد سالکان طریق پرداخت و به درجه قطب نایل آمد. وی در اهر درگذشت و در این شهر مدفون گردید. تاریخ تولد وفات شیخ معلوم نیست.

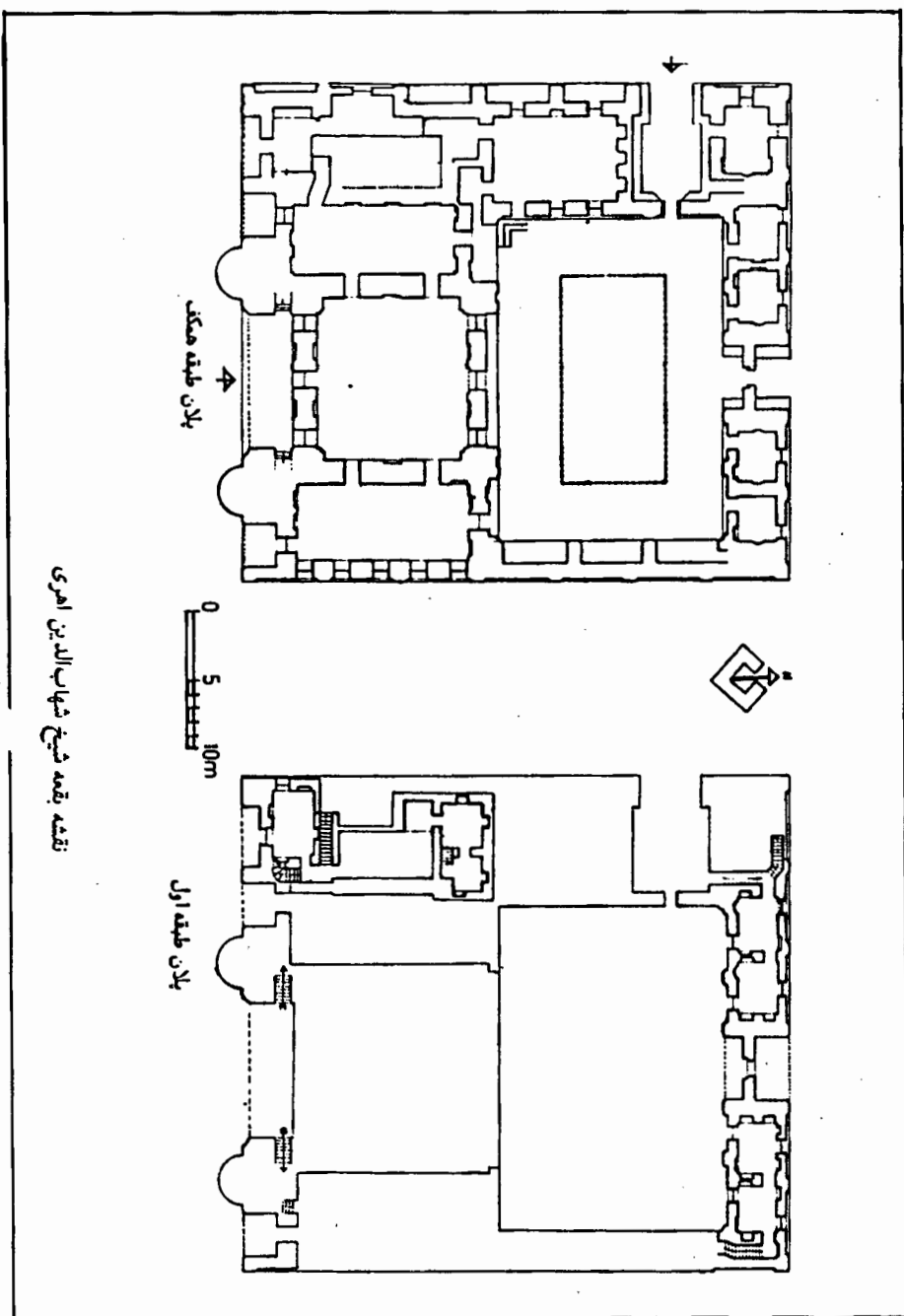
• غربی به محوطه محصور، محدود است.
حصار سنگی مشبک با تزئینات
حجاری شامل ستون و نیم ستونها و
قطار بندی که به صورت یک پارچه سنگی
با مهارت تمام بریده شده، از زیباترین
آثار حجاری دوره اسلامی به شمار
می آید. در داخل حصار مقابری از
بزرگان اهر به چشم می خورد در سمت
شمال، قبر منسوب به شیخ شهاب الدین
دیده می شود. سالن بزرگ مجموعه که

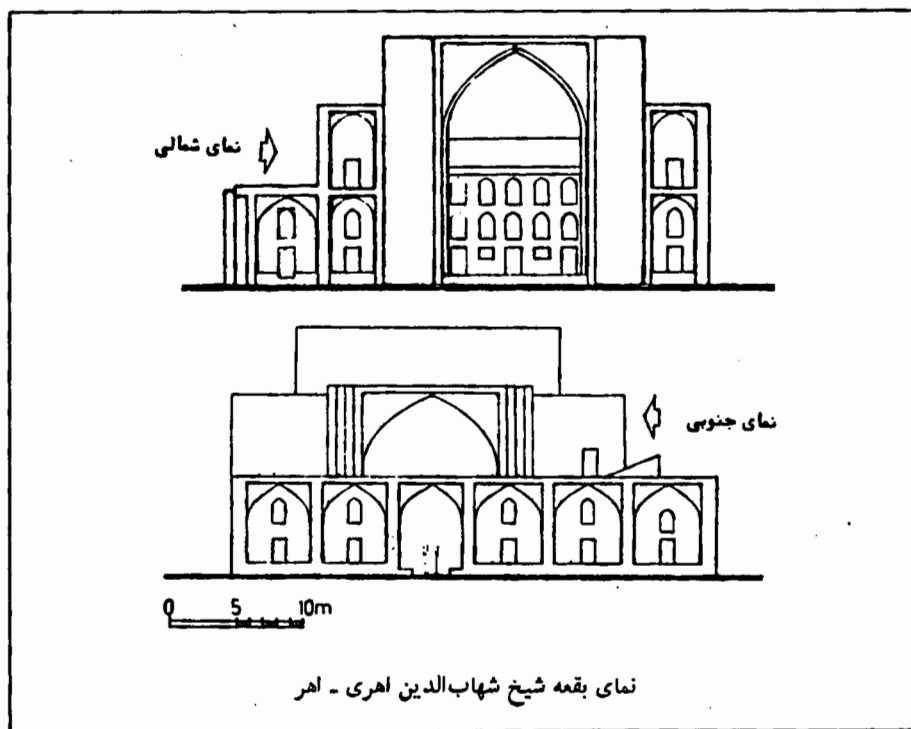
حصار سنگی قبر شیخ

یک ایوان بزرگ با دو مناره به
بلندی ایوان و غرفهای کوچک دو طبقه
طرفین مجموعاً نمای ورودی شمالی را
تشکیل می دهد. ارتفاع ایوان و منارها
حدود ۱۸ متر است. از طریق دهلیزهای
طرفین سردر و درهای ایوان می توان به
مسجد و صحن بنا و چلخانه راه یافت.

صحن بقعه به طول ۲۴/۱۵ متر و عرض
۱۶/۹۰ متر از شمال به سالن بزرگ و
از ضلع شرقی به مسجد شیخ و راهروها
و از ضلع جنوبی به حجرات و از ضلع

شده مشاهده می‌شود که در سمت شرق آن دست خط شیخ بهائی دانشمند بزرگ عصر صفوی در یک قطعه شیشه قاب گرفته شده است.

در ضلع جنوبی صحن حجرات دو طبقاتی وجود دارند که مربوط به زوار و یا صوفیانی بوده که به شیخ ارادت داشتند.

*

به قوشخانه موسوم است، از فضای مربع شکلی به ضلع ۱۱ متر و ارتفاع ۱۸ متر تشکیل شده و در ضلع شمالی آن ایوان و منار فوق الذکر قرار دارد.

مسجد شیخ در ضلع شرقی صحن واقع شده و با سقف طاق و تویزه مزین به گچبری و نقاشی مقرنسکاری می‌باشد. در ضلع جنوبی محرابی با دو حاشیه مقرنسکاری و لوحی به خط ثلث گچبری

قلعه داغ (قلعه نودوز)

ثبت تاریخی: ۶۲۸

قلعه داغ یا نودوز بر فراز کوهی سنگی در گردنه نودوز و در سمت شرقی قریبای به همین نام، در کنار راه شوسه اهر مشکین شهر قرار دارد و فاصله آن تا اهر حدود ۲۶ کیلومتر است.

قدمت این قلعه را که برای مقاصد نظامی ساخته شده و بر کوهستانهای اطراف تسلط کامل دارد، ظاهراً به دوره ساسانی منسوب می‌دارند. قلعه مزبور

دارای برج و باروهای متعددی است که ارتفاع برخی از آنها در وضعیت کنونی به ۱۱ متر می‌رسد و در جبهه غربی نیز، قلعه با برجهایی به ارتفاع تقریبی ۵ متر دیده می‌شود. از قرائن موجود معلوم می‌گردد که چندین متر از قسمت فوقانی دیوارها فرو ریخته و از ارتفاع باروها کاسته شده است.

پایه برجها و دیوارها را بر صخره‌های سنگی کوه استوار نموده و با سنگ رسوبی کرم رنگ و ملات گچ و

قلعه نودوز

کتیبه سنگی سقندل

ثبت تاریخی: ۷۹۵

روستای سقندل در ۳۸ کیلومتری
غرب شهرستان اهر، در مسیر جاده اهر
ورزقان واقع شده و کتیبه میخی
اورارتویی در ۳ کیلومتری این روستا و بر
دامنه کوه زاغی بر سینه سنگی یکپارچه و
مرتفع منقور است.

آهک بنای قلعه را بالا آورده و سپس با
خشت خام و گل ادامه دادند. برای
تأمین آب آشامیدنی ساکنین قلعه
بخصوص در مواقع جنگ حوضچه‌هایی
در بدنه سنگی کوه حفر کرده و آب
باران را بوسیله جویها و ناوهائی که بر
سطح فوقانی صخره کنده بودند، در آن
جمع می‌نمودند.

اهر - کتیبه سنگی سقندل

- سمت جنوبی سنگ مزبور که به شکل هرم ناقص است، را به صورت مستطیلی به طول ۱۱۶ سانتیمتر و عرض ۵۷ سانتیمتر صاف صیقلی نموده و فرمان «سر دوری پسر ارگیشتی پادشاه اوراتوئی را در ده سطر به خط میخی بر آن نقر کرده‌اند. متن ترجمه فرمان مزبور عبارتست از:
- ۱ - عرابه جنگی خالدی به راه افتاد.
۲ - آن به کادیاونی پادشاه پولوآدی حمله کرد.
۳ - پولوآدی ناحیه‌ای کوهستانی است. یاری خالدی توانا.
- ۴ - در عرابه جنگی نیرومند خالدی این لشکرکشی [توسط].
۵ - سردوری پسر ارگیشتی صورت گرفت.
۶ - سردوری گوید: من بیست و یک قلعه را گرفتم.
۷ - من در یک روز چهل و پنج شهر را تصرف کردم. لیپ لی اونی.
۸ - شهر پادشاه و شهر مستحکم را در جنگ گرفتم.
۹ - سردوری پادشاه مقتدر، شاه بزرگ.
۱۰ - شاه کشورها، شاه مملکت بیای نی و فرمانروای شهر توشپاست.

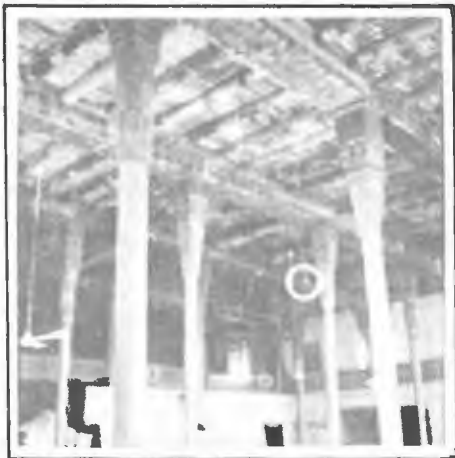
بناب

شهر بناب در ۱۶ کیلومتری جنوب غربی مراغه و در ۸ کیلومتری شرق دریاچه ارومیه، بین شهرهای مراغه، ملکان و عجب‌شیر واقع شده است. این شهر به جهت واقع شدن در مسیر راه ترانزیتی تبریز - کردستان به باختران، دارای اهمیت خاص است. خط آهن تبریز - تهران نیز از مشرق آن می‌گذرد.

بناب در جلگه صاف و همواری قرار دارد که در طرف مغرب از تپه کوچکی به نام نوولی شروع می‌شود و به ساحل شرقی دریاچه ارومیه ختم می‌گردد. از رودخانه‌های فصلی بناب می‌توان به صوفی چای، گوبی چای و مهرآباد ارخی نام برد.

از چگونگی ایجاد شهر و تاریخچه آن اطلاعی در دست نیست لیکن وجود تپه‌های باستانی در اطراف این شهر به خصوص قره‌تپه، گویای سوابق طولانی این منطقه است. مورخین این تپه را قسمتی از شهر قدیم بناب می‌دانند که در اثر زلزله و یا هجوم مغول به کلی ویران شده است.

در شهر کنونی بناب آثار ارزنده‌ای از بناهای قرن هشتم و نهم هجری و آثاری از دوره صفویه دیده می‌شود. در دوره قاجاریه بنا به نوشته ابراهیم‌بیک سیاح، بناب از دو محله تشکیل یافته. این دو محله به هم متصل نبوده محله گزاوشت محل سکونت عموم مردم و محله مهرآباد محل ارمنی‌نشین بوده است.

استوار شده و سرستونهای آن را نیز شبیه سرستونهای مسجد ملارستم مراغه و مسجد گزاوشت بناب می‌باشد. سرستونها دارای مقرنس و سقف دارای نقاشی‌هایی مشتمل بر نگاره‌های گیاهی تزئینی و طرحهای ترنج مانند با رنگ‌های قرمز - زرد، سبز و آبی و نارنجی است. در وسط دیوار جنوبی شبستان محرابی نسبتاً ساده و در دو سوی آن دو پنجره بزرگ قرار دارد و در دیوارهای شرقی و غربی در قسمت بالکن زنانه هر طرف پنج پنجره و در

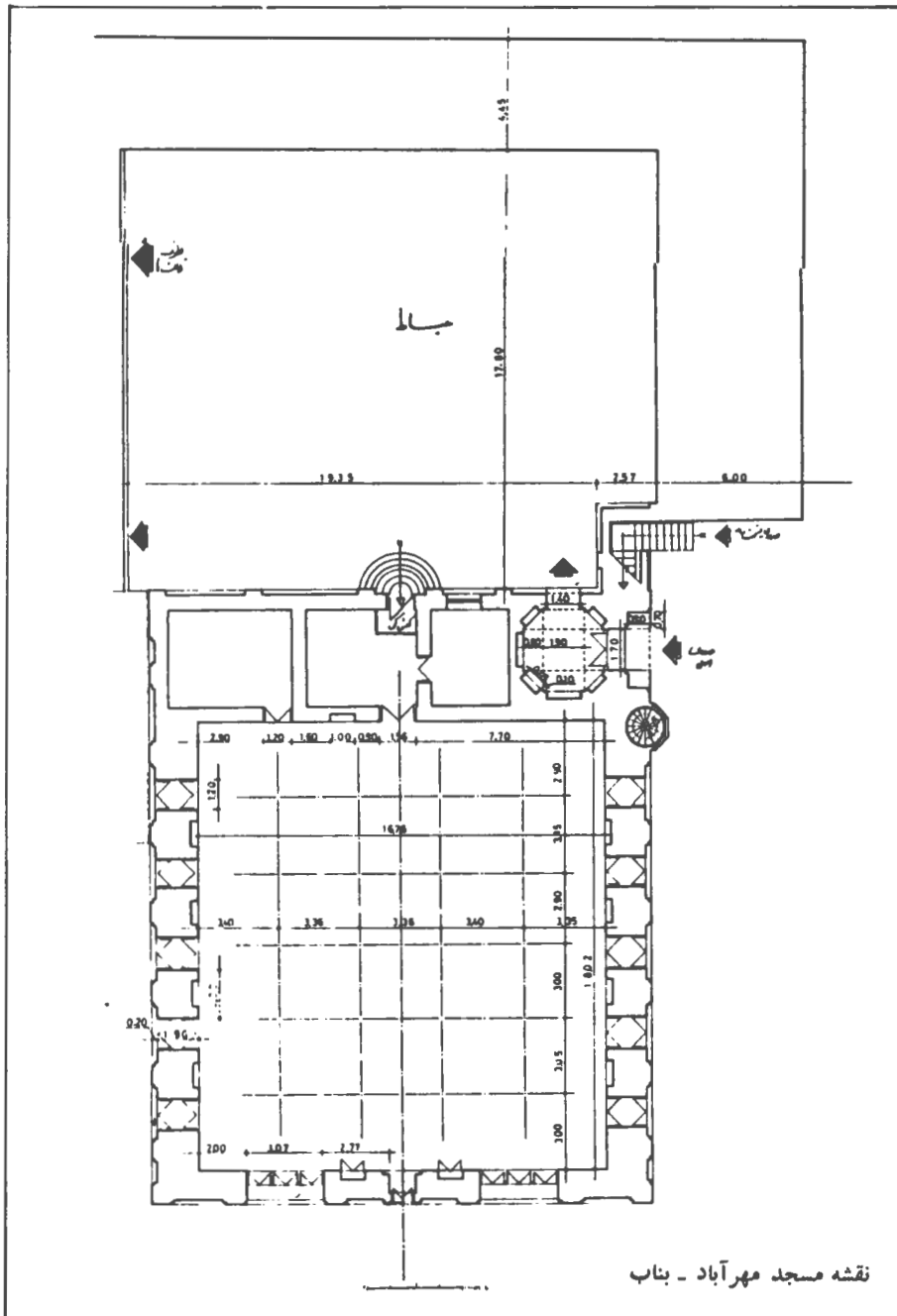
مسجد مهرآباد

ثبت تاریخی: ۷۸۰

مسجد مهرآباد در کنار میدانی به همین نام در شهر بناب واقع شده و شامل صحنی با صفا و شبستان و مناره کاشیکاری می‌باشد. برطبق کتیبه‌ای که در دیوار شمالی مسجد نصب شده بانی بنای مسجد، بی‌بی‌جان خانم دختر منصور بیگ بوده که در سال ۹۵۱ در زمان سلطنت شاه طهماسب، آن را ساخته است.

شبستان اصلی در ضلع جنوبی صحن قرار گرفته که به وسیله چند پله می‌توان بدان راه یافت. این شبستان به صورت مستطیل شکل می‌باشد که در جانب شمالی آن بالکنی جهت استفاده بانوان احداث شده است.

سقف تیرپوش شبستان روی ۳۰ ستون بلند چوبی قرار گرفته است. این ستونها بر روی پایه‌های ساده سنگی

منار مسجد مهرآباد

بناب که به نام میدان گزاوشت معروف است، قرار گرفته و به همین جهت نزد اهالی به مسجد میدان شهرت یافته است. در مسجد میدان بناب هیچگونه کتیبه تاریخ‌داری دیده نمی‌شود لیکن به علت شباهت این مسجد با مساجد دیگر منطقه می‌توان آن را متعلق به دوره صفویه دانست. به علت استقرار شبستان بر روی یک تپه، باستانی، کف شبستان ۲ متر از خیابان بلندتر بوده و به وسیله هشت پله با خیابان ارتباط می‌یابد.

شبستان مسجد فضائی مستطیل شکل است که سقف آن بر روی دوازده ستون

زیر آنها ۵ در ورودی قرار دارند.

مسجد جامع مهرآباد بناب دارای اهمیت خاص و استثنائی در بین مساجد منطقه می‌باشد و این به علت وجود کتیبه تاریخ‌داری است که در دیوار شمالی آن دیوار شمالی دارای کتیبه مرمرینی است که عبارت ذیل را به خط ثلث بر روی آن نقر شده است:

«بنی هذا المسجد المبارك فی ایام الدوله

السلطان العادل والمرشد الکامل السلطان ابی المظفرشاه طهماسب الصفوی الحسینی بهادرخان باشاره العالیته بی بی جان خانم بنت منصور بیگ فی شهر سنه احدو خمیسن وتسمائه».

در کنار مسجد مناری به چشم می‌خورد که با کاشیهای فیروزه‌ای تزئین شده است.

مسجد میدان

ثبت تاریخی: ۸۷۹

این مسجد در کنار یکی از میادین

بناب - شبستان مسجد میدان

زمان و غبار گرفتگی روی نقاشی‌ها هنوز از جلوای خاص برخوردار است.

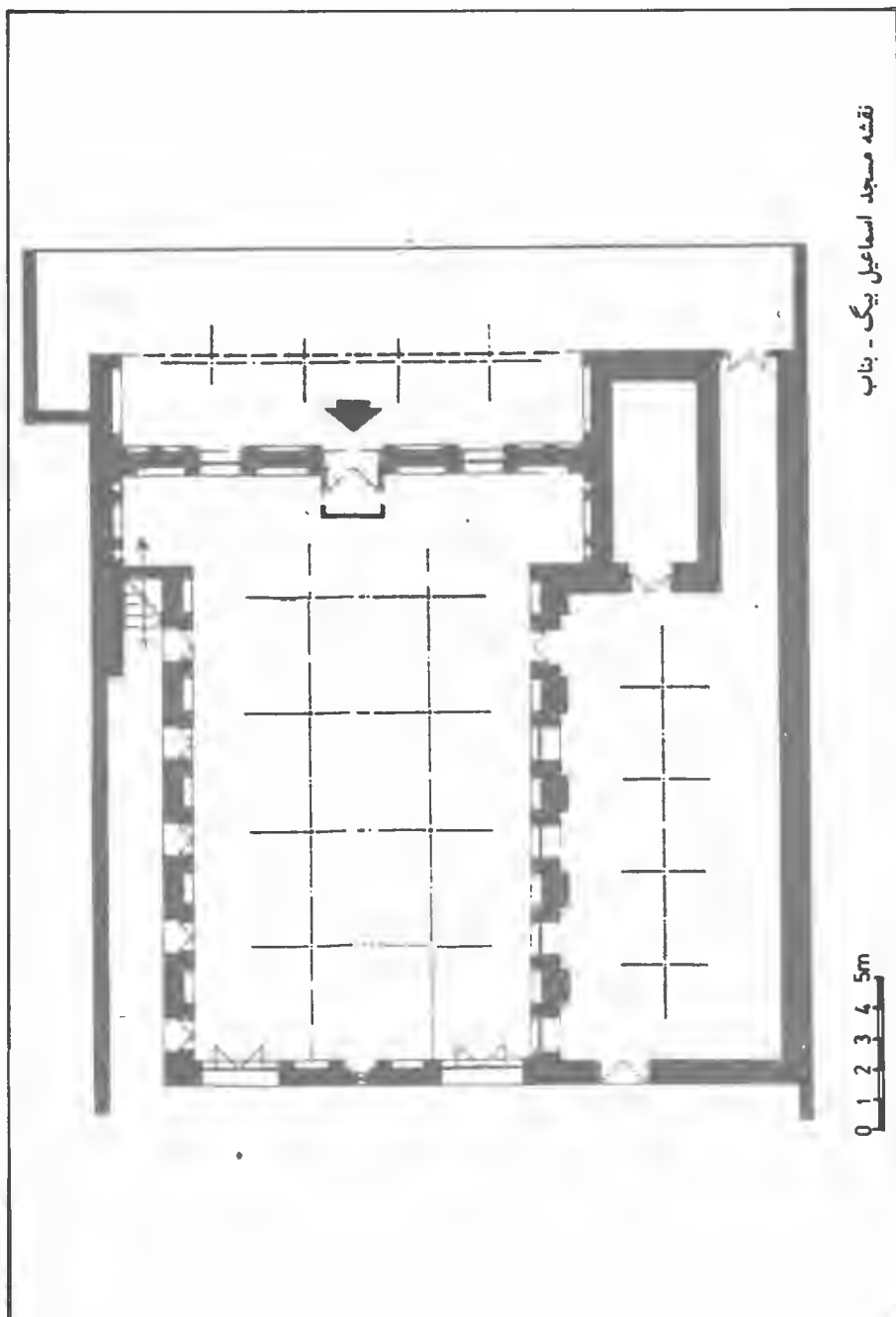
مسجد اسماعیل بیگ

نبت تاریخی: ۳/۱۶۱۲

مسجد اسماعیل بیگ پس از مساجد مهرآباد و میدان یکی از بناهای زیبا و مستحکم بناب می‌باشد که به فاصلای کم از مسجد جامع قرار گرفته است. این بنا از نقطه نظر ساختمان و همچنین ایوانی که در جلو شبستان آن

چوبی در سه ردیف چهارتائی قرار گرفته است. ورودی شبستان در وسط ضلع شمالی و در امتداد خیابان مجاور واقع است. در تمامی ضلع شمالی مسجد بالکنی به عرض ۳ متر جهت بانوان ایجاد کرده‌اند. کف بالکن به وسیله تیرهای چوبی بر روی شش ستون چوبی استوار شده که این ستونها با سرستونهای تزئینی تا زیر سقف شبستان ادامه می‌یابد. آن چه این مسجد را به صورت جالب توجه درآورده ستونها و سرستونهای چوبی و تزئینات زیبای آن است. این ستونها که همگی هشت ضلعی هستند بر روی یک پایه کوتاه و ساده

سنگی قرار دارند. این ستونها تا ارتفاع ۳/۵ متری، ساده و از آنجا به بالا به گونهای زیبا و هنرمندانه با مقرنسهای ساده زینت داده شده‌اند. روی تمامی سطح صندوقهای تیرهای حمال، تخته کوبی‌های سرستونها، نقاشی‌های گیاهی و ترنجی پوشانده است باوجود گذشت

بناب - نمای مسجد اسماعیل بیگ

اتاقکی است که محل شربت‌خانه و جای‌خانه زنانه بوده است.

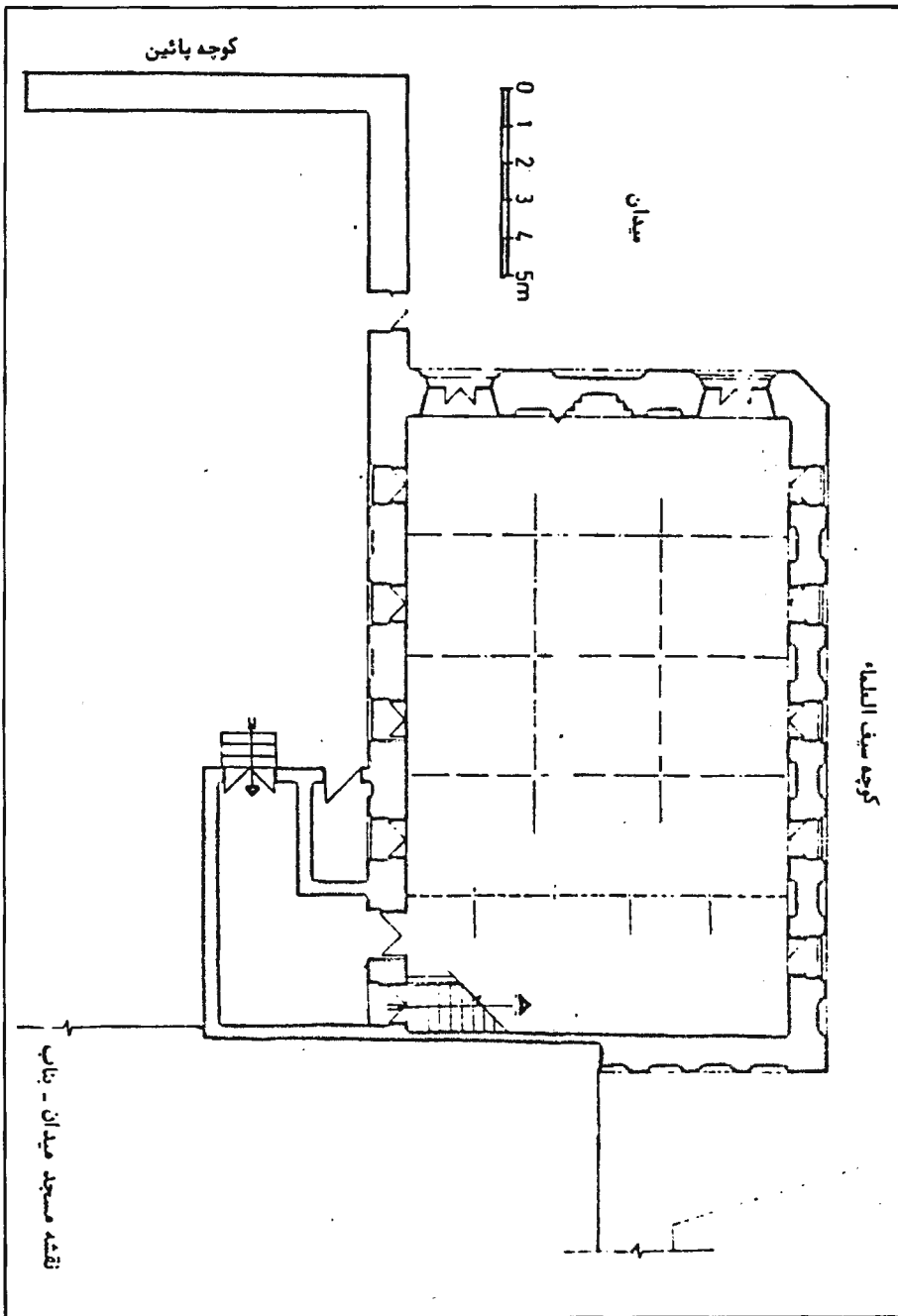
شبستان مسجد شامل هشت ستون چوبی با سرستونهای مقرنس زیبا و ته ستون سنگی می‌باشد که سقف بزرگ چوبی، بر آنها استوار گردیده است. فضای شبستان بسیار ساده است و فقط در شبکبندیهای پنجره از شیشه‌های رنگی استفاده شده که در هنگام تلالو نور خورشید، به فضای داخل مسجد جلوه‌ای خاص می‌بخشد. مصالح ساختمانی اصلی بنا را سنگ و آجر و چوب تشکیل می‌دهد.

*

ساخته شده یکی از آثار جالب دوران صفوی است. ایوان تا آنجا که ممکن بوده پرشکوه و جالب بنا شده و چهارستون چوبی آن دارای سرستونهای زیبایی می‌باشد. از این لحاظ گوشه‌ای از ایوانهای عالی قاپو و چهل‌ستون اصفهان را به خاطر بداعی می‌کند.

دیوارهای ایوان آجری با تزئینات ساده خفته راسته طرحهایی را به نمایش می‌گذارد. در بالای در ورودی و طرفین آن مجموعاً پنج پنجره ارسی به چشم می‌خورد که دارای شیشه رنگی بوده و بعضی از آنها شکسته است.

با عبور از در چوبی قدیمی، کفش کن کوچکی مشاهده می‌شود که به وسیله نرده‌ای چوبین از شبستان جدا می‌گردد. قسمت زنانه مسجد، بالکنی است که در بالای همین قسمت قرار دارد برای ورود به این بالکن می‌توان از راه‌پله‌ای که در سمت غربی شبستان است استفاده نمود. در جلو پله، کفش کن و نیز در قرینه آن

تبریز

تبریز دومین شهر بزرگ ایران، مرکز استان آذربایجان شرقی، در دامنه جنوبی یک رشته بلندیه‌های سرخ فام به نام سرخاب کوه واقع شده و تا تهران ۵۹۷ کیلومتر فاصله دارد. کوههای سه‌دند از جنوب و قوشه از مشرق این شهر را احاطه کرده و رودخانه قوری‌چای اراضی جلگه تبریز را مشروب می‌سازد.

در مورد بنا و وجه تسمیه این شهر اظهارات گوناگونی ابراز شده لیکن اکثر مورخین ایرانی بنای شهر تبریز را به زبیده خاتون همسر هارون‌الرشید خلیفه عباسی نسبت داداند.

پارهای از مورخین نیز معتقدند که نام تبریز از واژه «توریز» گرفته شده است که در زبان پهلوی به معنای جاری شدن

می‌باشد و ظاهراً اشاره به چشمه‌های بی‌شمار آب معدنی دارد که در دامنه کوههای شهر جاریست. المقدسی در قرن چهارم هجری از تبریز دیدن کرده آن را شهر پیشرفتای ذکر می‌کند. این شهر در سال ۴۲۱ هـ مانند مراغه به تصرف ترکان غز درآمد لیکن، با رشادت مردم متجاوزین منهزم گردیدند. در سال ۸۳۶ هـ زلزله‌ای شهر تبریز را به ویرانای مبدل ساخت با وجود این وقتی یاقوت در قرن هشتم از این شهر دیدن کرده بزرگترین شهر آذربایجان به شمار می‌رفته است.

تبریز هرچند از ویرانی‌های مغول برکنار نماند ولی مردم تبریز مانند مردم شیراز با پرداخت پیشکش به فرمانروایان

مغول تاحد زیادی شهر خود را از آسیب و گزند آنان محفوظ داشتند پس از مرگ هلاکوخان جانشین وی «اباتا» پایتخت را از مراغه به تبریز انتقال داد غازان خان در زمان حیات خود عده‌ای از دانشمندان را به دربار خود دعوت کرد و تبریز مرکز علمی امپراطوری گردید. در زمان سلطنت سلطان الجاتیو خدابنده وزیر او رشیدالدین فضل‌الله ناحیه‌ای دیگری بنام «رشیدیه» را در مشرق شهر بنا نهاد و رقیب او تاج‌الدین علیشاه مسجد بزرگ علیشاه را احداث کرد. در سال ۷۸۷ تهمش خان رئیس ایل مذهبی و پادشاه دشت قیچان به تبریز لشکر کشید و پس از پیروزی این شهر را غارت کرد و سپس امیر تیمور گورکانی بر آن استیلا یافت و این شهر را با تمامی آذربایجان به پسرش میرانشاه بخشید. در زمان میرانشاه دوباره تبریز به پایتختی انتخاب شد. در زمان سلسله قره قویونلو این شهر مورد توجه قرار گرفت. در زمان

شاه اسماعیل صفوی پس از جنگ چالدران تبریز به تصرف ترکهای عثمانی درآمد ولی نیروهای مهاجم بزودی مجبور به تخلیه این شهر شدند. مجدداً در زمان طهماسب شاه عثمانی‌ها تبریز را گرفتند تا اینکه شاه‌عباس با شکست سختی که به عثمانیها وارد ساخت این شهر را آزاد نمود. بنا به نوشته شاردن این شهر در عصر صفوی نیز دوبار در اثر زلزله ویران گردید. پس از سقوط سلسله صفویه بارها مورد هجوم عثمانی‌ها واقع شد. در جنگ دوم ایران و روس تبریز برای بار چندم بدست سربازان روسیه تزاری افتاد ولی با انعقاد معاهده ترکمانچای به ایران مسترد گردید. در دوره قاجاریه تبریز شهر ولیعهد نشین ایران شد. پس از جنگ جهانی دوم و خروج روسها از تبریز فرقه دموکرات آذربایجان، با اعلام «جمهوری» در آذربایجان قدرت را در دست گرفتند لیکن، در سال ۱۳۲۱ با یورش ارتش ایران تبریز و

تمام آذربایجان آزاد گردید.

۲۰ سانتی متر می باشد قرار دارد.

ارتفاع طاق باقی مانده سردر زیادتر از ۸/۵ متر است که تماماً از کاشیهای معرق پر آب و رنگ پوشیده شده است. سطح پایه های دو طرف با طرحها و اشکال مرکب از گل و بوته و کاشیهای معرق الوان پوشیده بود که بر روی کتیبه های این پایه عباراتی مختلفی با تبریز - نمای ورودی مسجد کبود

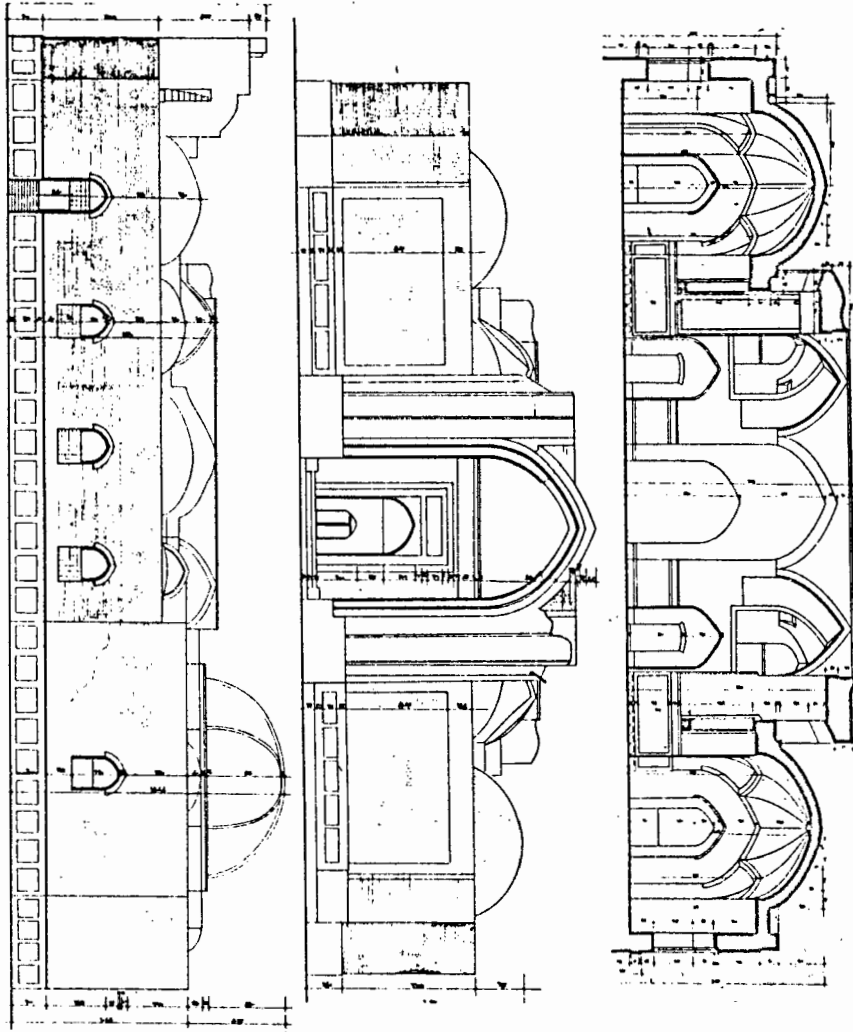

مسجد کبود تبریز

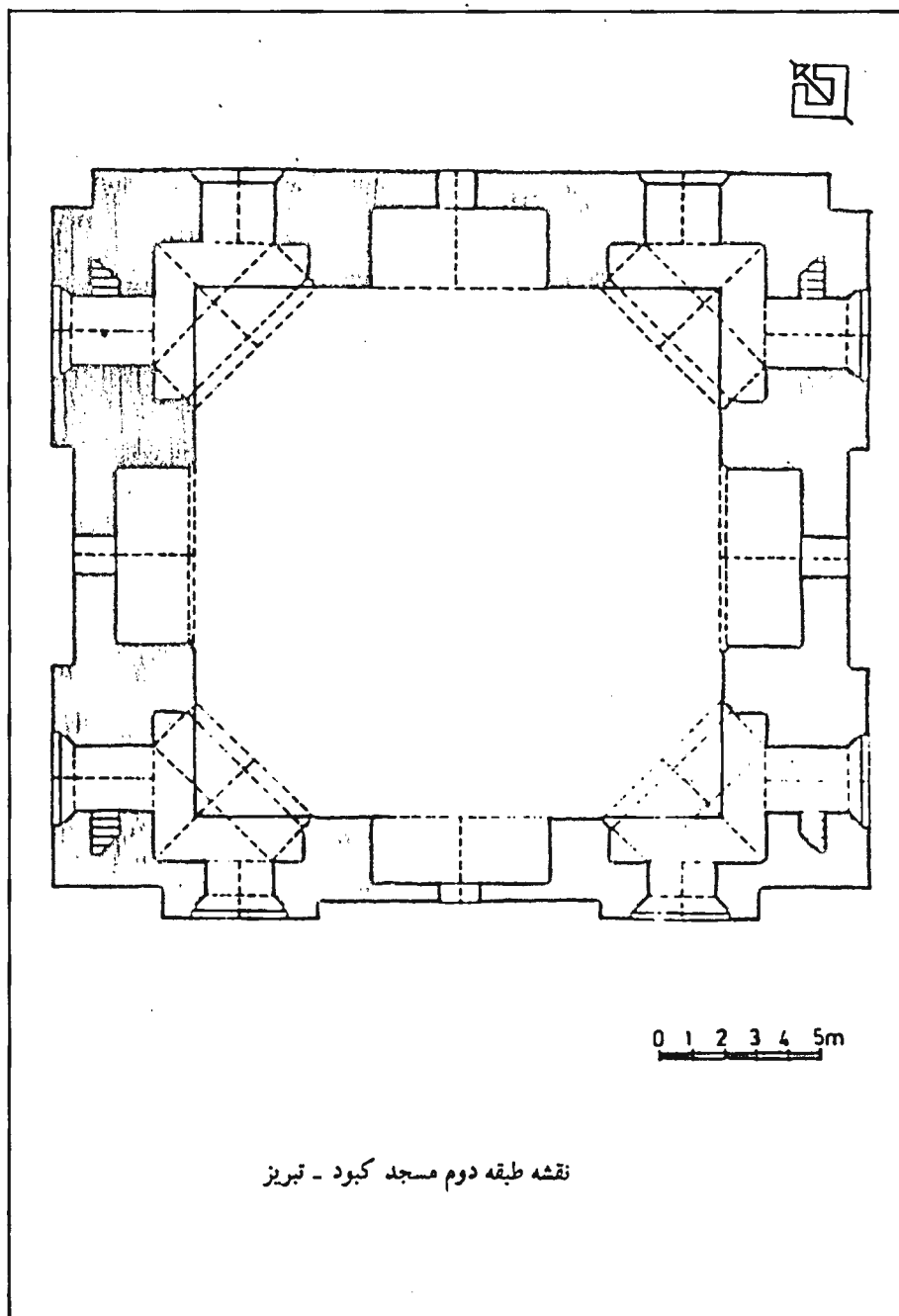
ثبت تاریخی: ۱۶۹

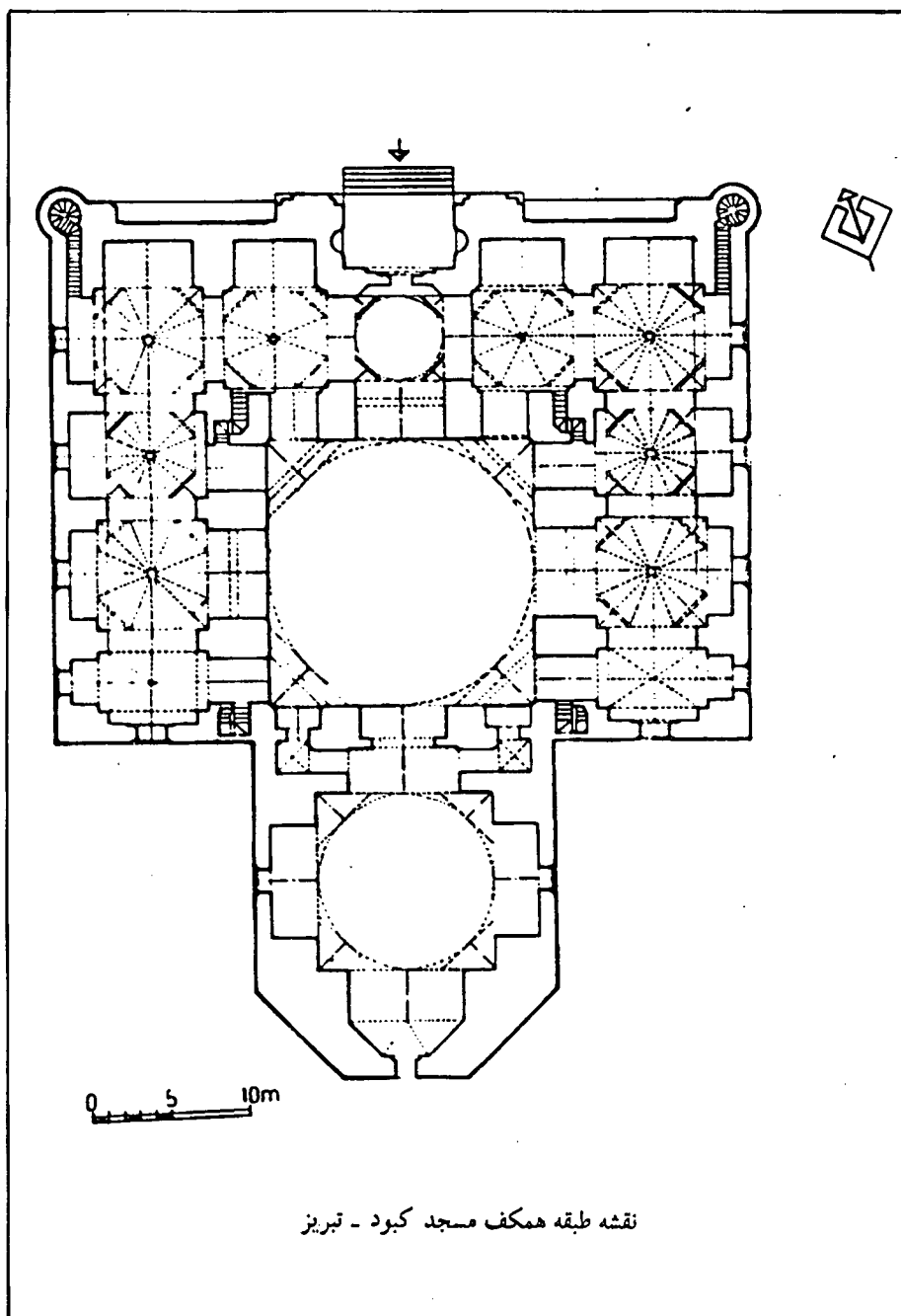
مسجد کبود تبریز از ابنیه زمان جهانشاه قره قویونلو و متعلق به نیمه دوم قرن نهم هجری است که بوسیله جان بیگم خاتون همسر جهانشاه بنا شده و توسط دختر او صالحه خاتون در زمان حکومت سلطان یعقوب آق قویونلو مرمت گردیده است.

بنای مسجد که بیشتر از نظر کاشیکاری و آمیزش رنگها و داشتن انواع خطوط عالی و اشکال و طرحهای بدیع مورد نظر ارباب ذوق و معماری است. سردر، دو مناره، شبستان و مقبره است. سردر رو به شمال واقع شده و دارای ابعاد ۵ × ۷ متر می باشد و از سطح کوچه مجاور به اندازه ۵ پله سنگی که هر یک به درازای ۳ متر و به ارتفاع

مقاطع و نمای مسجد کبود - شیراز

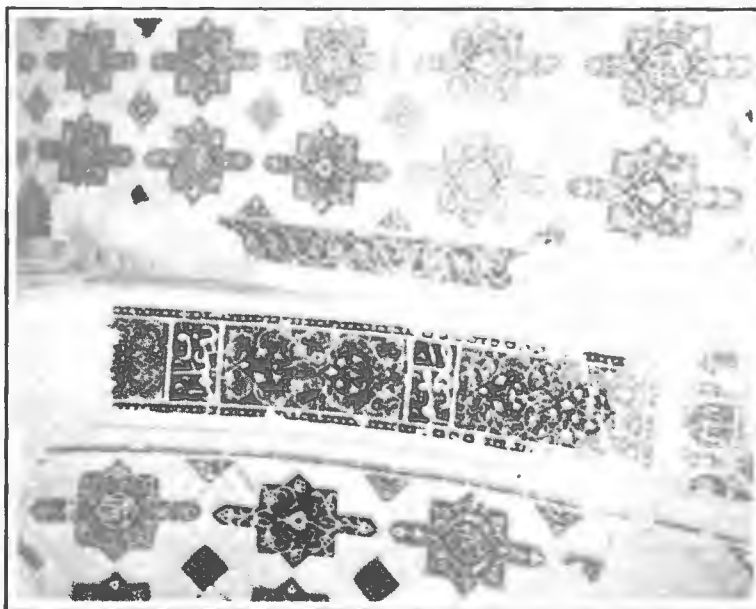
آیات قرآنی نوشته شده، کتیبه قسمت بالای طاق سردر تماماً ریخته و اثری باقی نمانده بر روی پایه سمت راست کتیبه‌ای به خط رقاع در متن لاجوردی نصب شده که از عالی‌ترین مظاهر معرق کاری دوره اسلامی محسوب می‌شود. از مفاد این کتیبه معلوم می‌شود که بنای مسجد در ربیع الاول سال ۸۷۰ هجری قمری به پایان رسیده است.

پس از سردر و دهلیز واقع در پشت آن شبستان بزرگ مسجد به ابعاد

۱۶/۵ متر قرار دارد. دیوارهای داخلی محوطه زیر گنبد با کاشیهای سفید و فیروزه‌ای و لاجوردی مشتمل بر اسلیمی شاخ و برگ و گل و بونددار حاوی آیات قرآنی به خط ثلث برنگ سفید طراحی و معرق کاری شده و در این عمل چنان مهارت و استادی به خرج داده شد که به واسطه آن مسجد کبود به نام فیروزه اسلام شهرت یافته است.

در سه طرف شمالی و غربی و شرقی

قسمتی از تزئینات معرق داخل مسجد

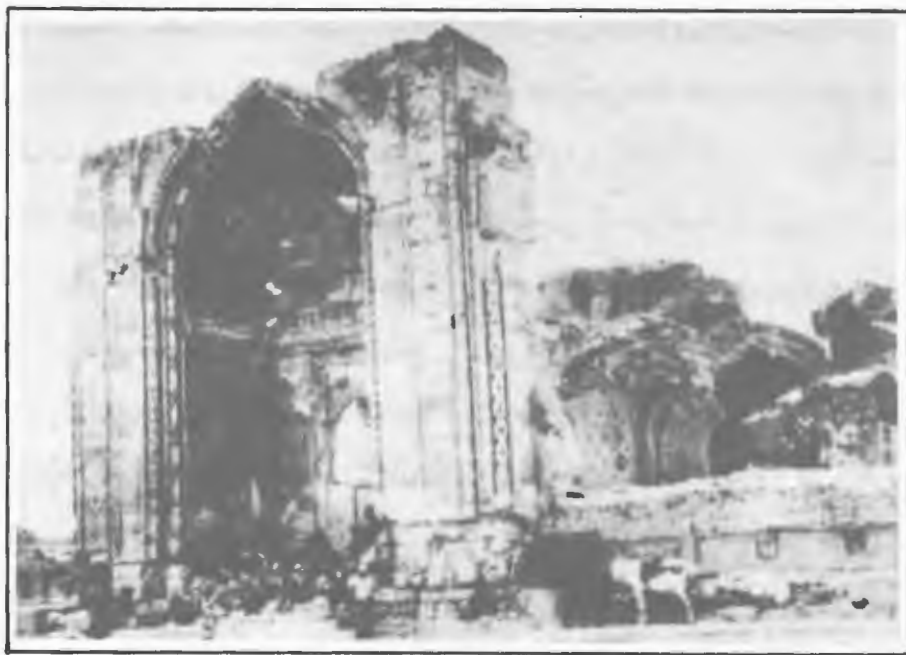

کتیبه سنگی مسجد کبود

شبستان بزرگ رواقی به عرض ۴۰ / ۴ متر وجود دارد که با طاقهای ضربی و گنبد های کم خیز پوشیده شده و ازاره دیوارهای رواق ها با کاشیهای معرق مشبکی و سفید و مرکب از اشکال هندسی و آیات قرآنی تزیین یافته است. قسمت جنوبی به شبستان کوچکی موسوم به مقبره راه دارد.

ازاره دیوارهایش از سنگ مرمر به ارتفاع ۲ متر پوشیده شده و بر بالای آن سوره النبء را حجاری کرده اند.

کتیبه های متعدد مسجد با خطوط نسخ، ثلث کوفی و تعلیق به خط نعمت الله بن محمد البواب می باشد. از این بنای عظیم و نفیس فقط سردر و چند جزر پایه های شبستان باقی مانده بود که در سالهای اخیر گنبد های آن به منظور حفاظت نفایس باقیمانده با بودجه و نظارت انجمن آثار ملی و سازمان ملی حفاظت آثاری باستانی سابق و توسط آقای رضا معماران معمار هنرمند تبریزی دوبار سازی شده است.

نمای عمومی مسجد کبود - قبل از تعمیر

ارگ علیشاه

ثبت تاریخی: ۱۷۰

یکی از ابنیه کهن و عظیم تبریز که بی شک در زمره شاهکارهای معماری اسلامی به شمار می‌رود. ارگ علیشاه یا مسجد علیشاه است.

در مورد تاریخ بنای ارگ مورخین و سیاحان، از دوره ایلخانی تا به امروز متفق القولند که ساختمان آن بوسیله

تاج‌الدین علیشاه جیلانی وزیر سلطان ابوسعید ایلخانی در سال ۷۱۶ شروع شده ولی به دلیل مرگ بانی بنا ناتمام مانده تا اینکه بازماندگان وی ساختمان آن را در سال ۷۲۴ به اتمام رساندند.

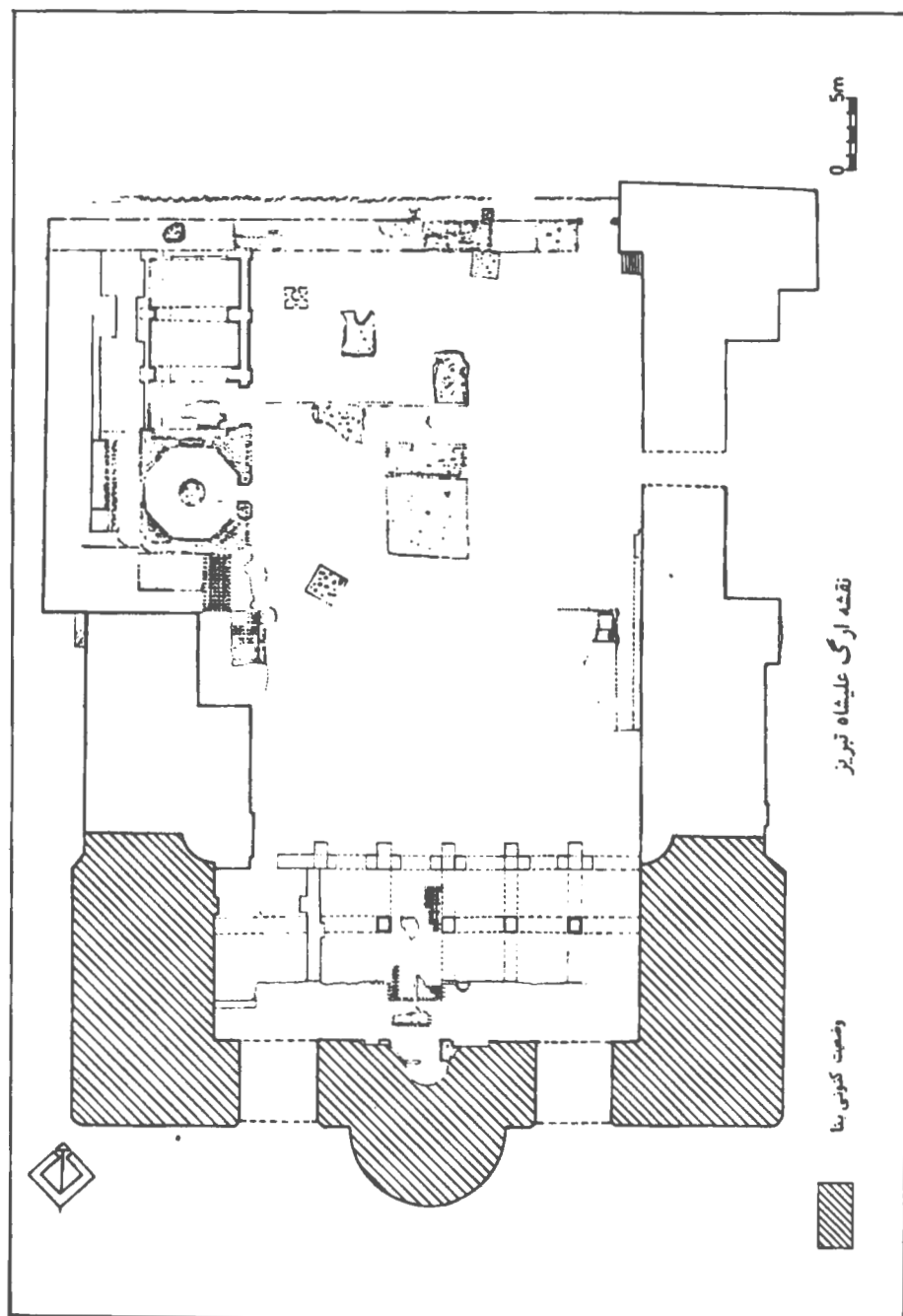
چنانکه از توصیف این بنای عظیم در اغلب سفرنامه‌ها و تواریخ برمی‌آید مسجد علیشاه در زمان آبادانی مزین به کاشی، ازاره سنگی و ستونهای مرمر

توجهی دیده و ویرانی بسیار بدان راه یافته لیکن بنای بجای مانده خود موید شکوه روزگار آبادانی آن بوده است. قسمتی که هم اکنون به صورت سه دیوار بلند قطور جنوبی و شرقی و غربی به صورت ایوان به چشم می‌خورد دارای ۳۰/۱۵ متر عرض می‌باشد و بلندی دیوارهای سه گانه تقریباً ۲۶ متر و عرض هر دیوار به ۱۰/۴۰ متر می‌رسد. محراب بزرگ مسجد در انتهای ایوان و در بین دو نورگیر قرار گرفته است. در دوره قاجار در سمت شرقی ایوان پلکانی

و کتیبه و گچبری بوده است. ایوان مسجد را طاق بلندی می‌پوشانده که به علت تعجیل در اتمام آن طاق شکسته و فرو ریخته است. بنای مزبور در زمان قاجاریه، در درگیرهای تبریز و انقلاب مشروطیت یکی از انبارهای مهمات و مخزن غلات قشون گردید و حصاری نیز دور آن کشیده شده و نام ارگ بخود گرفت. مسجد علیشاه در ضلع جنوبی خیابان امام خمینی واقع است. هرچند بنادر طول سالیان دراز خسارت قابل

تبریز - نمای جنوبی
ارگ علیشاه

نمای شمالی ارگ علیشاه

مسجد جامع تبریز

ثبت تاریخی: ۱۷۱

مسجد جامع تبریز که به مسجد جمعه نیز معروف است، در ضلع جنوبی صحن مدرسه طالبیه و بین مسجد حجت‌الاسلام و مسجد میرزا اسماعیل خاله اوغلی واقع است و یکی از قدیمی‌ترین ابنیه تاریخی این شهر به

برای صعود به بام تعبیه کرده بودند که در سالهای اخیر بکلی این قسمت از بنا را از بین برداند.

در ضلع جنوبی بنا و در نمای خارجی، برج مدور عظیمی به چشم می‌خورد که پشتیبانی برای طاق و دیوار به حساب می‌آمده است.

*

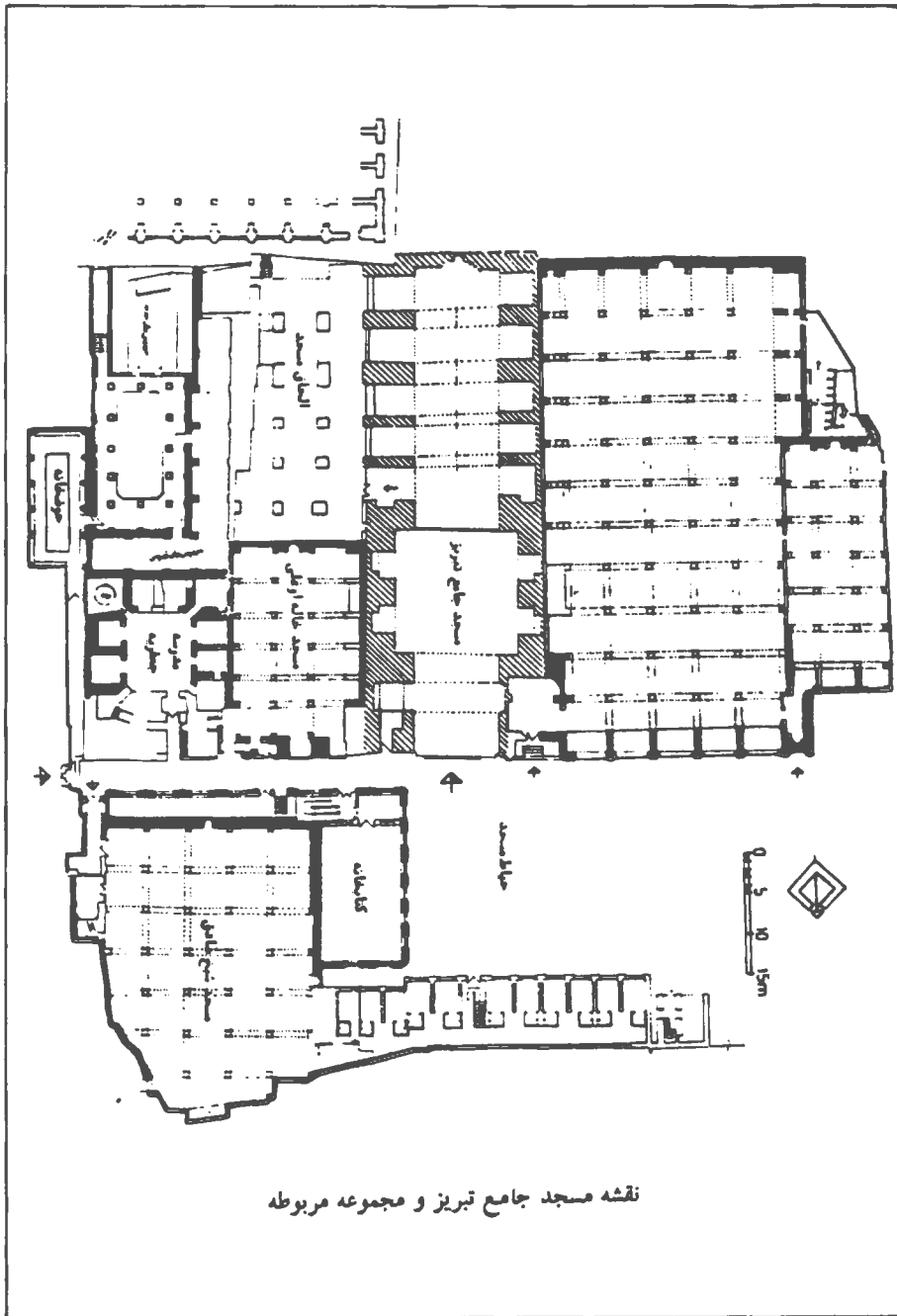
گردیده است.

مسجد جمعه دارای دو ورودی یکی در جانب شمال می باشد که از طریق صحن مسجد می توان به آن راه یافت و در دیگر از طرف جنوب به کوچه مجاور باز می شود. طول مسجد که از جنوب به شمال امتداد دارد حدود ۶۲ متر و در قسمت وسط آن که دارای طاق بلند و بزرگی است، ۱۵ متر عرض دارد. پایه های این طاق بسیار مستحکم و قطور است. طول مسجد به دو قسمت تقسیم می شود قسمت اول که قدری کم عرض

شمار می آید. تاریخ بنا و نام بانی اولیه آن معلوم نیست، عده ای آن را از مساجد صدر اسلام می دانند پارهای دیگر بنای قدیمی را به دوره سلجوقیان نسبت می دهند. در کتاب مرزبان نامه به جامع تبریز اشاراتی شده که موید آبادانی و شکوه آن در سنوات ۶۰۷ - ۶۲۲ در عصر اتابک ازبک بن محمد بن ایلدیزگز بوده است. مسجد فعلی با طاقهای رفیع و پایه های استوارش بعد از زلزله تبریز در سال ۱۱۹۳ هجری قمری که چند طاق آن شکست و فرو ریخت توسط احمد خان و پسرش حسنقلی خان دنبلی مرمت

تبریز - شبستان مسجد جامع

نظارت سازمان میراث فرهنگی به فرم اولیه بازسازی شده است. مجموعه مسجد بسیار ساده و بی‌تکلف و عاری از هرگونه کاشیکاری است. فقط در بالای طاق محراب کتیبه گچبری به خط کوفی از دوره ایلخانان مغول باقی مانده است.

مسجد جامع دارای دو سنگ نبشته به شرح ذیل می‌باشد:

کتیبه اول که قدیمی‌ترین آنها نیز به

است به طول ۲۸ متر از بخش جنوبی که به طول ۳۲ متر است، به وسیله دو جرز عریض مجزا می‌شود. در انتهای این قسمت محرابی از سنگ مرمر سفید ساده با طره‌های مارپیچی تزئینی به شیوه صفوی به چشم می‌خورد.

در پشت دیوار شرقی این قسمت، مسجد مخروطی‌ای با پایه‌ها و طاقهای ضربی آجری به نام آلچاق مسجد وجود دارد که به مسجد زمستانی معروف است. این قسمت در سال‌های اخیر تحت

قسمتی از شبستان و محراب مسجد

هر کس مرتکب این اعمال شود حد شرعی در حق آنان جاری گردد، و اهالی و اوباش را از کبوترپرانی گرگدوانی، قوچ و گاوبازی که باعث خصومت و فساد است منع کرده و مرتکب را مجازات نماید.

مسجد استاد و شاگرد

ثبت تاریخی: ۸۸۰

این مسجد در خیابان فردوسی تبریز قرار دارد و بنای اولیه آن به وسیله امیرحسین چوپانی ملقب به علاءالدین در سال ۷۴۲ هجری قمری ساخته شده و به نام خان مغول یعنی سلیمان نواده هلاکو موسوم گردید و بهمین جهت به اعتبار نام بانی و خان، عده‌ای آنرا سلیمانیه و برخی آن را علائیه نامیدند. وجه تسمیه کنونی آن به این علت است که کتیبه‌های داخل و مندرجات دیوارهای خارج مسجد به خط عبدالله صیرفی خطاط

شمار می‌رود و از جنس مرمر می‌باشد بر دیوار پایه غربی طاق میانی مسجد جامع نصب شده و مشتمل است بر رویای شاه‌طهماسب صفوی که حضرت ولی عصر «عج» را دیده و آن حضرت وی را به لغو تمغلات، واحسان و گذشت درباره مردم امر فرموده‌اند. این کتیبه در سال ۹۷۲ هجری قمری به خط ثلث شیوا به قلم علاءالدین محمد تبریزی خوشنویس معروف دربار صفوی به رشته تحریر درآمده است.

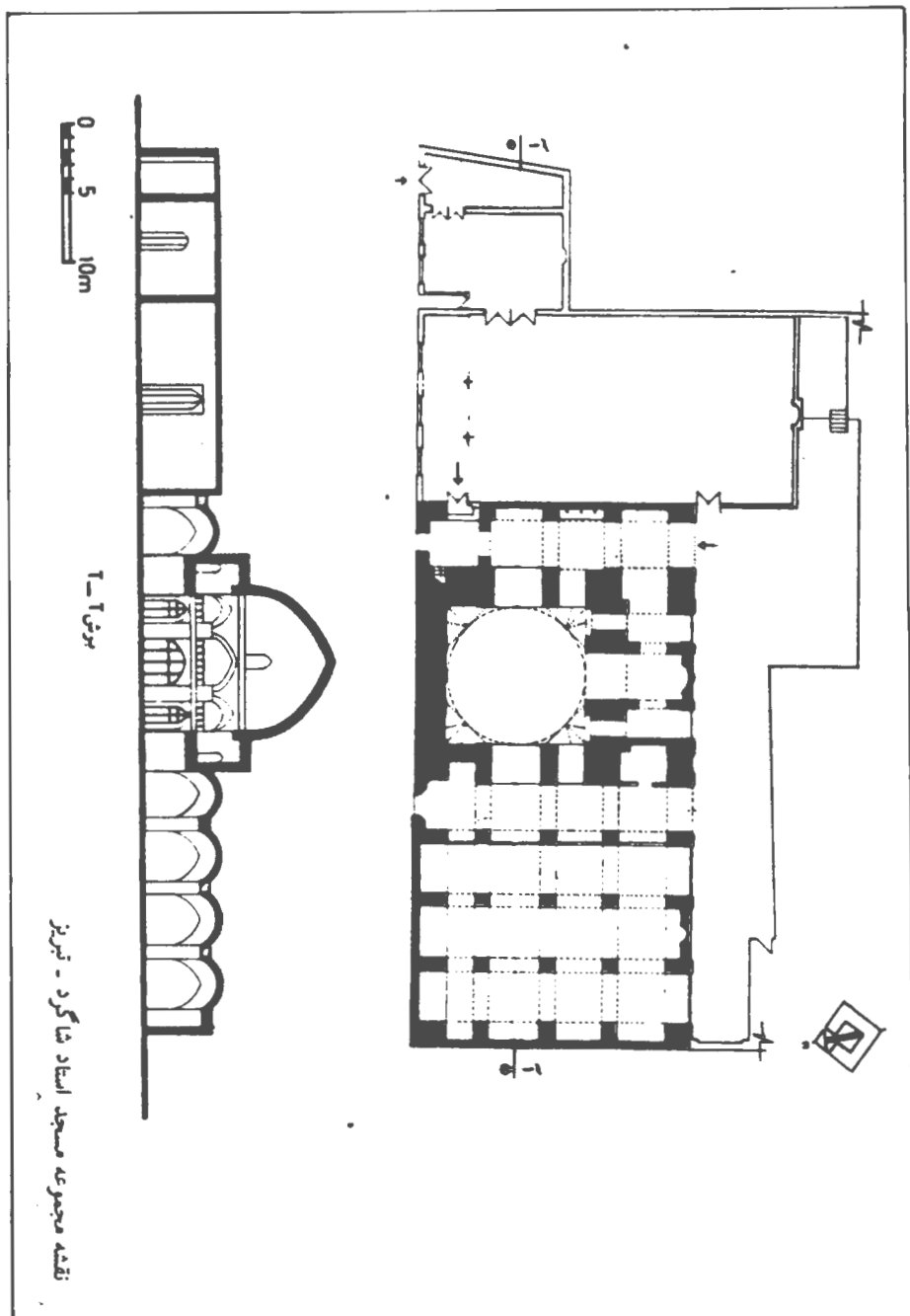
۲ - کتیبه دوم از سنگ مرمر می‌باشد که در بالای در شمالی مسجد جامع نصب شده و مشتمل بر فرمانی از شاه سلطان حسین صفوی به خط محمد مومن تبریزی است این کتیبه مورخ به سال ۱۱۰۶ هجری قمری و به خط ثلث عالی است که در آن فرمان شاه صفوی به رستم خان سالار سپه و بیگلربیگی آذربایجان صادر شده که قمارخانه‌ها و روسپی‌خانه و چرس فروش را به بندند و

مسجد استاد و شاگرد

محمد اردبیلی صورت گرفت.
گنبد بزرگ و طاقها و پایه‌های آجری
در عین سادگی از جذابیت خاصی
برخوردار است. گنبد آجری به کمک
ترنیه‌هایی بر روی بنا قرار گرفته است و
در قسمت پاتاق گنبد عبارات «بسم‌الله
الرحمن الرحیم» «ماشاءالله» «اللهم
صلی علی محمد و آل محمد» «یا علی
مدد» نوشته شده است.

معروف دوران ایلخانی و یکی از
شاگردان وی نوشته شده، به مسجد استاد
و شاگرد نیز شهرت یافته است. بنای
مسجد که رو به ویرانی می‌رفت در زمان
عباس میرزا نایب‌السلطنه تعمیر کلی در
آن به عمل آمد. تعمیرات دیگری در
سال ۱۲۹۵ هجری توسط حاج
میرزا محمد علی اوانسری قراچداغی و
هم‌چنین در سال ۱۳۳۸ از طرف حاج

در بیرون دیوار شمالی مسجد سنگ
مرمرینی نصب شده که تاریخ تعمیر و نام
مرمتگر به طور برجسته و به خط نستعلیق
بر آن نقش بسته است.

*

قسمتی از کارندیه‌های مسجد

به نام ابوالحسن حمزه بن حسن محمد
می‌باشد که به شانزده واسطه نسبش به
موسی بن جعفر می‌رسد. بنای اولیه در
این سال توسط فرزندش سید حسین بر
تربت وی احداث گردید.

مجموعه سید حمزه عبارت از صحن
نسبتاً وسیعی است که در سمت جنوب
آن مقبره و در سمت مشرق و شمال آن
محل تدریس و حجرات طلاب علوم دینی
قرار دارد.

بقعه و مسجد سید حمزه و مقبره الشعرا

ثبت تاریخی: ۸۸۱

بقعه سید حمزه و مسجد جنب آن در
محل سرخاب و جنوب شرقی محل تقاطع
خیابان کفالا سلام و بازارچه سید حمزه
واقع شده است. تاریخ بنای نخستین بقعه
۷۱۴ هجری قمری یعنی سال درگذشت
سید حمزه ^۱انت. وی سیدی جلیل القدر

بقعه عبارت است از یک کفش کن،
دهلیز و اتاق مسجد گونه که در ترکیب
آن از حجاری و کاشی کاری پیشین
نمونه‌هایی به چشم می‌خورد که پاره‌ای
از آنها عبارتند از:

طاق مرمرین سردر صحن مدرسه که
بر روی آن تزیینات اسلیمی، ترنج و
ختائی و آیات قرآنی به طور برجسته
حجاری گردیده است.

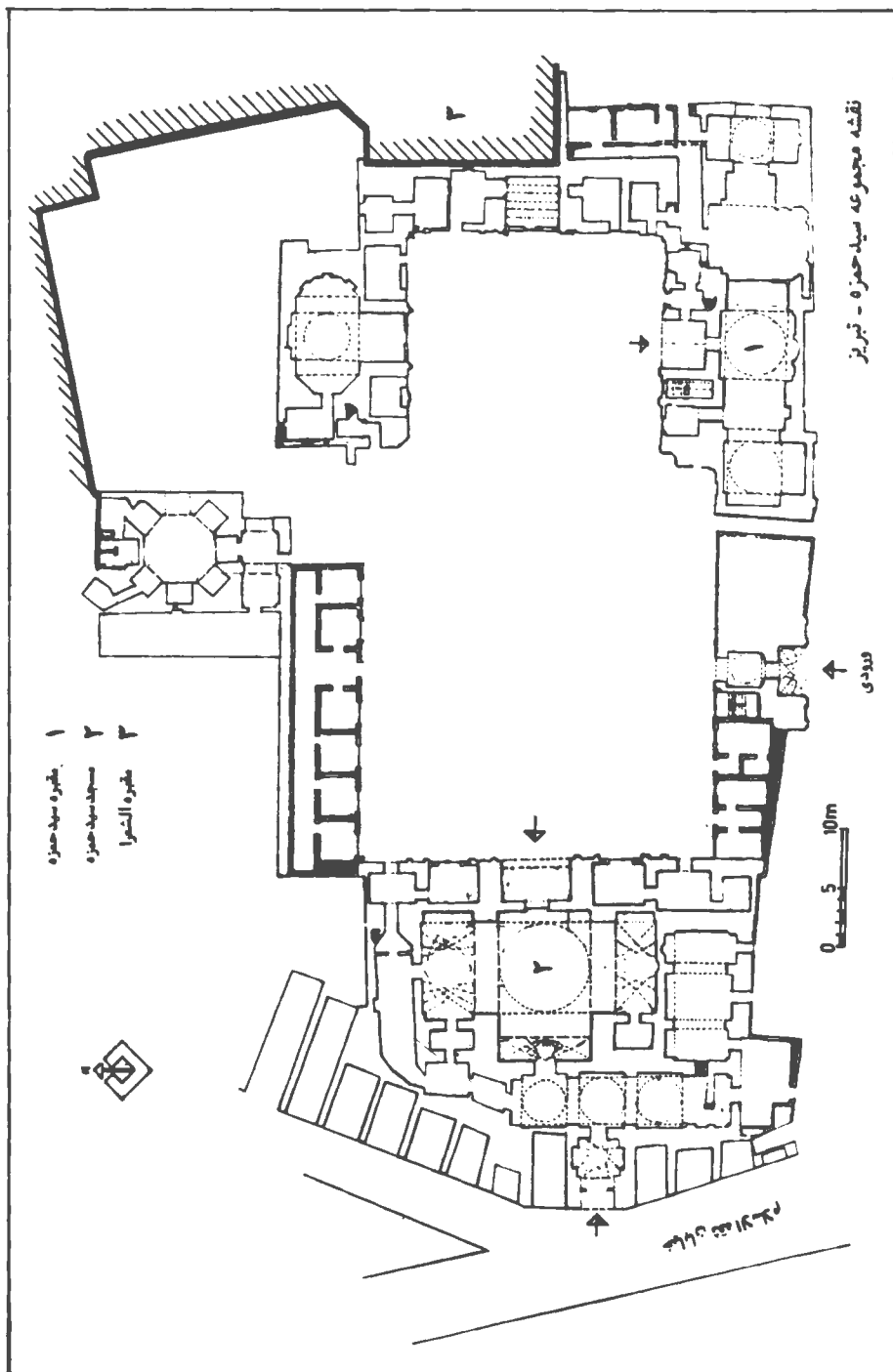
در بالای سردر، سنگ نبشته مرمرین
دیگری نصب شده که مربوط به زمان
قاجار و تاریخ ۱۲۷۹ هجری است و
حاکی از مرمت بنا توسط حاجی رستم
بیک در این سال می‌باشد.

در بالای طاق مرمرین در ورودی
بقعه که نمای شمالی آن یکی از
شاهکارهای حجاری دوره صفوی به شمار
می‌رود، آیاتی از قرآن به خط ثلث
در میان گل و بوته‌های ظریف حجاری
شده است. در قسمت پائین هر یک از
پایه‌های طاق یک ترنج قندیلی گلداز

سردر و مناره بقعه سید حمزه

نقشہ مجموعہ سید حمزہ - تبریز

خط نستعلیق برجسته کنده شده که
مصرع آخر آن یعنی «منزل اهل ورع،
مدرس ارباب علم» سال ۱۸۰۹ هجری را
نشان می‌دهد.

از جمله تزئینات حرم آئینه‌کاری
زیبای بالای قبر امامزاده است که با
کتیبه‌ای به خط نستعلیق زینت یافته.
چنانکه از متن کتیبه مستفاد می‌گردد

تعبیه گردیده که در ترنج دست راست
عبارت میرزا محمد ابراهیم وزیر
آذربایجان بطور برجسته کنده شده است.
تزئینات دو قطعه سنگ مرمرین زیبا به
ابعاد ۱۱۲ × ۵۳ سانتیمتر که در پشت
پایه‌های طاق مرمرین بر دیوار شمالی
نصب شده عبارت است از گلدان قندیلی
شکل با اسلیمی‌های ظریف می‌باشد.
بالای سنگ‌های ازاره سه بیت شعر به

تبریز نمایی عمومی بقعه سید حمزه

امیر علی اکبر خان میربنجه فرزند پناه الحق پاشا خان و به مباشرت معتمد السلطان عادلخان این آئینه کاری در ماه جمادی الاول ۱۳۱۳ هـ ق انجام داده است.

کاتب این کتیبه محمد جعفر بن حاج محمد اسماعیل خوئی است. محراب گچبری که نیز درون بقعه را جلوهای خاص میبخشد، از آثار اواخر دوره قاجاریه به حساب می آید.

بقعه دارای سردابهای است که قبر

اصلی سید حمزه در آن قرار گرفته. در جانب شرق بقعه سید حمزه گورستان متروکهای قرار داشت که بنا به مندرجات تذکرها و کتب مزارات، قسمتی از مقبرة الشعراي معروف محله سرخاب می باشد. در این گورستان شعرا، فقها و عرفا و اولیای بسیاری دفن گردیده اند که می توان به اسدی طوسی، خاقانی شروانی، ظهیر فاریابی، قطران تبریزی،

تبریز - نمای بنای یادبود مقبره الشعرا

محمد شیرین مغربی، همام تبریزی، سلمان ساوجی، فلکی شروانی، قاضی بیضاوی، قطب‌الدین شیرازی، و استاد شهریار شاعر بزرگ معاصر اشاره نمود. در دو دهه اخیر بنای معظم و زیبایی به عنوان یادبود بزرگان فوق از طرف انجمن آثار ملی و ... احداث گردیده هم اینک مراحل انجام کار توسط وزارت ارشاد اسلامی در حال اتمام است.

ربیع رشیدی

ثبت تاریخی: ۹۴۳

ربیع رشیدی که امروز فقط آثار مختصری از آن باقی مانده از بناهایی است که توسط خواجه رشیدالدین فضل‌الله، وزیر سلطان محمود غازان ایجاد شده است.

بنا در زمان آبادانی شامل ۲۴ کاروانسرای وسیع و ۱۵۰۰ دکان و ۳۰۰۰۰ خانه و تعدادی حمام و باغ و

کارخانه‌های پارچه‌بافی و کاغذسازی و دارالضرب و تولید رنگ و نظائر آن بوده است.

۲۰۰ قاری از کوفه و بصره و شام دائماً و به نوبت در این تأسیسات قرآن را تلاوت می‌کردند و ۴۰۰ فقیه و ۱۰۰۰ طلبه در مدارس آن سکونت داشته و به کسب علم مشغول بوده‌اند. ۵۰ پزشک حاذق از کشورهای مختلف در دارالشفای آن به معالجه بیماران اشتغال داشتند.

به این ترتیب معلوم می‌شود که ربیع رشیدی در زمان خود یک شهر علمی با کتابخانه‌ای حاوی هزاران جلد از کتب معروف زمان و آزمایشگاههای متعدد کشاورزی بوده که در این آزمایشگاهها انواع گیاهان داروئی کشت و تکثیر و آزمایش می‌شده است.

پس از قتل خواجه رشیدالدین فضل‌الله که در سال ۷۱۸ هجری قمری اتفاق افتاد دشمنان او هر چه را که

قسمتی از برج قلعه‌ای که از مصالح ربع رشیدی ساخته شده است

شنب غازانخان، بقایای ربع رشیدی،
قلعه‌ها و سراهای رومیان و قبور شعرا و
عرفا و امرای مدفون در مقبره الشعراء
سرخاب و دمشقیه آنها را بنا کرداند.

*

داشت غارت کردند و این شهر را با
تمام تأسیساتش ویران کرده و همه چیز
را به غارت بردند. چهار پایه برج و یک
پشته خاک و سنگ بجای مانده کنونی از
آثار ربع رشیدی نیستند بلکه پایه‌های
برج‌های قلعه‌ای هستند که در سال ۱۰۲۰
ه‍.ق به امر شاه‌عباس، با تخریب و حمل
مصالح ساختمانی بناهای عظیمی چون

بازار تبریز

ثبت تاریخی: ۱۰۹۷

شهر بزرگ تبریز بنا به مقتضیات جغرافیائی، وسعت، قدمت و اهمیتی که دارد دارای یکی از زیباترین و بزرگترین مجموعه بازارهای ایران می‌باشد. سبک معماری، کثرت سراها و تیمچه‌ها و وجود تعدادی مدرسه و مسجد نیز به این مجموعه اهمیت و امتیازی خاص داده‌اند. از تاریخ بنای اولیه مجموعه بازار تبریز اطلاعی در دست نیست لیکن اکثر مورخین و جغرافی نویسان و جهانگردان اسلامی و خارجی که از قرن چهارم هجری تا عهد قاجار از تبریز دیدن نموده‌اند اسناد مهم و مدارک ارزندای را درباره بازار و وضع بازرگانی تبریز ارائه داده‌اند.

از مقدسی، یاقوت، مارکوپولو، ابن بطوطه، حمداله مستوفی، کلاویخو، جان کارت رایت انگلیسی، شاردن، جملی

کارری جهانگرد ایتالیائی و ده‌ها سیاح و مورخ دیگر مطالب جالب توجهی بجای مانده که دال بر اهمیت مجموعه بازار در دوره‌های مختلف بوده است. وجود مدارس و مساجد تاریخی مهم و معروفی چون مسجد جامع مدرسه حاج صفرعلی مدرسه طالبیه و مدرسه صادقیه در این بازار نیز گواه بر پیشینه تاریخی این مجموعه بنا می‌باشد.

بازار کنونی تبریز مربوط به اواخر زندیه (یعنی بعد از زلزله‌ای که در سال ۱۱۹۳ هجری قمری روی داد) و عصر قاجار می‌باشد. در زمان عباس میرزا که

بازار تبریز

بازار تبریز

تیمچه میرزارحیم، تیمچه جلیل، سه تیمچه حاج شیخ و دهها سرا و تیمچه دیگر، که با اختصار به چند اثر جالب توجه آن اشاره می‌شود.

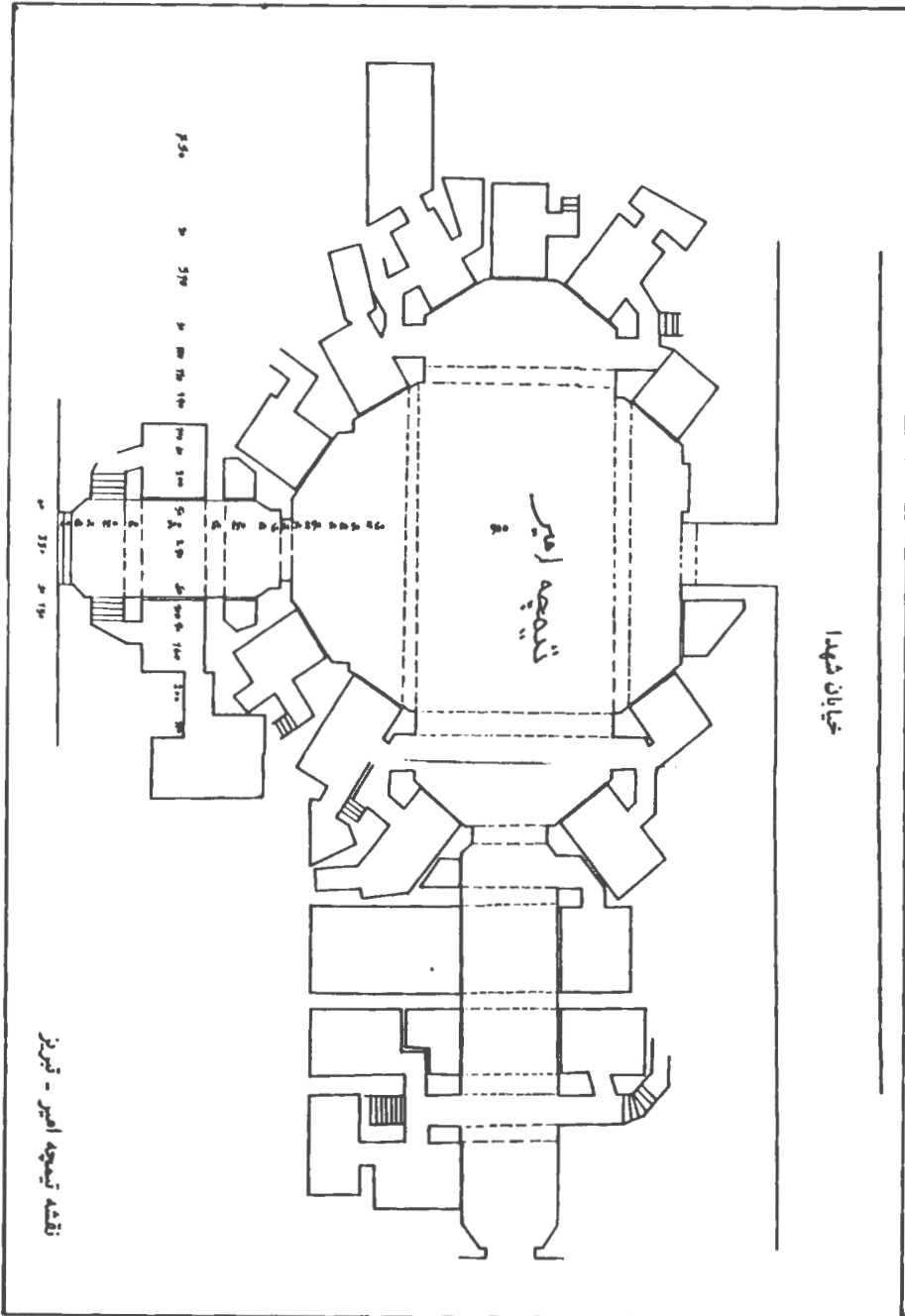
تیمچه امیر

تیمچه امیر یکی از شاهکارهای جالب معماری و با شکوهریز تیمچه‌های مجموعه بازار تبریز به حساب می‌آید. بنای تیمچه را به میرزا محمدخان امیرنظام زنگنه نسبت می‌دهند که در

تبریز ولیعهدنشین و دارالسلطنه کشور گردید سراها و تیمچه‌ها و بازارهای عالی تازهای احداث شد و از هر سوی کشور، بازرگانان با کالاهای مختلف بسوی تبریز روی نهادند.

بازار تبریز با طاقها و گنبدهای بلند آجری شامل بازار امیر، بازار کفاشان راسته بازار، یمینی دوز بازار، بازار حلاجان، بازار سراجان، راسته کهنه، بازار حاج محمدحسین، بازار مشیر، بازارچه صفی، بازار میرابوالحسن و چند بازار دیگر است. در مجموعه این بازار تیمچه‌ها و سراها و چهارسوهائی هست که حجرات و مغازه‌های آنها مرکز عمده فروش اجناس گوناگون داخلی و خارجی است.

سراها و تیمچه‌های معروف دیگر تبریز عبارتند از: سرای حاج رسول، سرای حاج میرزا علی نقی، تیمچه و سرای شیخ کاظم، تیمچه حاج صفرعلی، تیمچه و دالان میرزا شفیع، تیمچه ملک و

تبریز - تیمچه امیر

زمان نایب السلطنه عباس میرزا ولیعهد
فتح‌لشاه به مقام امیر نظامی رسیده است.
این بنا در مجاورت میدان شهدا و
اول بازار تبریز قرار گرفته و دارای
طرحی هشت ضلعی با حجرات دو طبقه
می‌باشد. بر فراز این تیمچه بزرگترین
گنبد آجری موجود در بازار استوار شده
که دارای پطاق‌های مقرنس و
کارنندهای زیبایی است. سرای امیر نیز
در جنب تیمچه واقع، دارای فضای وسیع

سرای امیر

و درختکاری شده و حجرات متعدد است.

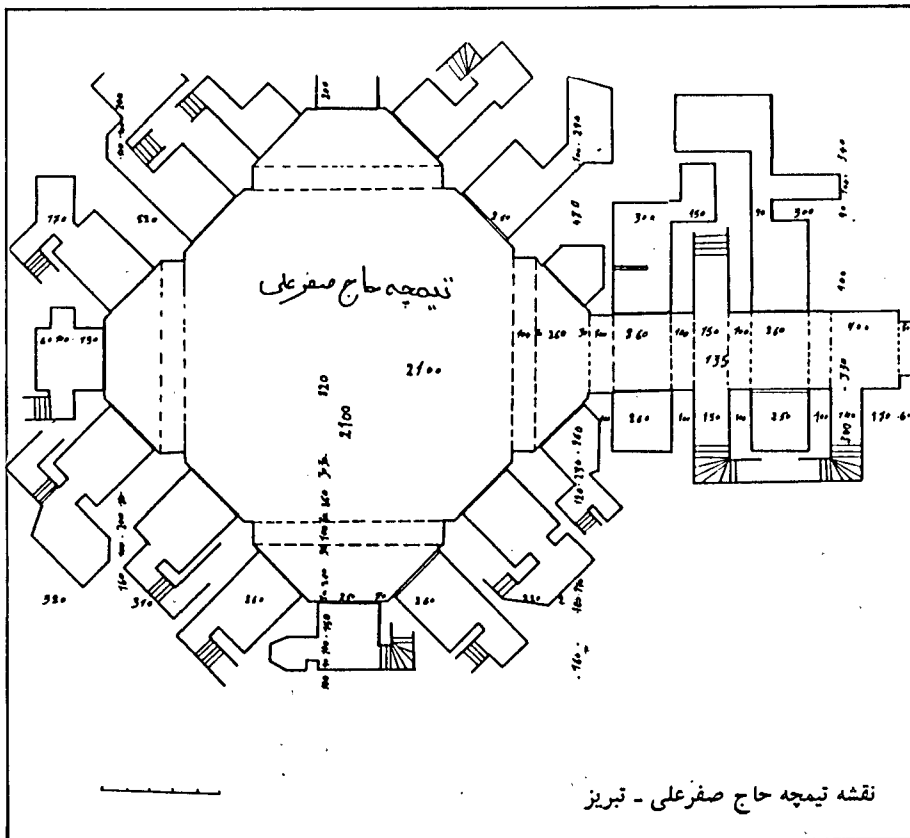
تیمچه مظفریه

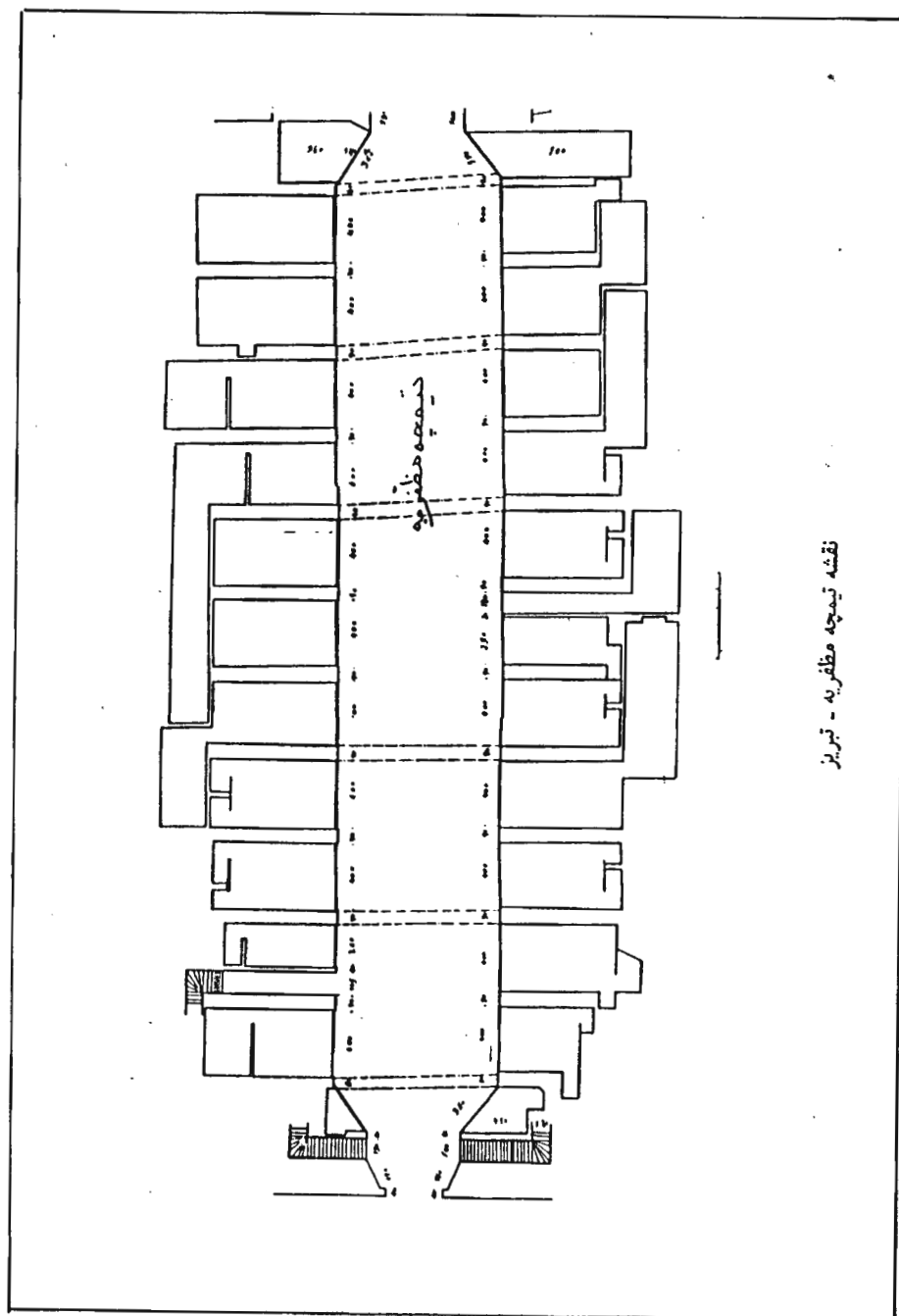
تیمچه مظفریه نیز یکی از

زیباترین بخشهای بازار است که حاج شیخ جعفر قزوینی تاجر سرشناس دوره ناصرالدین شاه آن را در سال ۱۳۰۵ ساخته و به مناسبت حضور مظفرالدین میرزا ولیعهد وقت در این تیمچه به نام مظفریه نامگذاری کرد.

تیمچه حاج صفرعلی

بنائی است معظم که بانی آن حاج صفرعلی خوئی بازرگان معروف معاصر فتحعلیشاه قاجار می باشد

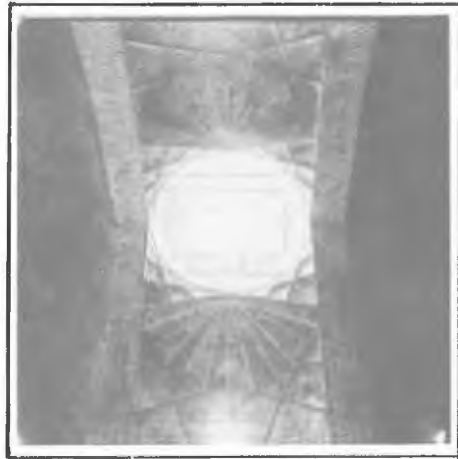

نقشه نیمچه مطهره - تبریز

سقف تیمچه مظفریه

مجموعه مورد لطف ناصرالدین شاه قرار گرفت.

سرای حاج حسین سرای نو و سرای میانه از آثار حاج سیدحسین حسینی است که در زمان حکومت عباس میرزا ساخته شده است.

خانه کوزه کنانی

ثبت تاریخی: ۱۱۷۱

خانه مرحوم حاج میرزامهدی کوزه کنانی در جنب مجموعه بازار بزرگ تبریز و در کنار خیابان جدیدالاحداث استاد مطهری واقع شده و در زمان مشروطیت و پس از آن محل تجمع سران و بازماندگان صدر مشروطیت از جمله ستارخان، باقرخان، ثقه الاسلام، حاج میرزا آقافرشی، حاج میرزا حسین واعظ و اکثر مشروطه

بازار صادقیه

مجموعه بازار و چهارسو و یخچال صادقیه را میرزا محمدصادق فرزند صدرالدین محمد مستوفی در سال ۱۰۶۸ هـ.ق برای وقف به مسجد و مدرسه صادقیه احداث نمود. این بازار در زمان فتح‌لشاه ویران و خرابه بوده که نایب‌السلطنه عباس میرزا حکمران وقت تبریز به بازسازی آن همت گماشت.

سرا تیمچه و بازار میرابوالحسن بانی آن حاج میرابوالحسن فرزند میرزا محمد که به خاطر احداث این

تبریز - نمای عمومی خانه مشروطیت

زیربنای خانه مشتمل بر حوضخانه، سرسرا و دو طبقه بنا، تشکیل می‌دهد. حیاط مشجر و با صفای خانه کوزه‌کنانی به مجموعه، طراوت و زیبایی بخشیده است. نورگیر سرسرا بر روی چهارستون بلند با سرستونهای گچبری استوار شده داخل آن با آئینه و شیشه‌های رنگی به طرز جالب توجهی زینت یافته است. در طبقه اول ۶ اتاق و سرسرا و در طبقه دوم

خواهان بوده است.

خانه مزبور در سال ۱۲۴۷ هجری شمسی بدست حاج ولی معمار تبریزی که سالیان متمادی در روسیه زندگی می‌کرده ساخته شده و در سال ۱۳۴۴ توسط مالکان جدید آن مرمت گردیده است.

مساحت خانه به بیش از ۹۳۰ متر مربع می‌رسد و قسمت اعظم آن را

نورگیر سرسرا

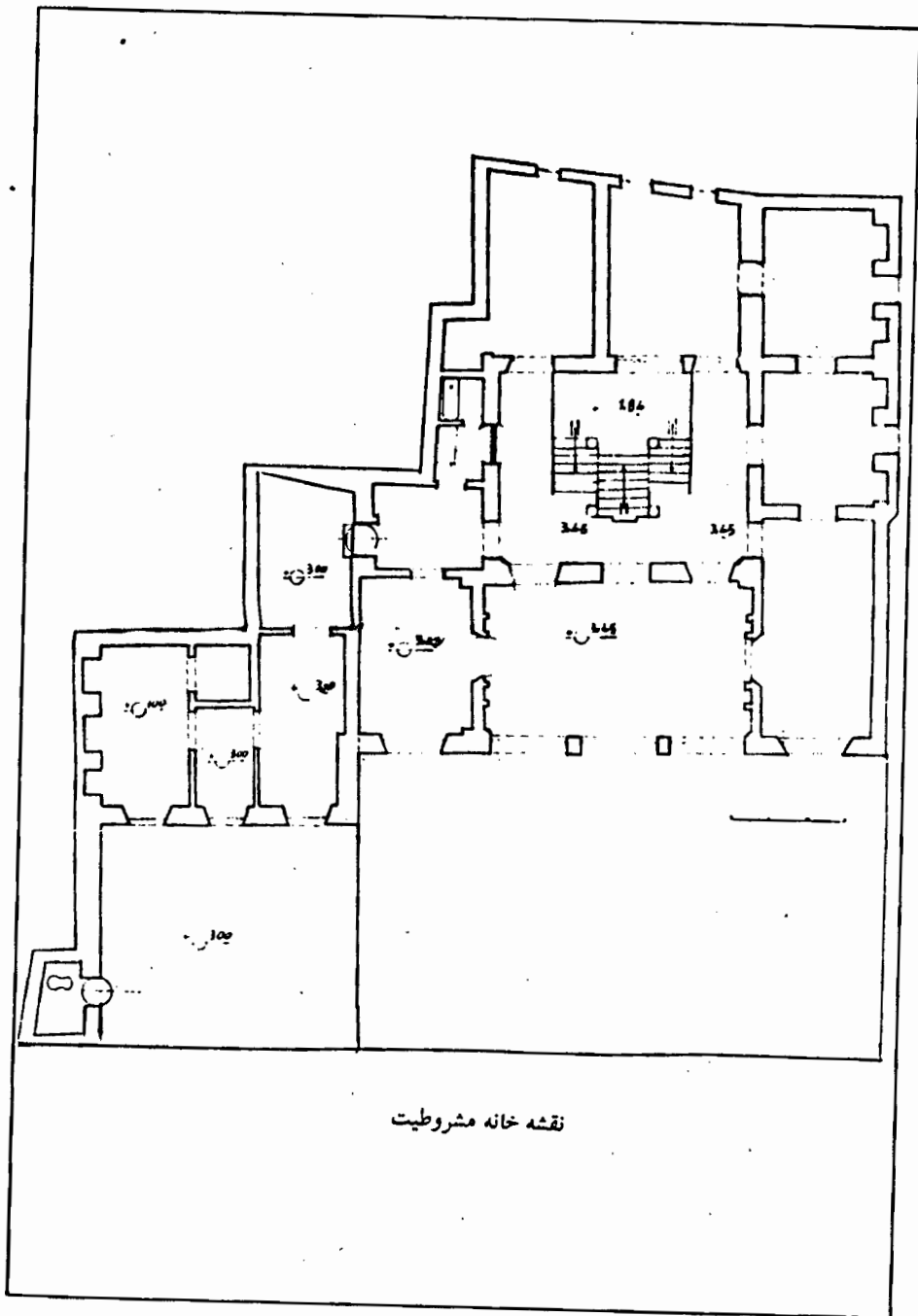
یک سالن بزرگ (طنبی) به ابعاد 6×9 متر و ۶ اتاق در اطراف سرسرا وجود دارد

جالبترین قسمت بنا سرسرا و اتاق مشرف به حیاط در طبقه دوم است که در آن در و پنجره‌های مشبک با شیشه‌های الوان بکار رفته است. این در و پنجره توسط هنرمندان محلی ساخته و تعبیه گردیده است. اتاقهای جانبی (گوشوار) دارای سقفی چسویی با تزئینات برجسته هشت ضلعی است و درهای چسویی با طرح‌های برجسته اسلیمی و گل و برگ زینت داده شده است. مصالح بکار رفته در ساختمان سنگ و آجر و خشت می‌باشد.

*

تالار اصلی خانه

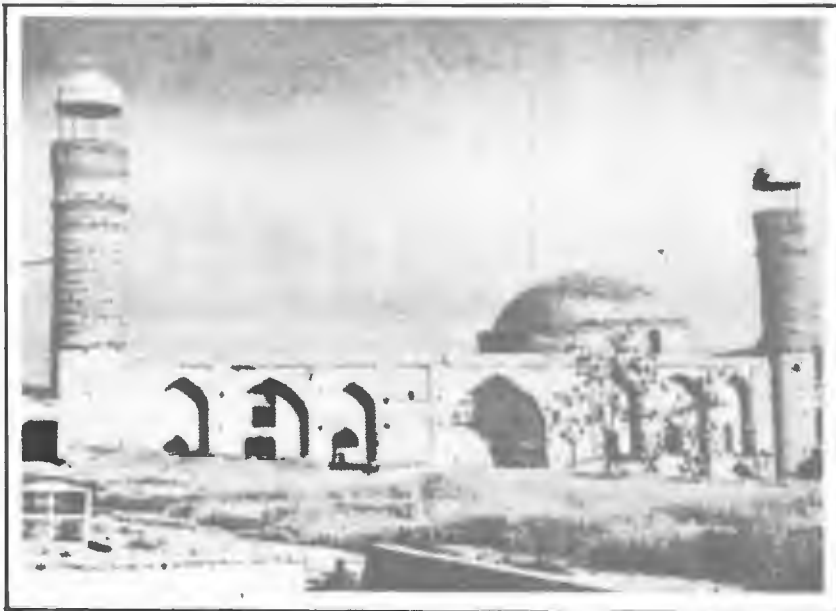
سال ۱۱۹۳ هجری قمری بر اثر زلزله شدید ویران گردید و در سال ۱۲۰۸ به وسیله جعفرقلی خان دینبلی تجدید بنا یافت و در سال ۱۲۶۶ میرزا علی کبر خان، قسمتی از بقعه و دهلیز را آئینه کاری کرد. صحن و مدرسه‌ای را بر آن افزود و موقوفاتی برای آن تعیین نمود.

این مدرسه که اکبریه نام داشت در سال ۱۳۴۵ جهت احداث ادامه خیابان

بقعه صاحب الامر - تبریز

بقعه صاحب الامر و مدرسه
اکبریه

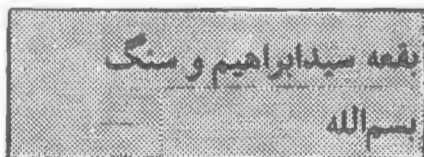
بقعه صاحب الامر در کنار خیابان مدرس قرار دارد و از آثار زمان شاه طهماسب صفوی می باشد این بنا در سال ۱۰۴۵ هجری توسط سپاهیان سلطان مراد چهارم تخریب شد که در زمان شاه سلطان حسین صفوی، و از طرف میرزا محمد ابراهیم وزیر آذربایجان مرمت گردید. این بقعه در

مدرسه اکبریه - تبریز

گل و بوته اسلیمی و ختائی است.

بقعه موسوم به سیدابراهیم در
خیابان شمس تبریزی و در محله
دوه چی قرار دارد. پاره‌ای از مورخین،
سیدابراهیم را از اولاد امام زین‌العابدین

دارائی ویران شد و در سالهای اخیر
تعمیر این بنای تاریخی مورد توجه قرار
گرفت و از طرف سازمان میراث
فرهنگی نسبت به مرمت آن اقدام
گردید.

بقعه صاحب‌الامر دارای حرم، و
منار بلند در دو گوشه بنا می‌باشد. در
مدخل دهلیز و درون بقعه دو طاق
مرمرین از زمان شاه طهماسب باقی
است که دارای حجاریهای زیبایی شامل

می‌دانند لیکن در زیارت نامه، وی را
فرزند موسی بن جعفر نوشته است.

مؤلف تاریخ دینبلی وی را
حکمران آذربایجان در عهد شیخ
حسن آق قویونلو می‌داند که در سال
۸۷۰ هجری درگذشته و در محل
کنونی دفن گردیده است.

بقعه دارای صحن و حرم ساده و
بی‌پیرایه‌ای می‌باشد لیکن آنچه که
باعث شهرت این بنا و توجه علاقمندان
میراث فرهنگی به آن شده، سنگ
مرمر بزرگ و یکپارچه زیبایی است

که در قسمت پائین دیوار جنوبی نصب
شده است. این سنگ به طول ۷۰ / ۳
متر و عرض ۲۵ / ۱، و اثر هنری
میرزای سنگلاخ خراسانی شاعر،
خوشنویس و حجاری دوره قاجار
می‌باشد. این سنگ در سال ۱۲۷۰ در
مصر حجاری شده و سپس به تبریز
انتقال یافته است. در وسط سنگ به خط
نستعلیق عبارت «بسم‌الله
الرحمن‌الرحیم» و در حاشیه آن چهار
بیت از اول قصیده «برده» شرف‌الدین
سنگ بسم‌الله - تبریز

طاقنماهای تزئینی می‌باشند.

*

محمد بن سعید بن حماد بوضیری، و در
فواصل آن عباراتی در نعت رسول
اکرم (ص) و آیاتی از قرآن مجید
حجاری گردیده است.

برج خلعت پوشان

در ده کیلومتری تبریز و یک
کیلومتری شمال جاده تبریز - تهران،
در روستای گرگه برج آجری بلندی
وجود دارد که به برج خلعت پوشان
معروف است. بنای مزبور که از آثار
اواخر دوره صفویه می‌باشد. در دوره
قاجاریه در این بنا خلعت اعطائی
پادشاهان بر دوش حاکمان آذربایجان
انداخته می‌شد. برج به صورت
کثیرالاضلاع شانزده ضلعی و سه طبقه
است. اضلاع شرقی، غربی، شمالی و
جنوبی بزرگتر و دارای درگاههای بلند
باز هستند و دوازده ضلع دیگر دارای

سراب

کشف شده است. بعد از اسلام نیز به وقایع عدیده‌ای در سراب برمی‌خوریم مانند ملاقات «بابک خرم‌دین» با «شبل‌بن مثنی از دی» در سراب و جنگ امیر و هسوان با غزان در کنار این شهر در قرن پنجم هجری. قدیمی‌ترین کتابی که از سراب نام برده کتاب حدودالعالم در قرن چهارم هجریست که از سراب به نام «سراو» نام می‌برد و مورخین و جغرافیدانان دیگر نیز از آن به نام «سرو» و «سراو» یاد کرده‌اند.

این شهر در جمله مغول آسیب جدی دید و در جنگ شامعباس و خلیل پاشا که در صحرای سراب روی داد نیز، ویرانی زیادی بدان راه یافت. به سال

شهرستان سراب در دامنه جنوبی کوهستان سبلان و شمال کوه‌های بزغوش قرار دارد و فاصله آن از تبریز ۱۳۱ کیلومتر و تا اردبیل ۸۵ کیلومتر است. مهمترین رودخانه‌های آن عبارتند از رودخانه پشوو، «نسویون» که از کوهپایه‌های جنوبی سبلان به سوی جلگه سراب جاریست و رودخانه وانق از دامنه‌های شمال غربی بزغوش جریان داشته و اراضی مسیر خود در جنوب سراب را مشروب می‌سازد.

وجود دو کتیبه رازلیق و نشتبان حاکی از قدمت و اهمیت این منطقه از زمان اورارتو است. از دوران پارتیان نیز تپه‌ها و اتلال زیادی بجا مانده و سفالینه‌های متعددی از این دوره

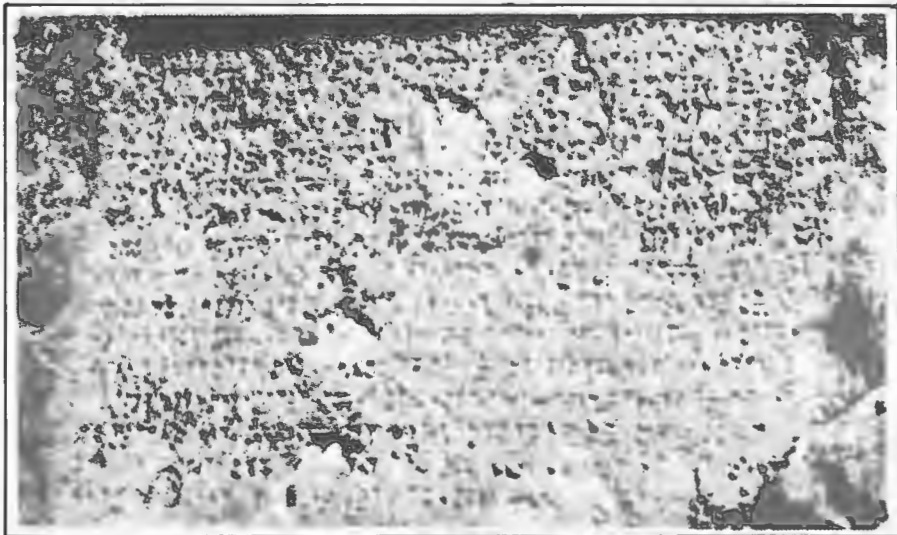
کیلومتری شمال سراب و ۸ کیلومتری راه شوسه سراب - تبریز، جاده‌ای ناهموار و خرابی را به طول ۴ کیلومتر پیمود و به قریه دیزج سفید، در ۱۳ کیلومتری سراب و به پای کوهی که سنگ نبشته رازلیق بر روی آن قرار دارد رسید. این سنگ نبشته در روی صخره‌ای از سنگ خارا در دره رودخانه پس‌لر رو به جنوب واقع است.

در گذشته پلکانی در پای آن تعبیه گردیده بود که به مرور زمان از بین رفته سراب - سنگ نبشته رازلیق

۱۲۰۵ آغامحمدخان قاجار سراب را غارت کرده به آتش کشید. سراب به علت استقرار در بین اردبیل و تبریز مانند دیگر شهرهای آذربایجان در تمام جریانات قرون اخیر سهم بوده است.

سنگ نبشته اورارتوئی رازلیق

ثبت تاریخی: ۷۹۱
برای دستیابی به این کتیبه تاریخی باید از روستای رازلیق واقع در ۹

و فقط چند پله نیمه ویران به ارتفاع ۱۵ سانتیمتر و به عرض ۴۰ سانتیمتر باقی مانده است. پس از آن صدفه ای طبیعی به چشم می خورد که در ارتفاع ۳ متری آن کتیبه رازلیق به ابعاد ۸۲ × ۱۱۰ سانتیمتر در شانزده سطر حاوی فرمان ارگیشتی دوم فرزند «روسا» پادشاه اورارتو قرار گرفته است. متن ترجمه فارسی این کتیبه چنین است.

- به حول و قوه «خالدی» «ارگیشتی روساهینی» گوید

- من به سرزمین «آرهو» لشگر کشیدم

- من سرزمین «اولوشو» و سرزمین

«برقو» را تسخیر کردم

- من تا کنار رودخانه «مونا» رسیدم و

از آنجا بازگشتم

- من سرزمین «گیردو» و «گتوهانی» و

«توایشیدو» را تسخیر کردم

- شهر «روتومنی» را من گرفتم

- سرزمین هائی را که من تسخیر کردم

تحت باج خود قرار دادم

- این قلعه را بزور گرفتم و دوباره برقرار ساختم

- من آن را «ارگیشتی ایردو» نامیدم

تا به خاطر تقویت «بیا ای ئی» (اورارتو)

- برای مطیع ساختن سرزمین های دشمن

- تا به حول و عظمت «خالدی»

«ارگیشتی» بزرگ

- شاه، شاه جهان، شاه شاهان،

خداوندگار شهر «توشبا»

ارگیشتی می گوید: هرکس نام مرا محو

کند

یا به این کتیبه خسارتی وارد بیاورد

- امیدوارم خدایان «خالدی» «تهای»

شهابا «شیوانی» او را زیر خورشید براندازد.

کتیبه نشتیان

ثبت تاریخی: ۷۹۲

روستای قرخ قزلار از دهستان

آغمیون تابع بخش مرکزی سراب، در

۲۰ کیلومتری شمال شرقی این شهر و ۵

می‌باشد که تمام سطور آن با یک خط افقی از هم جدا شده‌اند. لیکن پارهای از سطور پائین به علت اصطکاک دست مردم با کلمات فرسایش یافته است و این به علت اعتقادات خاصی است که اهالی اطراف روستای نشتبان برای این سنگ نبشته قائلند.

در اطراف کتیبه در مسافت دورتری، در شمال کتیبه فوق معبد بزرگ سنگی وجود دارد. در کنار این معبد یکی از قلاع ۲۱ گانه‌ای که شاه اورارتو فتح کرده و آن را به آتش کشیده وجود

سراب - کتیبه نشتبان

کیلومتری جاده شوسه سراب اردبیل و در کنار رودخانه نسویون قرار دارد. در سمت جنوب غربی این روستا، بر بالای دامنه کوه، کتیبه میخی معروف به سنگ نبشته قرخ قزلار واقع شده که در بین اهالی محل به نشتبان یا نشت اوغلی نیز معروف است.

کتیبه مزبور به زبان اورارتوئی و به خط میخی منسوب به قرن هشتم قبل از میلاد، بر روی صخره‌ای به طول ۴/۵ متر و عرض ۲/۱۰ متر نقر شده است. طول کتیبه حدود ۱۰۶ سانتیمتر و عرض آن ۷۵ سانتیمتر بوده و شامل ۱۳ سطر

داشته که امروزه آثار کمی از آن در شمال این سنگ نبشته باقی مانده است.

چهارطاقی ساسانی

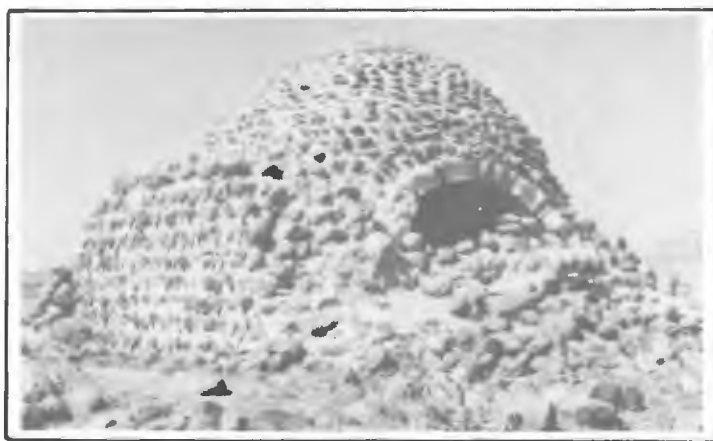
ثبت تاریخی: ۷۹۴

به فاصله کم از قریه آغمیون واقع در ۳ کیلومتری جاده شوسه اردبیل و ۸/۵ کیلومتری شمال شرقی سراب بنای چهارطاقی سنگی قرار گرفته که به چهارطاقی ساسانی یا آغمیون موسوم است.

این بنا در درون محوطه‌ای به طول ۱۵/۸ متر و عرض ۱۴ متر محصور بوده

که پایه‌های سنگی دیوارهای مزبور هنوز باقی است. ابعاد خارجی بنا ۴/۵ × ۶ متر و ابعاد داخلی آن به طول ۳ متر و عرض ۲/۶ متر می‌باشد که ارتفاع آن از کف زمین ۶/۳ متر بود. این گنبد مدتها است که فرو ریخته و ویران شده است.

قبر بزرگ و بلندی در وسط چهارطاقی به چشم می‌خورد که در افواه اهالی اطراف به نام امامزاده حسن معروف است. کتیبه سنگی شکستهای نیز در این بنا پیدا شده که مورخ به سال ۷۰۸ هجری است قطعاً این تاریخ، تاریخ بنای چهارطاقی نمی‌تواند باشد. هرچند

سراب - چهارطاقی آغمیون

از تاریخ احداث آن نیز اطلاعی در دست نیست لیکن آنچه از قرائن بدست می آید این بنا در اصل یک آتشکده یا عبادتگاه ساسانی بوده که بعداً در ادوار اسلامی به صورت امامزاده درآمده است. مصالح ساختمانی این چهارطاقی از قلموسنگهایی به اندازه ۳۰ سانتیمتر و ملات گچ و آهک تشکیل شده است.

آق قویونلو به چشم می خورد که تاریخ ۸۷۵ هجری قمری و نام بانی آن «حاجی رفیع الدین بن الحاجی مشیدالدین» بر آن نقر شده است. این در به وسیله ده پله به صحن و سپس شبستان مربوط می شود. در غربی نیز به واسطه هفت پله بلند سنگی حیاط کوچک غربی را به شبستان بزرگ مسجد متصل می سازد که ابعاد آن $۲۱ \times ۴۷/۵$ متر، و در امتداد شرقی غربی قرار گرفته است. سقف شبستان مرکب از ۶۰ گنبد است که بر روی طاق جناغی و پایه های آجری از گچ با ابعاد متفاوت استقرار یافته است.

نمای دیوارها و سقف شبستان با آجر ساده ساخته شده و بدون تکلف و تزئینات متداول می باشد فقط در ضلع جنوبی این شبستان سه محراب به اندازه های مختلف به چشم می خورد که دو محراب آن دارای پوششی از گچ و تزئینات بسیار ابتدائی است.

محراب سوم از کاشی های برجسته

از تاریخ احداث آن نیز اطلاعی در دست نیست لیکن آنچه از قرائن بدست می آید این بنا در اصل یک آتشکده یا عبادتگاه ساسانی بوده که بعداً در ادوار اسلامی به صورت امامزاده درآمده است. مصالح ساختمانی این چهارطاقی از قلموسنگهایی به اندازه ۳۰ سانتیمتر و ملات گچ و آهک تشکیل شده است.

مسجد جامع سراب

ثبت تاریخی: ۷۹۷

مسجد جامع سراب در نزدیکی مجموعه بازار این شهر واقع شده و از یک شبستان بزرگ و صحن کوچک سمت غربی آن تشکیل یافته است. این مسجد دارای دو در ورودی است که یکی در شرق مسجد و دیگری در ضلع غربی آن باز می شود. در بالای در ورودی شرقی کتیبه ای از سنگ مرمر به خط نسخ متعلق به دوره ترکمانان

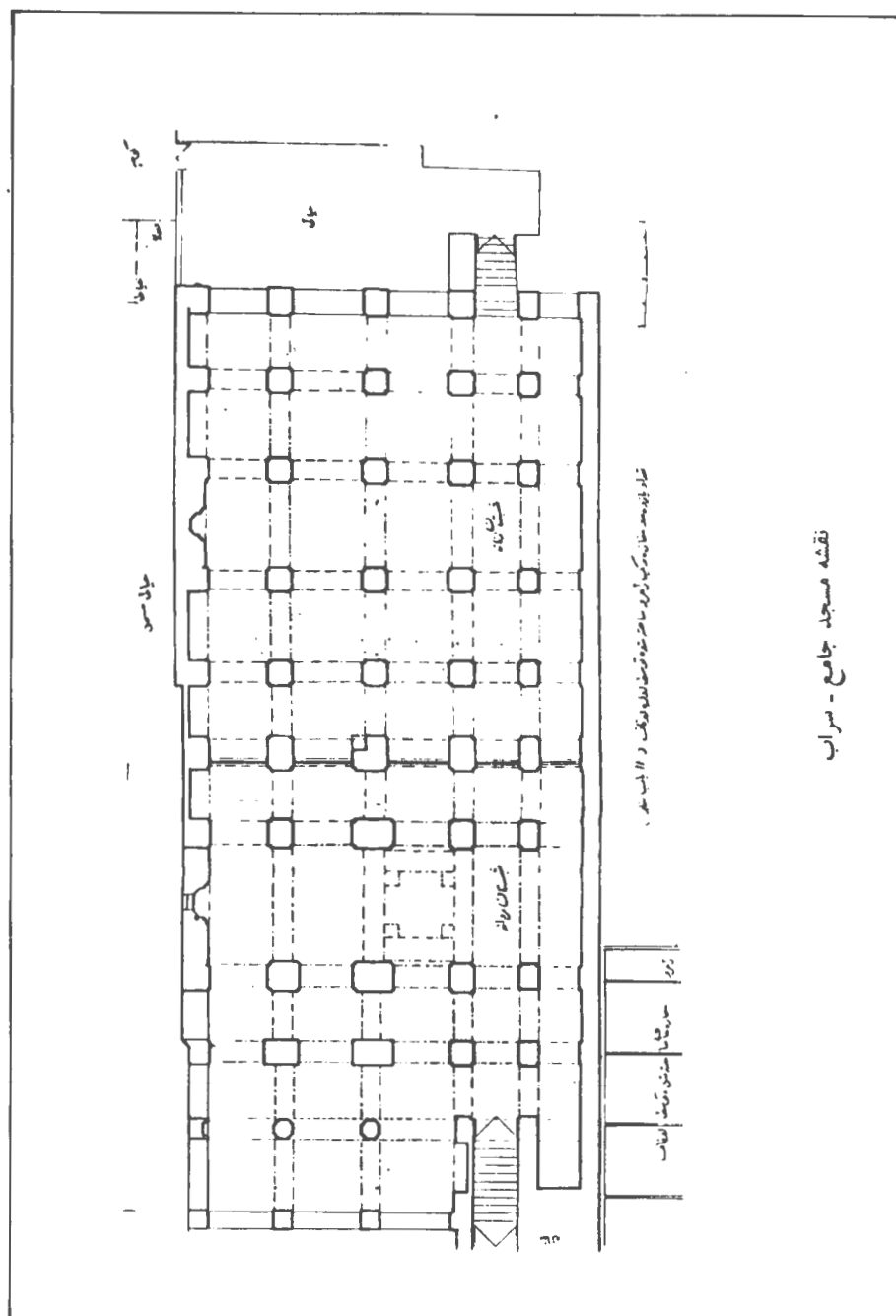
سراب - مسجد جامع

منبر مسجد

محراب کاشی مسجد

بسیار زیبایی با نقوش برجسته اسلیمی خطائی و لعاب فیروزه‌ای از دوره مغول تزئین شده است. قسمتی از کاشی‌های فروریخته این محراب رادر دیواره خارجی مسجد اوج گوزلی کار گذاشته‌اند.

منبر چوبی ۷ پله مسجد بیش از ۲ متر ارتفاع دارد و در بالای آن به خط ثلث زیبا نام واقف آن، نقر شده است.

رباط سنگی صائین

ثبت تاریخی: ۳/۱۶۵۳

این رباط در گردنه صائین در فاصله ۳۵ کیلومتری سراب و ۱۴ کیلومتری نیر واقع شده و بنائی است تمام سنگی که در آن به مقتضای موقعیت ساختمانی، به صور مختلف از سنگهای لاشه و نیمه تراش استفاده شده است.

ضلع شمالی که در ورودی در آن قرار دارد به طول ۱۶/۲۰ متر و طول دیوار شرقی و غربی آن ۲۷/۵ می‌باشد.

داخل بنا از یک چهارطاقی (فضای اصلی و مرکزی) به ابعاد ۵/۶۰ × ۵/۸۰ متر با پوشش گنبد نیم کره تشکیل شده و در ساختمانی آن سنگ مالون و ملات و گچ و آهک بکار رفته است. در جوانب فضای اصلی سکوه‌های بلند و اتاقها و اصطبل‌های مختلف بنا شده و انبارهای مختلف برای ذخیره غذای مسافر و چهارپایان پیش‌بینی گردیده است.

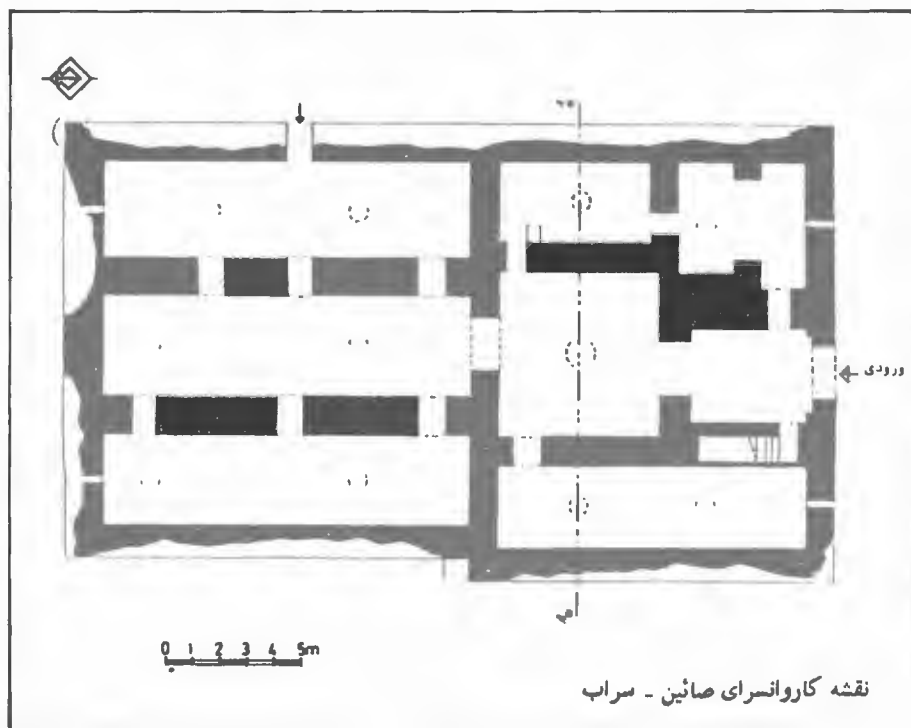
پوشش اتاقها و سالنها طاق گهواره‌ای است و برای جلوگیری از نفوذ سرما و

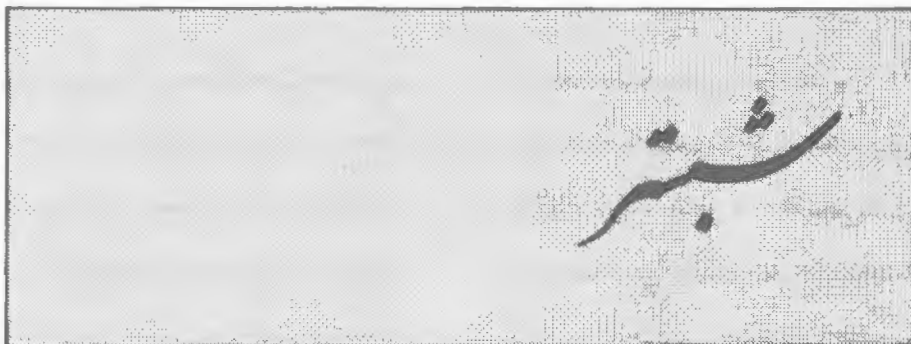
سراب - رباط سنگی صائین

ضخامت معمولی دیوار تقریباً ۱۴۰ سانتیمتر، در بعضی نقاط به علت ریزش سنگهای نما به حداقل ۱۵ سانتیمتر تقلیل یافته است. مع الوصف مجموع اسکلت کاروانسرا حکایت از استحکام و مقاومت بنا در مقابل عوامل جوی می‌کند. سبک بنا شباهت زیادی به چهارطاقی‌های سنگی ساسانی دارد ولی با توجه به قراین می‌توان آن را به اواخر دوره صفویه نسبت داد.

باد دائمی گردنه سردسیر صائین به داخل بنا، تعداد نورگیرها به حداقل تقلیل یافته و روشنائی کاروانسرا از چهار نورگیر باریک و موربی که در اضلاع شمالی و جنوبی بنا و نیز روزنه‌های موجود در گنبد تأمین می‌شود. در سمت چپ ورودی اصلی راه پله‌ای برای ورود به پشت بام وجود دارد که اکثر پله‌های آن آسیب دیده است.

شبستر مرکز شهرستان شبستر از مناطق حاصلخیز و سرسبز آذربایجان به شمار می‌رود که در ۶۰ کیلومتری شمال غربی تبریز و بر سر راه تبریز - سلماس و در مسیر خط آهن تبریز - ترکیه واقع شده است.

در شمال شبستر کوهستان میشوداغ قرار دارد که بلندترین قلعه آن به نام کوسه بابا با ۳۰۴۰ متر و شانجان با ۳۲۱۵ متر بلندی می‌باشد. منابع اصلی آب زراعتی و آب شرب این شهرستان، آب رودخانه‌های کوچک و چشمه‌سارهای متعددی است و به سبب همین پرآبی است که این شهرستان به منطقه کشاورزی مهمی تبدیل شده است.

حمدالله مستوفی در کتاب نزهت القلوب در قرن هشتم، آبادی و وفورمیوه در این شهرستان را ستوده و شبستر را قصبه‌ای از توابع ناحیه ارونق دانسته است

شبستر در دوره صفویه بر سر راه معروف تبریز طرابوزان قرار داشته و به همین جهت دارای اهمیت ویژه‌ای بوده است. شبستر در گذشته مرکز بخش ارونق و انزاب و بلوکات مرنند بود سپس جزء بخشهای آن گردید. این شهرستان دارای ۶ دهستان به نام صوفیان، سیس، بندر شرفخانه، طسوج، خامنه و دریان، کوزه کنان و جزیره اسلامی است. شهرستان شبستر آثار تاریخی زیادی را در خود به یادگار دارد که می‌توان به

کیلومتر با شبستر فاصله دارد. بنای اولیه مسجد جامع طسوج را به دوره حکومت ایلخانان نسبت می‌دهند لیکن در دوره‌های بعد چندین بار مرمت کلی یافته است. مسجد دارای حیاط کوچکی با شبستان و مناره‌های بدون مأذنه است. شبستان آن بیست و چهار ستون دارد که چهار ستون جنوبی آن آجری و بقیه سنگی و همه دارای پایه و سرستونهای

مسجد جامع و مقبره شیخ محمود شبستری در شبستر، مزار پیر رجب در سیس و مسجد جامع و مسجد یادگار شاه در طسوج را نام برد.

مسجد جامع طسوج

ثبت تاریخی: ۷۸۱

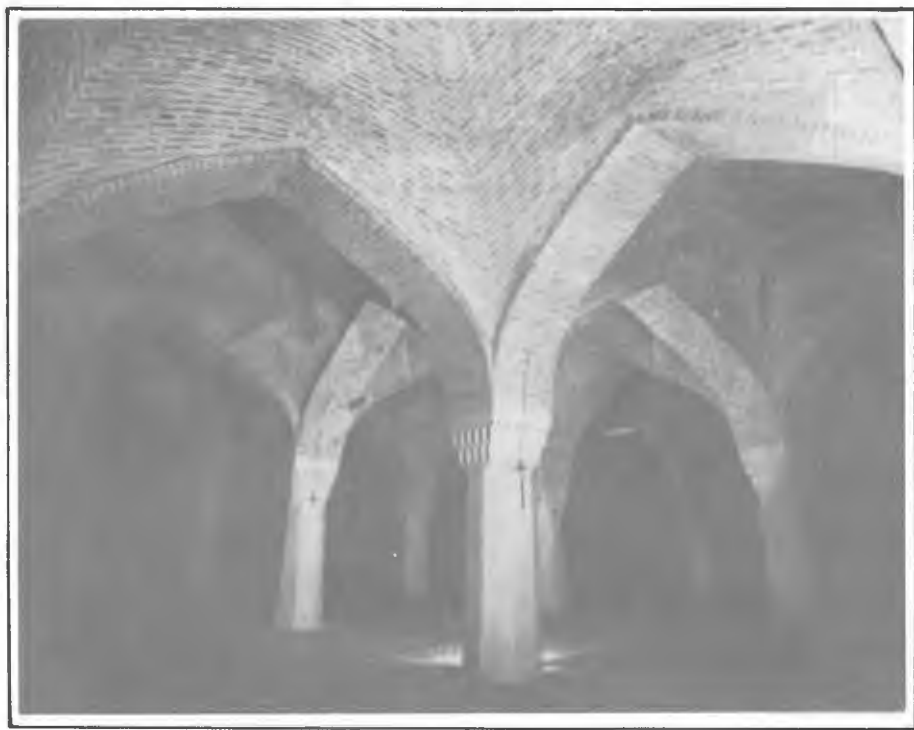
طسوج شهرکی است از بخش ارونق و انزاب از توابع شبستر که سی و سه

شبستر - مسجد جامع طسوج

مقرنس‌دار هستند و سی و پنج گنبد
آجری بر روی آنها قرار گرفته. بر پیشانی
مدخل این مسجد فرمانی از سلطان
محمد خدا بنده صفوی به خط ثلث
برجسته بر روی سنگ مرمر یکپارچه نقر
شده است. این کتیبه که مورخ به سال
۹۸۹ هجری است شامل فرمانی از پادشاه
صفوی مبنی بر حذف مالیات کوزه
فروشی و... می‌باشد.

شبستان مسجد جامع طسوج

کلیبر یکی از شهرستانهای استان آذربایجان شرقی است که در ۵۰ کیلومتری شمال اهر واقع شده و تا مرکز استان ۱۶۵ کیلومتر و تا مرز شوروی ۶۰ کیلومتر فاصله دارد.

کلیبر را رشته کوههای مرتفع دولو، کفتارعلی، قلعه سنگرداشی و هشتادسر احاطه کرده است. شهر کلیبر در سرزمین صخرهای واقع شده و تنها معبر کوهستانی مابین اهر و بخشهای ساحلی ارس می باشد. مهمترین رودهای آن عبارتند از رود کلیبر، سلین چای، گوی آغاج است. رود طولانی و پر آب ارس نیز از شمال آن می گذرد. این شهرستان تحت تأثیر آب و هوای خزری بوده و به

همین جهت سراسر منطقه را جنگلهای تنک و مراتع سرسبز پوشانده که محل ییلاق ایلات مغان و ارسباران است.

کشف سفالهای منقوش در این منطقه چنین به نظر می رسد که منطقه و قلاع بزرگ آن در زمان اشکانیان و قرون اولیه اسلامی مورد استفاده قرار گرفته باشد. در قرن سوم این منطقه شاهد نشو و نمایی بابک خرم دین بوده و قلعه بد و قلعه پیکان پایگاههای وی به شمار می رفته است. در زمان اتابکان، کلیبر تحت تسلط اولاد محمد جهان پهلوان اتابک آذربایجان بوده است. آثار تاریخی و اماکن باستانی فراوانی در شهرستان کلیبر وجود دارد که هر کدام

گویای قدمت شهر و پیشینه تاریخی طولانی آنست.

مهمترین این بناها عبارتند از قلعه

پیکان در ۱۲ کیلومتری کلیر، برج هشت ضلعی خانباغی در قریه خانباغی، بقعه سلسائیل منسوب به دوره ساسانی در قریه حسن بیگلو، بقعه شیخ عبدالله انصاری در قریه اوزی، بقعه شاه قاسم در قلعه جمهور در ۱۶ کیلومتری کلیر.

قلعه جمهور «دژبذ»

ثبت تاریخی: ۶۲۳

بنای قلعه جمهور یا دژبذ در ۵۰ کیلومتری شمال شهرستان اهر و در ۱۶ کیلومتری جنوب غربی کلیر و بر فراز ارتفاعات غربی رود قرمسو خودنمایی می کند. برای رسیدن به دروازه قلعه باید از معبر دالان مانند به طول ۲۰۰ متر عبور کرد. این قلعه از برج و باروی متعددی تشکیل یافته که برجهای مدور

آن از سنگ مالون با ملات ساروج استوار شده و باروها نیز از نوعی سنگ خارا ساخته شده اند.

پس از عبور از معبر تنگی که به زحمت یک نفر می تواند از آن بگذرد به قصری می رسیدیم که بصورت دو و سه طبقه، مشتمل بر تالار اصلی و هفت اتاق در اطراف تالار مرکزی خودنمایی می کند. در جبهه شرقی، تأسیسات دیگری مرکب از چند اتاق و آب انبار قرار دارد.

سقف آب انبارها با طاقهای جناغی و گهواره ای پوشیده شده است. در جبهه شمال غربی از پلکانهای سرتاسری که اکنون ویران شده به قسمت فوقانی می توان صعود کرد که مدخل آن بوسیله دو نیم ستون مشخص گردیده است. در قسمت علیای این ستونها محلی جاسازی شده که شامل چند بخش می باشد و احتمال می رود که این محل، مقر سربازان جهت دیده بانی و اشراف کامل

کلیبر - نمای عمومی قلعه جمهور

در کاوشهائی که در چهار اتاق قصر فوق‌الذکر به عمل آمده چندین تنور و سفالینه‌های متعددی مربوط به قرن سوم هجری و سفالینه‌های مربوط به اواخر قرن هفتم هجری و سکه‌های از دوران اتابکان کشف گردیده است.

این بنا به قلعه بند هم معروف بوده و همین کلمه بعدها تغییر شکل پیدا کرده در نتیجه به «بذ قلعه‌سی» تبدیل شده است

به اطراف بوده باشد. مجموعاً مساحت این دژ به حدود ده هزار متر مربع می‌رسد.

زمان قطعی احداث بنا معلوم نیست، لیکن احتمال دارد مجموعه قلعه در دوره ساسانی احداث گردیده باشد. از آنجا که این مجموعه در قرن سوم یکی از پایگاه‌های مهم و مستحکم بابک خرم‌دین در مصاف با اعراب و لشگریان خلفای بنی‌عباس بوده، تعمیرات و الحاقاتی نیز بر آن افزوده شده است.

برج سنگی

ثبت تاریخی: ۷۹۹

برج سنگی کلیر در روستای قشلاق
قارلوجا و در کنار رود ارس، واقع در
مسیر راه خمارلو - اصلاندوز قرار گرفته
و بصورت برج کوتاه هشت ضلعی
خودنمائی می کند.

بنای برج منسوب به قرن هفتم و
هشتم هجری قمری است که در دوره

صفویه تعمیراتی در آن صورت گرفته
است. احتمال می رود بنای مزبور مدفن
یکی از بزرگان دوره ایلخانان مغول
باشد.

دیوارها و گنبد بنا تماماً از سنگهای
تراش معمولی ساخته و زیر آن نیز
سردابهای احداث نموده اند. هر یک از
اضلاع برج ۱/۷۵ متر، و بلندی آن
حدود ۵ متر می باشد.

کلیر - برج سنگی

قسمت زیادی از آن فرو ریخته و آنچه به جای مانده نشانگر ذوق و سلیقه هنرمندان است. در قسمت غربی برج نیز در یک نفول فرو رفته کتیبه‌ای از کاشی فیروزهای نصب گردیده که بر روی آن عبارت (عمل استاد محمدبن جمال احمد) خوانده می‌شود.

این کتیبه بر اثر مرور زمان آسیب دیده است. برج دارای گنبدی دپوش است. طبقه همکف برج دارای سه در ورودی با کتیبه‌های ویرانی است و ورودی غربی توسط اتاقی الحاقی به مسجد قدیمی دوزال متصل می‌شود. از

کلیبر - برج دوزال

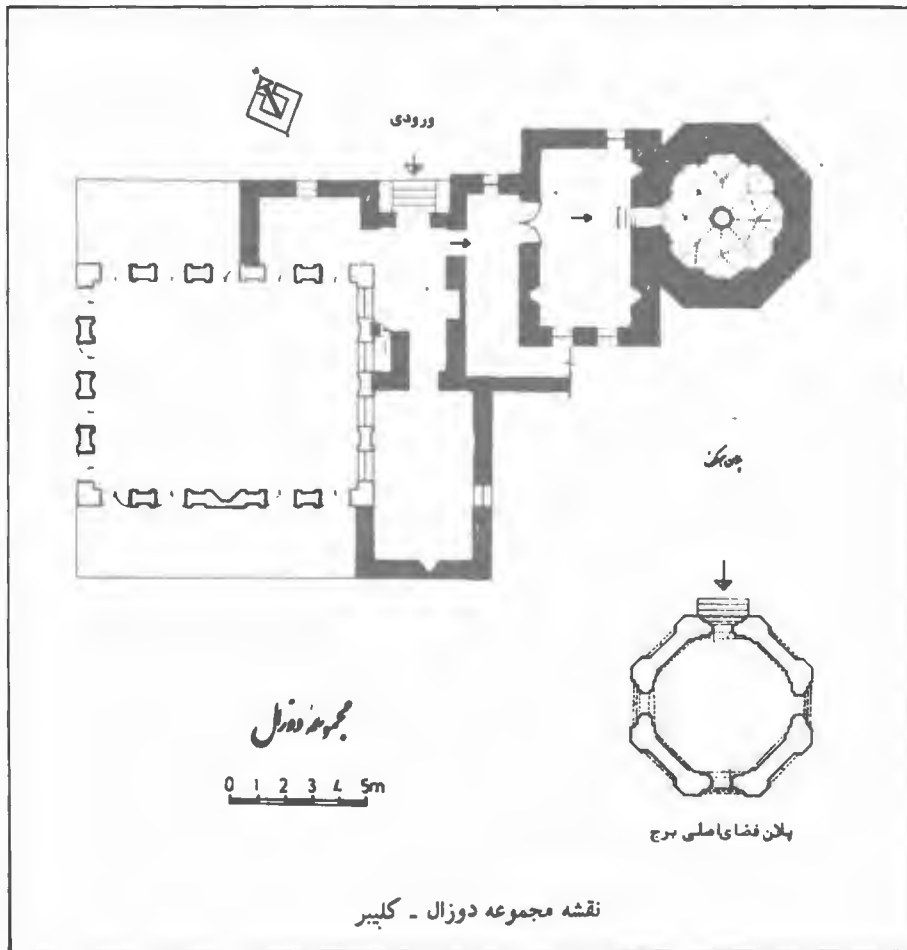
برج دوزال

ثبت تاریخی: ۳/۱۶۵۴

امامزاده شعیب در روستای دوزال واقع در ۴۷ کیلومتری راه قدیمی تبریز - اهر و ۲۰ کیلومتری شمال خروانق، بر فراز کوهی قرار گرفته که مشرف بر رود ارس و مرز شوروی می‌باشد. با توجه به شیوه معماری و کتیبه‌های نیمه ویران بنا می‌توان آن را به اواخر قرن هفتم یعنی دوره ایلخانی نسبت داد.

بقعه به صورت برج هشت ضلعی آجری بلند است که بر روی یک قاعده سنگی استوار بگردیده است. در هر ضلع طاقنمایی بلند با طاقی جناغی به چشم می‌خورد که از یکنواختی نمای خارجی برج می‌کاهد.

در قسمت فوقانی برج حاشیه‌ای از تزئینات معرق با کاشی‌های لاجوردی و فیروزهای به عرض ۱۱۰ سانتی‌متر دور تا دور بنا به چشم می‌خورد که متأسفانه

گرفته است. در سمت راست سردابه قبر موسوم به امامزاده شعیب قرار دارد. الحاقات جنبی آن که بعد از برج ساخته شده شامل مهمانسرای و مسجد و قهوه‌خانه می‌باشد.

همین اتاق می‌توان وارد زیرزمین و محل اصلی مقبره شد. در وسط سردابه ستون هشت بر آجری است و سقف آجری سردابه که به طرز ماهرانه‌ای تقسیم بندی شده بر روی آن و جرزهای اطراف قرار

حمام کردشت

ثبت تاریخی: ۳/۱۶۵۵

به فاصله ۲/۵ کیلومتر از روستای دوزال از توابع اهر و در کناره رود ارس، روستای کردشت واقع است. این روستا یکی از زیباترین حمامهای آذربایجان، با معماری جالب و آهک بری‌های زیبا و عالی را در خود جای داده است.

این حمام در میان باغ بزرگ

کردشت قرار دارد و ورود به آن فعلاً از پشت بام صورت می‌گیرد که توسط یازده پله به هشتی اولی و سپس به سربینه راه می‌یابد. این هشتی به ابعاد $۳/۵ \times ۳/۵$ و به ارتفاع $۴/۳$ متر بصورت هشت بر است که دو ضلع آن را رامپله‌های پشت بام و ورودی قبلی حمام که با خشت بسته شده تشکیل می‌دهند. از ضلع دیگر می‌توان وارد رخت کن یا سربینه شد.

کلیبر - تزئینات و سرستونهای سربینه حمام کردشت

سربینه حمام به شکل هشت ضلعی به اضلاع ۳/۵ متر و ارتفاع ۸/۵ متر می‌باشد که گنبد بزرگ آن بر روی جرزها و هشت ستون سنگی هشت بر استوار شده است.

همه ستونها دارای سرستون سنگی مقرنس هستند که بوسیله ملات سرب مذاب به ستونها وصل شده‌اند. گنبد سربینه دارای کاربندهای جالب مزین به آهک بریهای زیبا است.

سکوهای رخت کن با طاق ضربی پوشیده و در زیر آن کفش کنهائی تعبیه گردیده. در کنار سربینه، هشتی کوچک دیگری وجود دارد که قبلاً ورود به حمام از طریق آن نیز صورت می‌گرفته است. سربینه بوسیله راهروئی منکسر و یک هشتی به گرمخانه متصل می‌شود دو توالی به با یک حوضچه نیز در سمت چپ هشتی قرار دارد. قسمت گرمخانه فضائی است که از چهار ستون سنگی هشت بر و

دو حوض بزرگ مستطیل شکل و اتاقی با گنبد قیراندود تشکیل یافته است. نور داخل سربینه و گرمخانه بوسیله روزنی که در نوک گنبد قرار دارد تأمین می‌شود. به گفته یکی از معمرین محل قبلاً بر روی این روزنها سنگهای مرمر نازک و ظریفی نصب بود که بوسیله آن محوطه داخل حمام بصورت یکنواخت روشن می‌گردید و شستشوکنندگان را از نگاه نامحرمان محافظت می‌نمود.

در سمت انتهائی گرمخانه خزینه‌ای

گرمخانه حمام

قسمتی از آهک بری گرمخانه

هرچند از نظر ساختمانی به حمامهای دوره صفوی شباهت زیادی دارد لیکن از آثار دوره قاجاریه است که در زمان عباس میرزا نایب‌السلطنه در هنگام جنگ دوم ایران و روس در کنار خانه اربابی وی ساخته شده است.

*

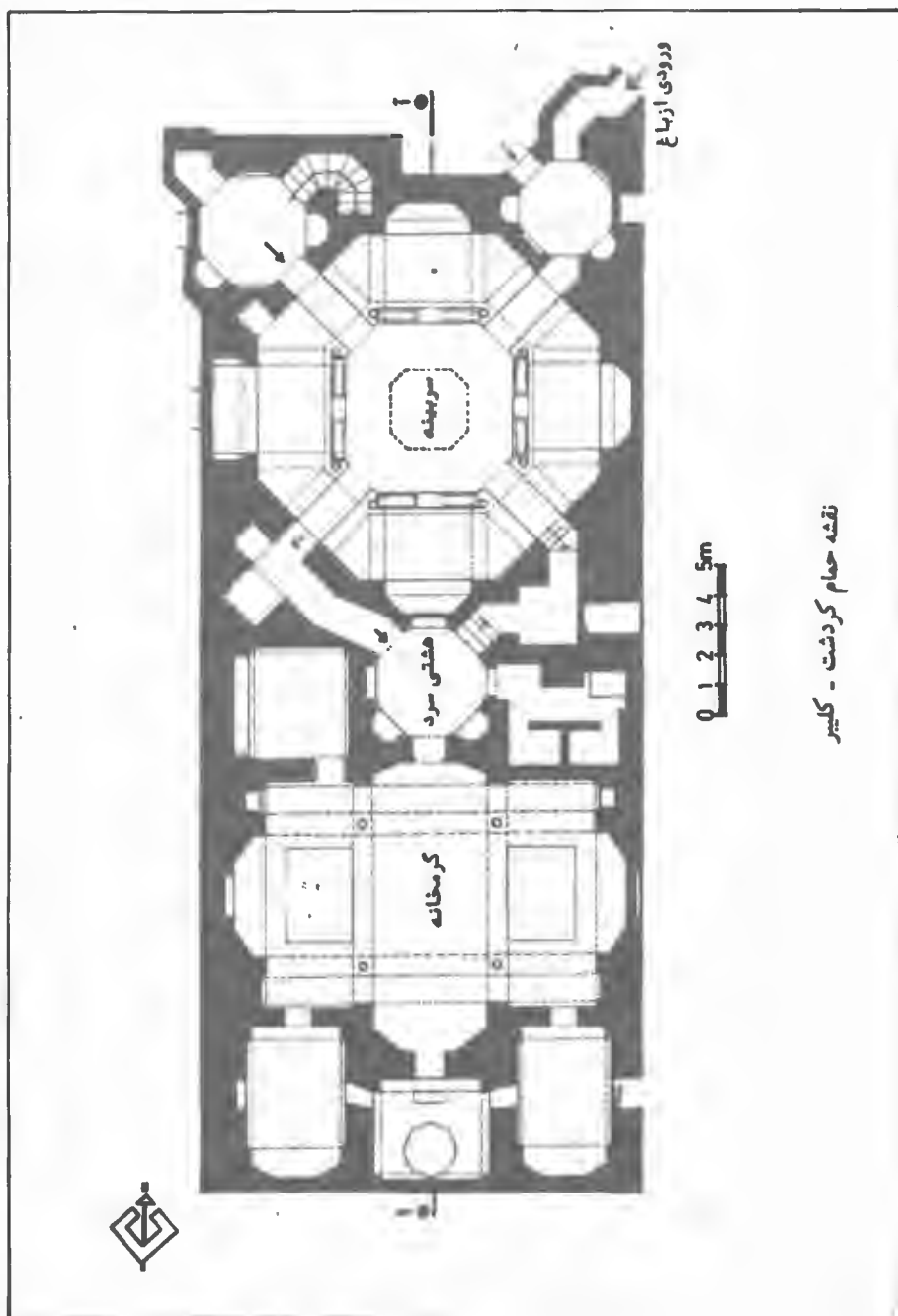
به ابعاد $3/85 \times 3/25$ واقع است که در حدود $1/10$ متر از گرمخانه ارتفاع دارد و بوسیله دو پله می‌توان بدان راه یافت. در وسط این خزینه تیان بزرگ حمام که جنس آن از آلیاژ محکمی موسوم به هفت جوش است قرار دارد. معمار حتی از تزئینات مفصل، در خزینه نیز خودداری ننموده و آهک

بریه‌ای زیبایی را به معرض نمایش گذارده که توجه هر بیننده‌ای را به خود جلب می‌کند.

متأسفانه در این تزئینات بر اثر مرور زمان آسیب فراوانی راه یافته است.

خزینه مزبور بوسیله دو مدخل

کوچک به اتاقهای طرفین به ابعاد $3/2 \times 3/9$ متر و به ارتفاع $3/9$ متر راه دارد که شاهکاری از تزئینات زیبای آهک بری است. تزئینات آهک بری این دو اتاق که مشابه یکدیگرند و از گل و بوته و اسلیمی و پرندگان و نقوش زیبای دیگر تشکیل یافته است. این حمام

مراغه

«مراوا» یا «ماراوا» دانسته و به همین جهت آن را جایگاه ماد به حساب آورده‌اند.

به نوشته دیاکونف در حدود سال ۷۱۵ ق.م ناحیه کنونی مراغه جزو سرزمین دولت ماننا بوده و به نام ایالت «اوئیشویش» نامیده می‌شد.

بطلمیوس آذربایجان، ارمنستان اران و مالا مراغه را جزو اقلیم چهارم از اقلیم هفت‌گانه ربع مسکون شمرده و در کتاب صوره الارض تصویری از اقلیم چهارم آورده شده که موقعیت شهر مراغه نسبت به شهرهای دیگر این اقلیم را نشان می‌دهد.

ابن حوقل در قرن چهارم آن را شهری به اندازه شهر اردبیل دانسته که در

مراغه از شهرستانهای قدیمی آذربایجان شرقی است که در جنوب سهند و جنوب شرقی دریاچه ارومیه در فاصله ۱۳۰ کیلومتری تبریز، بر سر راه خط آهن تهران - تبریز قرار دارد.

رودخانه‌های صافی، مردق، لیلان، قلمچای، قوری‌چای، آید و غموش از رودخانه‌های مهم شهرستان مراغه به حساب می‌آیند.

پروفسور بارتولد نام سابق شهر را «افرازا رود» ذکر کرده ولی پس از استیلای اعراب مسلمان چون در موقع لشگرکشی از مراتع آن استفاده زیادی نمودند آن را «قریة الاعراب» نامیدند که به تدریج مراغه به آن اطلاق گردید. پارهای از مورخین نام قدیمی مراغه را

آن زمان کرسی آن ایالت و مرکز بین‌الملال و ادارات دولتی بوده که سپس از آنجا به اردبیل منتقل شده است.

مراغه شهری خرم بود، دارای باروئی که پشت آن باغستانی سرسبز قرار داشت. مقدسی از قلعه و استحکامات و حومه آباد آن شهر سخن گفته است. مراغه در دوره مغول کرسی آذربایجان بود. حمدالله مستوفی گوید: شهری بزرگ است. ماقبل، دارالملک آذربایجان بود.

در زمان استیلای مغول هلاکوخان مراغه را به پایتختی خود انتخاب کرد و توسط خواجه نصیرالدین طوسی در مراغه یک مجتمع پژوهشی و آموزشی شامل رصدخانه و واحدهای نجومی وابسته به آن احداث نمود.

مراغه پس از ایلخانان در زمان جلایریان نیز همچنین اعتبار خود را حفظ کرد. لیکن در حمله تیمور آسیب فراوان دید.

در زمان شاه‌عباس ایل مکری که در مراغه سکونت داشتند به کمک سلطان مراد سوم پادشاه عثمانی بر علیه حکومت مرکزی شورش نمودند، شاه‌عباس با لشگرکشی به آذربایجان این شهر را تصرف کرد و ایل مکری را قتل عام نمود و حکومت مراغه را به آقا سلطان مقدم واگذار کرد. در سال ۱۰۱۷ شاه عباس پس از بازدید رصدخانه مراغه درصدد تعمیر آنجا برآمد ولی با فوت وی ناتمام ماند.

در زمان حکومت نادرشاه، مدتی مراغه در اختیار سلاطین عثمانی بود و در جنگهای ایران و روس مراغه به اشغال نیروهای متجاوز روس درآمد که این اشغال با انعقاد معاهده ترکمانچای پایان یافت.

*

گنبد سرخ

ثبت تاریخی: ۱۳۴

در قسمت جنوب غربی شهر مراغه، یکی از قدیمی‌ترین بناهای تاریخی که به گنبد قرمز نیز مشهور است واقع می‌باشد. نام بانی بنا و تاریخ احداث آن را می‌توان از کتیبه جبهه شمالی و نام سازنده آن را از کتیبه غربی ملاحظه نمود. آنچه از این کتیبه‌ها مستفاد می‌گردد، بنای گنبد سرخ در سال ۵۴۲ هـ به دستور عبدالعزیز بن محمود بن سعد یدیم رئیس آذربایجان و بوسيله بنی بکر محمد بن بندان بن المحسن معمار ساخته شده است. به طور کلی گنبد مزبور بنایی است مربع شکل متشکل از سردابه و اتاق اصلی که بر روی سکوی سنگی قرار دارد و بوسیله ۷ ردیف پله می‌توان به آن دسترسی یافت. پنج پله در جلوی سکو

واقع‌اند و پله ششم و هفتم جز آستانه درگاه محسوب می‌شوند دخمه یا سردابه در میان سکو واقع شده و از جبهه شرقی می‌توان به آن راه یافت. سقف سردابه بر روی دیوارهای جانبی و ستون مربع شکلی که در وسط دخمه قرار دارد استوار شده است.

ورودی گنبد سرخ که به سوی شمال باز می‌شود و شامل درگاه بلند و زیبایی است که آجرکاری پرنقش و نگار ظریفی همراه با کاشی‌های فیروزه‌ای که تازه در معماری سلجوقی متداول گشته بود زینت یافته است. اطراف این آجرکاری را کتیبه‌ای به خط کوفی احاطه نموده که متن آن چنین است:

امربیناء هذه القبة الاميرالرئيس العالم
فخرالدین عمادالاسلام قوام آذربایجان ابوالعز
عبدالعزیز بن محمود بن سعدیدیم الله علاه»
بر بالای آن کتیبه‌ای افقی به خط
کوفی مشاهده می‌شود که متضمن تاریخ
بنای کتیبه می‌باشد.

مراغه - گنبد سرخ

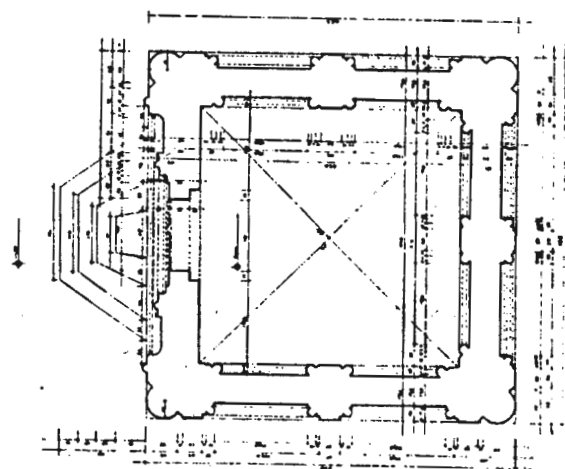
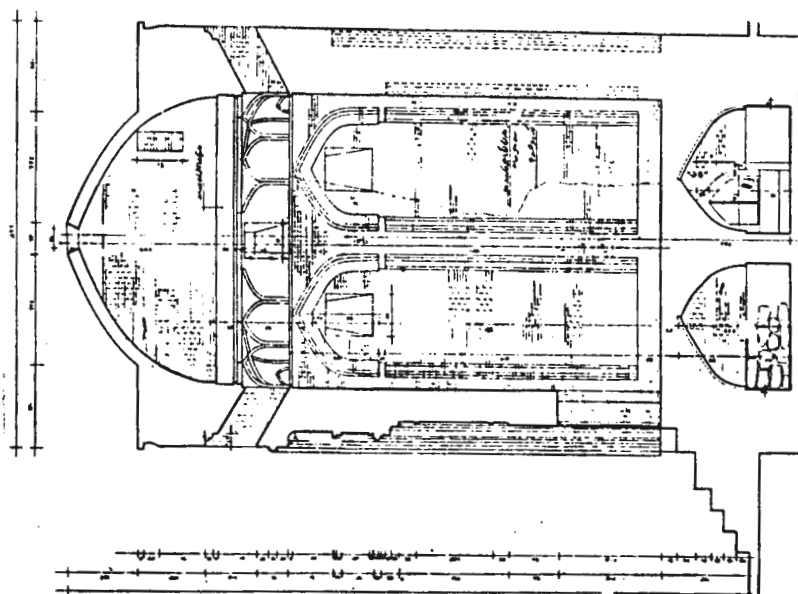
سوره ۳۹ قرآن کریم نوشته شده و در
جبهه غربی کتیبه‌ای است که نام سازنده
بنا را نشان می‌دهد:

«عمل المبد المذنب الراجی الی عفو الله
بنی بکر محمد بن بندان البناء بن المحسن
المعمار»

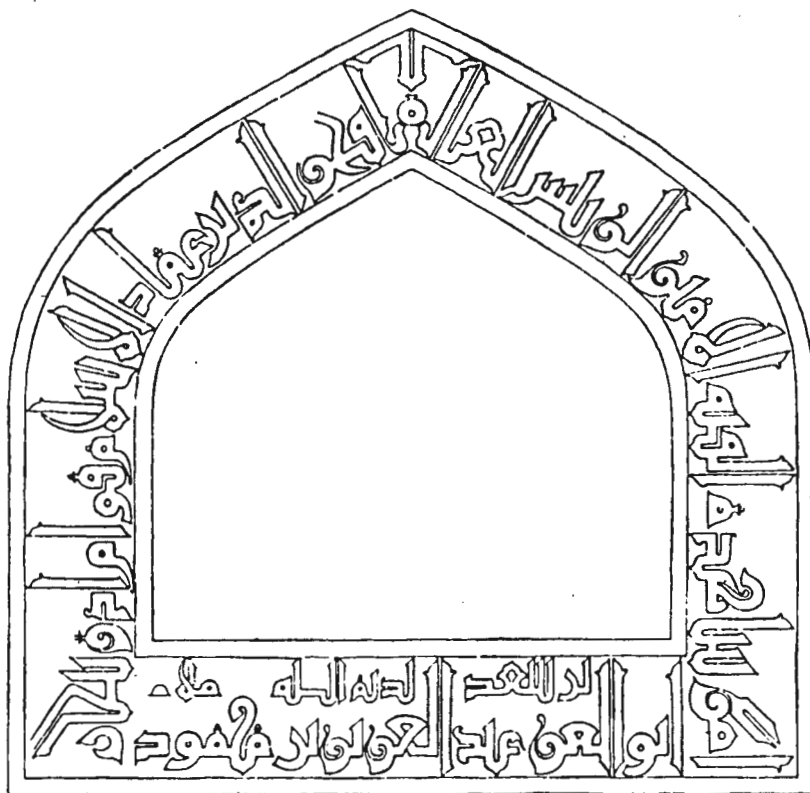
در چهارگوشه خارجی بنا ستون‌های
مدوری با تزئینات آجری وجود دارد که
علاوه بر کمک به ایستائی بنا به زیبایی
آن نیز می‌افزاید. قسمت داخلی بنا به

«بنی المشهد فی الحادی عشر من شوال
سه اثنین و اربعین و خمسمائه».

مجموعه این تزئینات معقلی و
آجرکاری و کتیبه‌ها و نقش و نگارهای
گونگون جلوه خاصی به بنا بخشیده
است. نمای سه ضلع شرقی غربی و
جنوب گنبد سرخ، هر یک دارای دو
طاق‌نمای آجری با طرح‌های تزئینی و سه
طاق مزین به آجرکاری تخمیری
می‌باشد. در کتیبه جبهه شرقی آیه ۵۴ از

نقشه و مقطع گنبد سرخ

کتیبه بالا یدرب ورودی گنبد سن

نقش کتیبه آجری سردر ورودی - برگرفته از کتاب «مراغه»

گنبد کبود - مراغه

ثبت تاریخی: ۱۳۵

به فاصله ده متری برج مدور، برج ده ضلعی بسیار زیبایی خودنمایی می‌کند که به گنبد کبود یا مقبره مادر هلاکو معروف می‌باشد.

در این برج کتیبه‌ای وجود ندارد که مبین تاریخ بنا باشد، برخی، آن را مربوط به دوره سلجوقی دانسته و تاریخ بنای آن را به سال ۵۹۳ نسبت می‌دهند. عده‌ای نیز به علت انتساب برج به مادر هلاکو، آن را متعلق به دوره مغول

گنبد کبود مراغه

صورت فضائی مربع شکل است که در سه ضلع آن هر کدام دو طاق‌نما همانند نمای خارجی تعبیه شده است. در گذشته در طول گنبد کتیبه‌ای گچبری شده مزین به آیات قرآنی بوده که بمرور زمان از بین رفته است چهار روزن در چهار طرف بنا و نیز روزنی در مرکز گنبد نور فضای داخلی را تامین می‌کند.

گنبد بنا دو پوش است. پوشش داخلی به صورت عرقچین و پوشش خارجی آن که به طور کامل فرو ریخته به فرم هرمی بوده است. کف اتاق را از قطعات سنگ تراشیده مفروش کرده و دیوارهای داخلی بنا را با گچ اندود نمودند. از ظواهر امر چنین برمی‌آید که مقبره اصلی در درون دخمه قرار داشته و اتاق فوقانی، مسجد کوچکی بوده که پنخس‌نذورات و قرائت قرآن در آن صورت می‌گرفته است.

می‌دانند.

با توجه به اینکه مذهب هلاکوخان بودائی و مذهب دوقوزخاتون مادر وی مسیحی بود بنابراین انتساب این بنا را به وی بعید می‌نماید. به عقیده گذار تاریخ بنای برج باید مربوط به قبل از هلاکسو و بعد از تاریخ بنای مؤمنه خاتون در نخجوان باشد، زیرا در احداث گنبد کبود از برج مؤمنه‌خاتون به عنوان الگو استفاده شده است.

چنین به نظر می‌رسد که گنبد کبود را در فاصله بین سالهای ۵۸۲ و ۶۵۲

هجری ساخته اند. گنبد کبود برجی است ده ضلعی که در زوایای ده گانه آن ستونی مدور با تزئینات نخمیری تعبیه شده که تا زیر طاقهای موجود ادامه می‌یابد. زیر قوس طاقنها با سه ردیف مقرنس ساده و تزئینات پرکار معقلی زیبا زینت یافته است.

پلان داخلی بنا نیز به صورت ده ضلعی است که هر ضلع آن ۲/۶ متر و

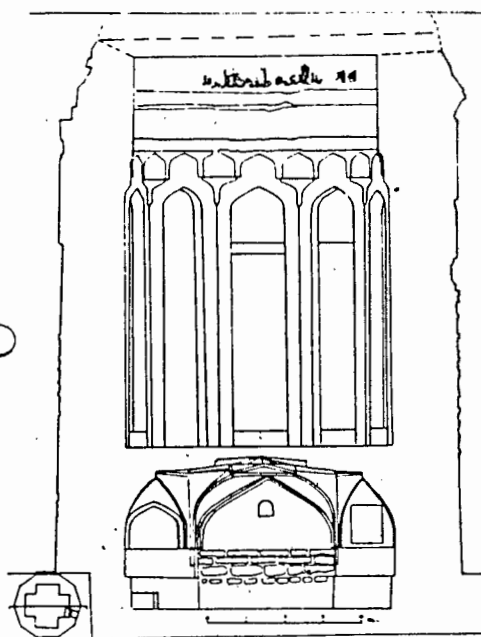
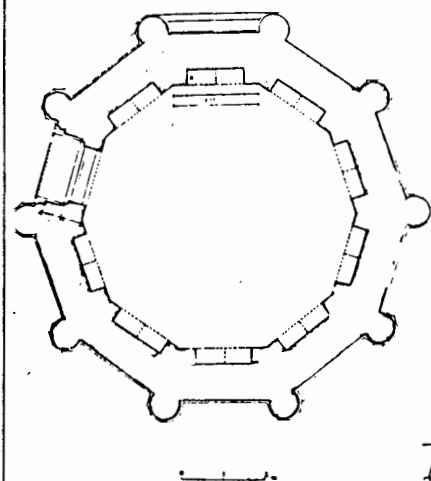
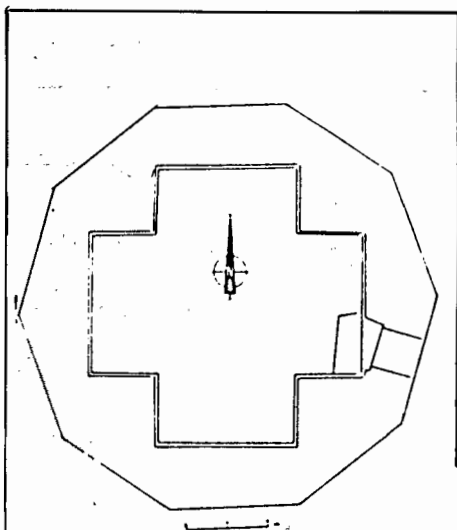
مراغه - گنبد کبود

مشمول بر طاقنمایی بلند می‌باشد. در زیر گنبد یک حاشیه از کتیبه گچبری به چشم می‌خورد که اطراف مقبره را دور می‌زند. این کتیبه به خط نسخ می‌باشد و قسمتی از آیه اول سوره ۶۷ قرآن مجید را بر آن نوشته‌اند. تمام فضای داخلی مقبره با گچبری و نقاشی و کتیبه‌ها مزین بوده که قسمت اعظم آن از بین رفته فقط آثار کمی از آن تزئینات برجای مانده

است.

در زیر اتاق اصلی، سردابه برج قرار دارد که در دیوار جنوبی، آن کتیبه‌ای وجود دارد که آیه ۲۶ و ۲۷ سوره ۵۵ «کل من علیها فان و یبقی وجه ربک ذوالاجلال والاکرام» را بر آن گچبری کرده‌اند.

نقشه و مقطع گنبد کیود - مراغه

برج مدور

ثبت تاریخی: ۱۳۶

در فاصله ده متری شمال برج مادر هلاکو مقبره دیگری بنام برج مدور قرار دارد.

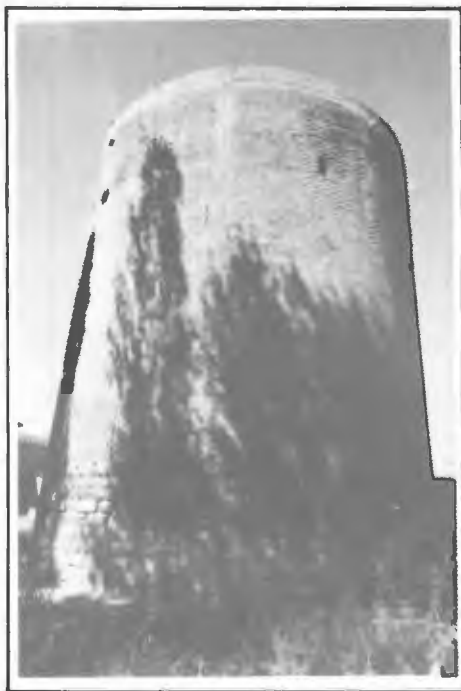
تاریخ بنای برج طبق کتیبه کوفی آن، ماه رجب سال ۵۶۳ هجری قمری است لیکن در مورد نام بانی بنا و مدفون داخل آن هیچگونه اطلاعی در دست نیست. بنا ظاهری ساده دارد و از دو طبقه تشکیل شده، سردابه و اتاق فوقانی، و اگر قبری در داخل سردابه وجود داشته، به مرور زمان از بین رفته است. سردر ورودی برج مدور مانند گنبد سرخ دارای قاب و طاقی هلالی شکل است که درگاه را احاطه نموده و در بالای آن، و همچنین زیر طاق هلالی کتیبه‌ای به خط کوفی با نقوش پیچیده از آجر و کاشی‌های فیروزه‌ای به چشم می‌خورد به شرح ذیل:

«کل نفس ذائقه الموت تم البناء
برجب سه ثلث وستین وخمسائه»

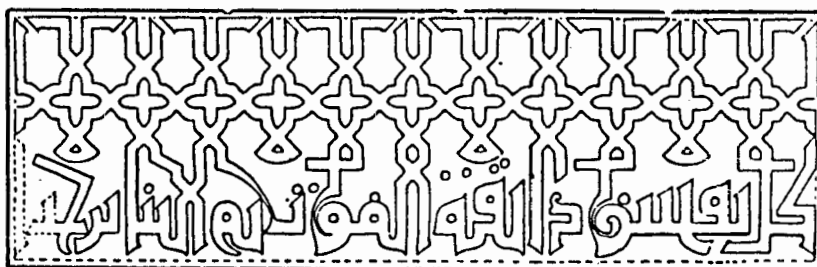
تزئینات کاشی، و نقوش که در بند کش بین آجرها به صورت مهره‌ای با نقش الله و نقوش هندسی به کار رفته همه و همه امتیاز خاصی به این بنا داده‌اند.

اتاق فوقانی سابقاً دارای پوششی

مراغه - برج مدور

صورت کتیبه نونانی گنبد مدور

حُكِّلَتْ نَفْسٌ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ تَمَّ الْبِنَاءُ بِرَجَبِ

صورت کتیبه تختانی گنبد مدور

سنة ثلث وستين وخمسمائة

نقش کتیبه آجری برج مدور - برگرفته از کتاب «مراغه»

گچبری و تزئینات گچی بوده که از آن همه هنر و زیبایی فقط در گوشه و کنار آن قطعاتی به جای مانده و مابقی از بین رفته است.

نمای خارجی بنا بسیار ساده شامل ازاره سنگی و آجرکاری معمولی است. پوشش بنا را سابقاً گنبدی دوپوش تشکیل می‌داده که به مرور زمان فروریخته و جهت جلوگیری از خرابی آن سقف تیرپوشی با شیروانی بر روی آن احداث نمودند.

گنبد غفاریه

ثبت تاریخی: ۱۳۷

گنبد غفاریه در قسمت شمال غربی مراغه و در کنار رودخانه (صافی) قرار گرفته و یکی از بناهای زیبای قرن هشتم به شمار می‌آید که در زمان سلطان ابوسعید بهادرخان پادشاه ایلخانی ساخته شده است. وجه تسمیه بنا براساس آنچه که از

متون تاریخی برمی‌آید چنین است که عارفی به نام نظام‌الدین احمد بن حسین الغفاری در زمان فرمانروائی سلطان یعقوب بن حسن بیگ آق قویونلو، هنگام مراجعت از حج زاویه و عمارتی در نزدیکی این بنا احداث و املاک و باغی جهت مصارف آن وقف نمود به همین جهت این عمارت و بناهای وابسته و همچنین برج مزبور به نام وی به غفاریه اشتها یافت.

ظاهر بنا شبیه گنبد سرخ، به شکل مربع آجری است که روی سکو و بر فراز دخمه‌ای استوار شده است و چهارگوشه آن بوسیله ستونهایی که دارای تزئینات آجری است زینت یافته است. درگاه ورودی بنا به سمت شمال واقع شده و دارای یک طاقنمای بزرگ و دو طاقنمای باریک و بلند جنبین می‌باشد. طاق نمای مرکزی را تزئینات زیبای معقلی مرکب از آجر و کاشی‌های الوان سیاه و سفید و فیروزه‌ای و دو کتیبه به

مراغه - گنبد غفاریه

چیز مختصری باقی نمانده و به نظر می‌رسد که کلمات (المقراک ... المالکی العالی والمادلی) القاب مدفون در مقبره باشد. در اضلاع جنوبی و شرقی و غربی گنبد غفاریه هر کدام دو طاقنمائی ساخته و در هر یک از آنها که در قاب مستطیلی شکل منقش به نقش و نگارهائی از آجر و کاشی قرار دارد. در بالای هلال هر یک از طاقنها به جز

خط ریحان آرایش می‌دهد. کتیبه سه سطری بالای هلال مرکزی، با اینکه آسیب فراوانی دیده مع الوصف قابل قرائت است.

«امر بانشاء هذه القبة المباركة فی ایام مولانا السلطان الاعظم ظل الله فی الارض»
«سلطان سلاطین العرب و المعجم ابوسمید بهادرخان خلدالله ملکه»

از کتیبه دو سطری بالای درگاه جز

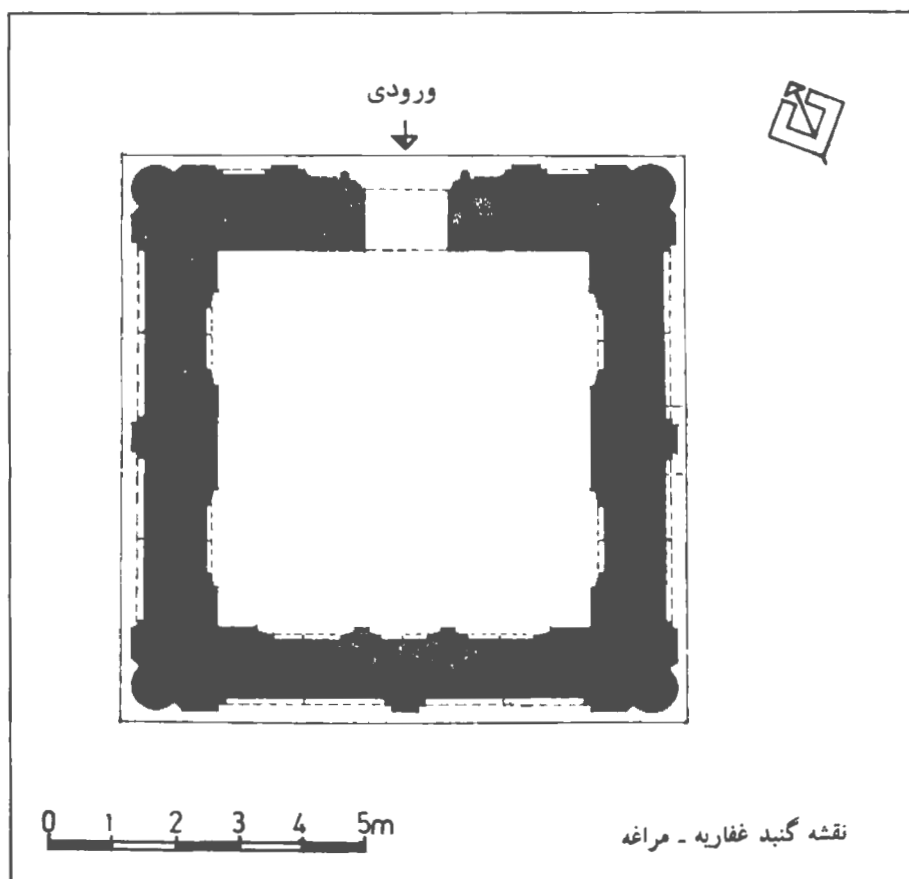

سردر گنبد غفاریه

هجری قمری سلطان ابوسعید او را به خاطر جلب توجه و خوشنودی الملک الناصر به دسیسای به قتل رساند و ضمن ابلاغ خبر درگذشت وی به سلطان مصر، امر نمود جنازه وی را در همان مقبره که شاید خود قره سنقر در زمان حیات خود ساخته باشد دفن کنند.

کتیبه، حاشیای است که دارای سه شکل مدور حاوی دوچوگان قرینه می باشد با توجه به اینکه علامت مزبور موسوم به امیر شمس الدین قره سنقر است می توان حدس زد که این بنا مدفن قراسنقرالچر کسی المنصوری از امرای ممالیک مصر است که در سال ۷۲۸

فضای داخلی بنا مربع شکل و
همانند بیرون اضلاع آن متشکل از دو
طاقنمای بلند بدون تزئین و تکلف است.
این بنا هم مثل گنبد سرخ دارای گنبدی
دوپوش بوده که تماماً فرو ریخته و از بین
رفته است.

مسجد شیخ معزالدین

ثبت تاریخ: ۶۴۳

مسجد شیخ معزالدین در خیابان خواجهنصیر، کوچه حاتمی واقع شده و به علت واقع بودن در محله سالارخانه به این نام نیز موسوم است.

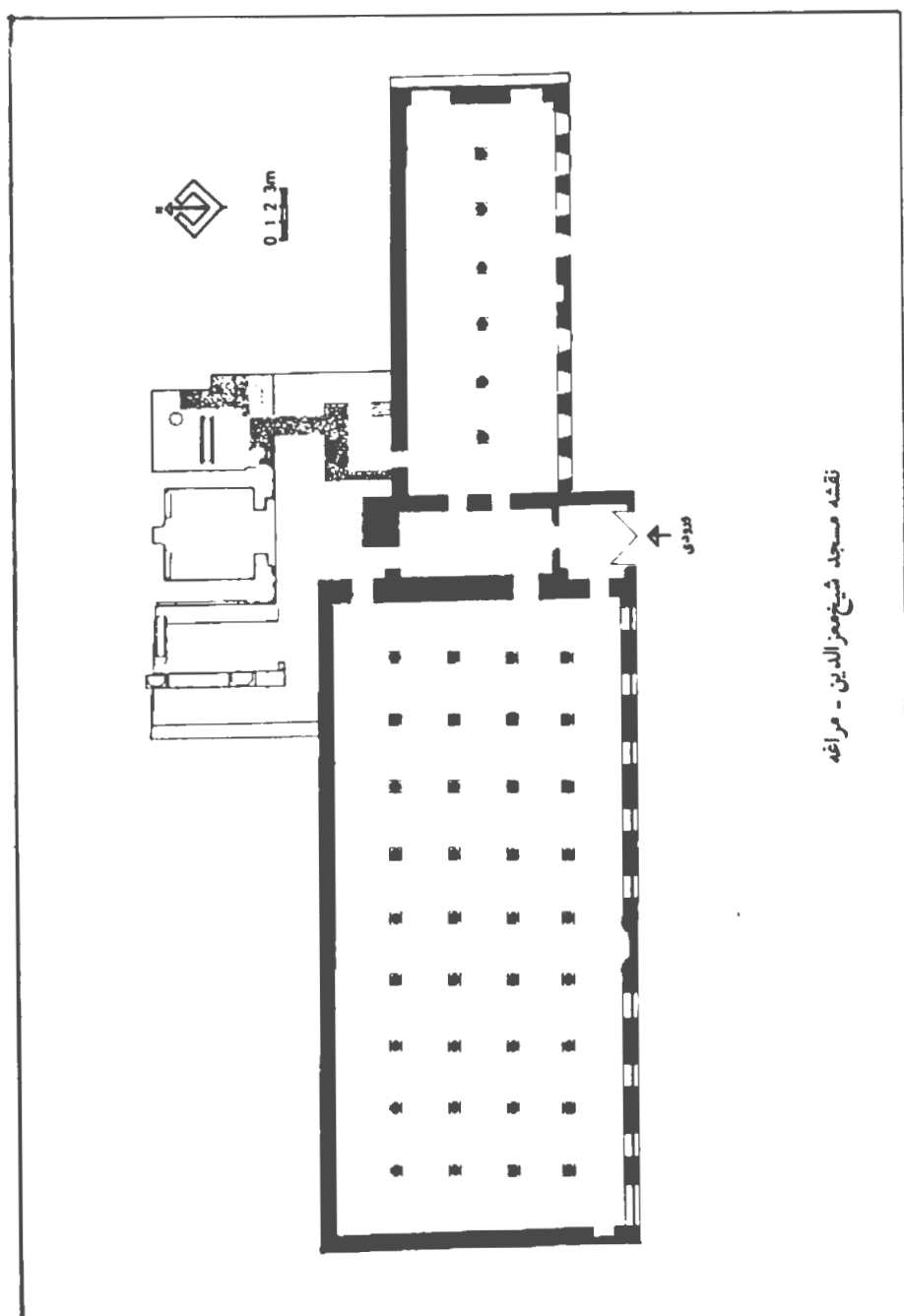
مسجد شیخ معزالدین مراغه دارای بنیانی مربوط به دوران قبل از صفویه می باشد که پس از تخریب، به موجب کتیبه مرمری منصوب به دیوار جنوبی مسجد در دوره شامطهماسب اول دوبارسازی شده و در دوره قاجار مجدداً تعمیر و بازسازی گردیده است.

این بنا به علت دخل و تصرفات مکرر فاقد ویژگی های معماری است. شهرت این مسجد مدیون سنگ قبرهای موجود در قبرستان آن (حیاط) و مقبره داخل است که جزو اسناد معتبر تاریخی منطقه می باشد.

دو شبستان بزرگ و کوچک به موازات هم در طرفین دالان ورودی قرار گرفته اند. در کنار دهلیز یا دالان ورودی دو سنگ قبر کوچک دیده می شود که بر روی یکی از آنها تاریخ ۱۲۰۰ و بر روی دیگری تاریخ ۱۲۴۰ هـ. ق نوشته شده است.

شبستان بزرگ در سمت چپ دهلیز واقع شده و در داخل مسجد سنگ قبر مرمرین معزالدین که در حفاری و خاکبرداری و حیاط شمالی و در عمق ۲ متری بدست آمده است، قرار دارد.

در جلوی مسجد صفه ای است که بر روی آن سنگ قبری از جنس مرمر قرار دارد که بر روی آن تاریخ ۸۷۱ هجری نوشته شده است. گذشته از این چند سنگ، تعداد زیادی سنگ قبر دیگر بر روی دیوار بیرونی و داخل مسجد نصب است که قدمت این مسجد را تا سال ۷۷۲ هجری می رساند.

امامزاده معصوم

ثبت تاریخی: ۷۸۸

آرامگاه ملامعصوم که امروزه به امامزاده معصوم شهرت یافته در داخل تالار نیایشگاه مهری و انتهای قسمت جنوبی مجموعه قرار دارد و مدفن آخوند ملامعصوم مراغهای می باشد. وی یکی از

علمای بزرگ قرن سیزدهم این شهر به شمار می آید و در کتاب خطی تفسیر صافی از او به عنوان یکی از فقیهترین فقها سخن به میان آمده است.

محوطه اصلی امامزاده عبارتست از اتاقی دایره‌ای شکل به قطر ۵/۱ متر می باشد و این تالار مدور دارای محرابی در جنوبی ترین قسمت آن به ابعاد ۲ ×

مراغه - امامزاده معصوم ورجوی

ستون سنگی مسجد شیخ بابا

ثبت تاریخی: ۷۹۰

یکی از مساجد باستانی مراغه مسجد شیخ بابا بوده که در خیابان خواجه نصیر قرار داشته است. قدمت بنای اولیه را به قرن هشتم و نهم نسبت می‌دهند لیکن بنای کنونی، مسجد نوسازی است، که در اثر بی توجهی ویران شده و مسجد فعلی بر پایه‌های آن بنا گردیده و حالت اولیه و تاریخی خود را به کلی از

۲/۶۰ با طاقی هلالی شکل است که با

فاصله یک پله از کف مقبره قرار دارد.

ازاره سنگی بنا به ارتفاع ۲ متر با

ظرافت و مهارت خاصی صاف و حجاری

شده و آیاتی از کلام الله مجید بر آن نقر

شده است که متعلق به دوره مغول

می‌باشد.

پوشش آجری کنونی مقبره

مربوط به سال‌های اخیر است که به جای

گنبد سنگی که فروریخته احداث

کردند

دست داده و به جز یک ستون سنگی و دو ستون چوبی مقرنسکاری شده، چیز دیگری باقی نمانده است.

ستون سنگی مزبور، استوانه‌ای شکل و مرکب از ۲۰ قطعه سنگ مدور است که روی هم گذاشته شد که مجموعاً ارتفاع آن به ۵ متر و محیط آن به ۱۸۶ سانتیمتر می‌رسد. ۶۰ سانتیمتر از پائین ستون صاف و بدون نوشته است و بالای آن در حدود ۱۶۰ سانتیمتر نوشته‌ای به خط ثلث دارد.

تاریخی که در ستون سنگی مشاهده می‌شود ۸۶۴ هجری قمری است. کتیبه شامل نام حضرت رسول اکرم (ص) و حضرت علی (ع) و نام مشایخ و مرادهای شیخ بابا یا نام بانی بنا و حجار آن به شرح ذیل است:

«کتبه حسن خلیل‌الدین شیخ مجاهد
شیخ بایزید شیخ شهاب‌الدین عمل علی
حجار».

مراغه - ستون سنگی مسجد شیخ بابا

مسجد شیخ بابا در سالهای اخیر به کلی تخریب و بازسازی شده و با تلاش و کوشش مرکز میراث فرهنگی قطعات سنگ‌های ستون مسجد شیخ بابا پس از شماره‌گذاری به موزه مراغه انتقال یافته است.

مراغه - شبستان مسجد جامع عجب شیر

امامزاده معصوم و رجوی در جنوب گورستان تاریخی روستای بزرگ و سرسبز ورجوی، واقع در ۶ کیلومتری جنوب شرقی مراغه قرار دارد. هرچند گورستان مزبور با سنگ قبرهای حجاری شده می‌تواند خود یک مجموعه زیبا و دیدنی این شهرستان به حساب آید، لیکن معروفیت آن بیشتر به سبب وجود بنای غارمانندی است که زیارتگاه مردم محل به شمار می‌رود. در بنا سنگ نبشته و کتیبه‌ای که تاریخ بنای اولیه را نشان دهد وجود ندارد. لیکن پارهای از

مسجد جامع عجب شیر

ثبت تاریخی: ۸۷۸

بخش عجب شیر در حاشیه شرقی دریاچه ارومیه و به فاصله ۳۵ کیلومتری مراغه واقع می‌باشد. مسجد جامع عجب شیر دارای شبستانی به ابعاد ۲۰ × ۱۵ متر است که از لحاظ زیبایی با مسجد جامع میدان بناب قابل مقایسه است. شبستان بنا دارای دیوارهای آجری و ستونهای چوبی با سرستونهای مقرنس و قطاربندی شده و سقف چوبی منقش است.

تاریخ بنای مسجد را با توجه به کتیبه‌های موجود می‌توان به دوره قاجاریه نسبت داد.

نیایشگاه مهری

ثبت تاریخی: ۳/۱۵۵۶

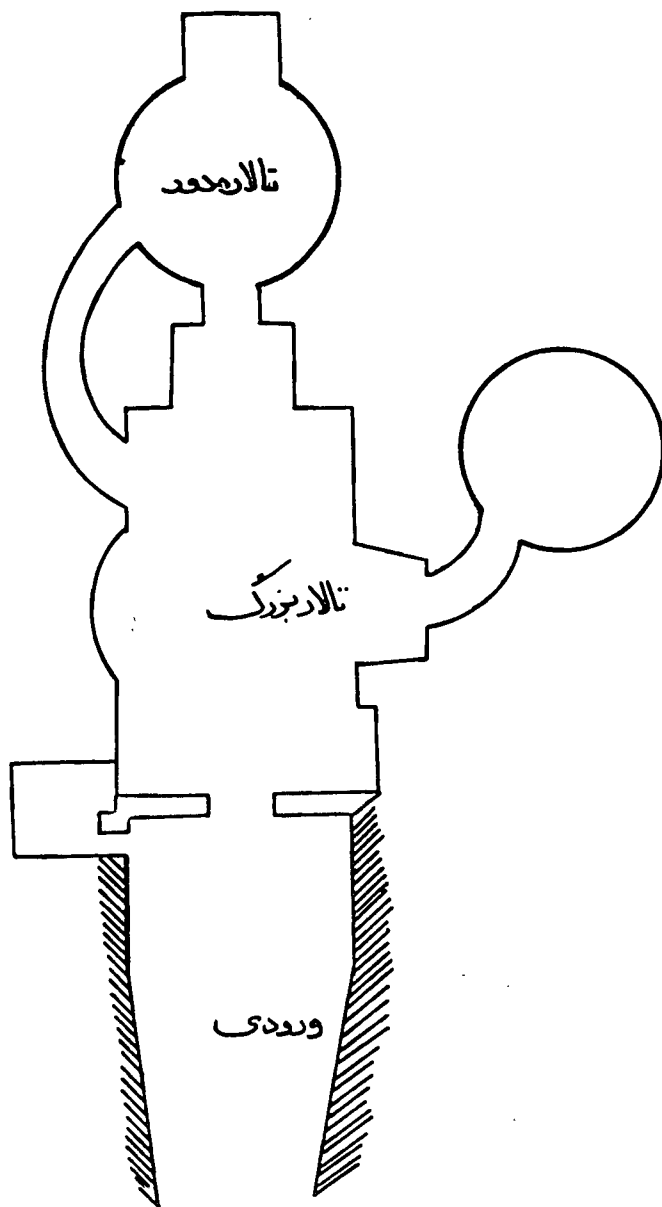
مجموعه تاریخی نیایشگاه مهری و

مراغه ورودی نیایشگاه مهری

مورخین و باستانشناسان معتقدند که این مجموعه با توجه به واحدهای مختلف آن و حالت غارمانندش به یک معبد مهری شباهت دارد که محل برگزاری مراسم خاص مهرپرستان بوده و بنای آن احتمالاً در زمان اشکانیان و ساسانیان انجام یافته است. ولی کتیبه‌های حجاری شده بنا پس از زمانی است که این نیایشگاه به عنوان مسجد مورد استفاده قرار گرفته است.

برای رسیدن به تالار بزرگ و معبد باید از یک راهرو سنگی به عرض ۷/۲۰ که با شیب مناسب در دل تپه سنگی تراشیده شده گذشت و از یک مدخل ورودی به عرض ۱/۸۰ متر نیز عبور نمود. در سمت چپ انتهای راهروی ورودی اتاق مربع شکل که تمامی آن را در دل سنگ کنده‌اند مشاهده می‌شود که پوشش قبلی بنا گنبدی سنگی بوده که بر اثر فرو ریختن آن، گنبدی با آجر بر روی آن ساخته و

تهیه و ترسیم : دکتر ورجاوند

نقشه نیایشگاه مهری - مراغه

در وسط آن نیز روزنهای جهت تأمین نور داخل اتاق تعبیه کرده‌اند.

با عبور از در ورودی، به محوطه سرپوشیده مستطیل شکل وسیعی به ابعاد $۱۲ \times ۶/۳۰$ متر می‌توان وارد شد که در طول شرقی آن یک فرورفتگی به شکل ذوزنقه ایجاد شده که به وسیله راهرویی به طول $۳/۱۰$ متر و عرض $۱/۳۰$ متر به اتاق دایره‌ای شکلی به قطر $۵/۲۰$ متر راه دارد. تمامی این قسمت‌ها نیز در دل سنگ تراشیده شده است.

در قسمتی از تالار بزرگ کتیبه‌ای به خط ثلث حجاری گردیده که آیاتی از سوره آل عمران را دربر دارد. لیکن بیشتر این کتیبه فروریخته فقط قسمت‌هایی از آیه شریفه ۱۲۹ سوره مزبور باقی مانده است.

در ضلع جنوبی تالار پس از عبور از دو پله به صفه‌ای وارد می‌شویم که از آنجا با یک پله و یک راهرو مستطیل

شکل می‌توان به امامزاده راه یافت. البته دسترسی به امامزاده از یک راهرو نیم‌دایره واقع در سمت جنوب فرورفتگی شرقی که قبلاً اشاره شد نیز امکان پذیر است.

ناگفته نماند که امامزاده مزبور و راهرو کنار آن تحت عنوان آرامگاه امامزاده معصوم جداگانه به ثبت رسیده، که شرح آن در صفحات قبل داده شده است.

مسجد کبود مراغه

ثبت تاریخی: ۳/۱۶۱۴

این بنا که از مساجد قدیمی شهر مراغه محسوب می‌شود در کوچه مشهور به سیف‌العلما قرار دارد و از آثار دوره صفویه به شمار می‌آید.

نمای جنوبی شبستان مرکب از سه طاقنما در بیرون می‌باشد که طاقنمای میانی پشت محراب شبستان واقع شده

با آجر پوشانده‌اند. برای ورود به شبستان که در ارتفاع بالاتری از سطح حیاط واقع شده، ابتدا باید از چند پله گذشت و به محوطه کفش‌کن رسید. در سمت راست کفش‌کن شربت‌خانه و در سمت چپ، یک راه ورود به بالکن (قسمت زنانه) و دری هم برای ورود به شبستان قرار گرفته است. فرم شبستان به شکل مستطیل با سقف تیرپوش مسطح همچون

است. در داخل دو طاقنمای طرفین، دو پنجره بلند تعبیه گردیده که کار نورگیری و تهویه هوای داخل شبستان را انجام می‌دهند. در ورودی مسجد در کنار ضلع جنوبی شبستان قرار گرفته است. ضلع غربی شبستان مشرف به کوچه سیف‌العلماست و شامل ۵ طاقنما می‌باشد که در آنها ۵ پنجره کوچک و ۵ در بوده که پنجره‌ها به جای خود باقی است لیکن درها را برداشته و جای آن را

مسجد کبود - مراغه

در در پائین می‌باشند. در فواصل درهای داخل، طاقچه‌های مربع شکلی تعبیه شده است و یک جابجاری گچی جالبی، ضلع شمالی شبستان را زینت می‌دهد.

رصدخانه مراغه

ثبت تاریخی: ۳/۱۶۷۵

نام مراغه همیشه با نام یکی از بزرگترین مراکز پژوهشی نجومی یعنی رصدخانه خواجه نصیر طوسی همراه است. این مجموعه که امروز، فقط آثار کمی از آن باقی مانده است. طبق نوشته‌های تاریخی در سال ۶۵۷ ساختمان آن به دستور هلاکو و همت خواجه نصیرالدین طوسی بنا شد و در ساختمان و تشکیل آن شخصیت‌هایی چون علامه قطب‌الدین فخرالدین مراغی، محی‌الدین مغربی، علی بن محمود نجم‌الدین الاسطرلابی و... شرکت داشتند. بنای رصدخانه، ۱۵ سال طول کشید. به امر

مساجد دیگر عهد صفویه در این منطقه است، منتهی در اینجا بر روی خراباها و سقف نقش یا طرحی دیده نمی‌شود بلکه روی ستونهای شش‌گانه که سقف را نگه می‌دارند، با رنگ سیاه و قرمز نقاشی نموده و طرحهای جالبی را ارائه داده‌اند.

بر روی ستونها سرستونهائی به چشم می‌خورد که هرچه به طرف بالا می‌رود، به حجم آنها اضافه می‌شود. این سرستونها از تکه تخته‌هایی بریده شده و به اشکال هرمی و نیز طرحهای هشت ضلعی مشبک درست شده‌اند که بعداً خراطی، و به وسیله میخهائی بر روی ستون نصب گردیده‌اند. در ضلع شمالی شبستان بالکن زنانه قرار دارد که سقفش دنبال سقف شبستان است. ۵ ستون کوتاه در ردیف جلو آن قرار دارند و نرده چوبین کوتاهی در بین ستونها نقش جانپناه را ایفاء می‌کند. ضلع شرقی و غربی شبستان مقابل هم به طور قرینه دارای چهار پنجره در بالا و جای چهار

هلاکو کتب و اسباب و آلات علمی و نجومی بسیار که فتح بغداد بدست آورده بود در آنجا متمرکز گردید. این مجموعه تا سال ۷۰۳ هجری آباد بوده لیکن پس از آن بر اثر زلزله‌های سخت، بی‌توجهی حکام رو به ویرانی رفت.

رصدخانه مراغه ۱۶۷ سال پیش از احداث رصدخانه سمرقند ساخته شد و

در زمان آبادانی یکی از معتبرترین رصدخانه‌های جهان بوده است. این بنا که در ۲ کیلومتری غرب شهر مراغه واقع شده از بخش‌های زیر تشکیل یافته است:

۱ - برج مرکزی رصدخانه و واحدهای نجومی وابسته
برج مذکور به قطر ۲۲ متر دارای

بقعه قبر آقا

ثبت تاریخی: ۴/۱۴۲

بقعه آقا بنای چهار ضلعی آجری است که در محله پسندآباد مراغه واقع شده و مدفن سید میرفتاح الموسوی المراغی از علمای معروف مراغه متوفی به سال ۱۱۷۵ هجری می باشد.

بنای اولیه بقعه در سال ۱۱۷۵ هجری قمری به دستور ظل السلطان احداث گشته و به موجب کتیبه سنگ مرمر سردر ورودی در سال ۱۲۴۷ به وسیله حاج عباسعلی بنایی مرمت شده است.

فرم بنا مربع شکل آجری است که تا ارتفاع ۱/۵ متر از کف زمین با سنگ محکم شده و از چهار ضلع بنا، چهار ورودی به داخل آن راه دارد. مقبره اصلی در قسمت وسط بنا قرار گرفته و بر فراز آن گنبدی آجری به چشم می خورد که بر روی چهار ستون استوار شده و با استفاده از گوشوارها و تزئینات آجری

دیواری به ضخامت ۸۰ سانتیمتر می باشد. درباره ارتفاع برج، اطلاعات زیادی در دست نیست. با توجه به طول «ربع جداری» و قطر و ارتفاع برج باید بین ۲۰ تا ۲۵ متر باشد.

۲ - مدرسه

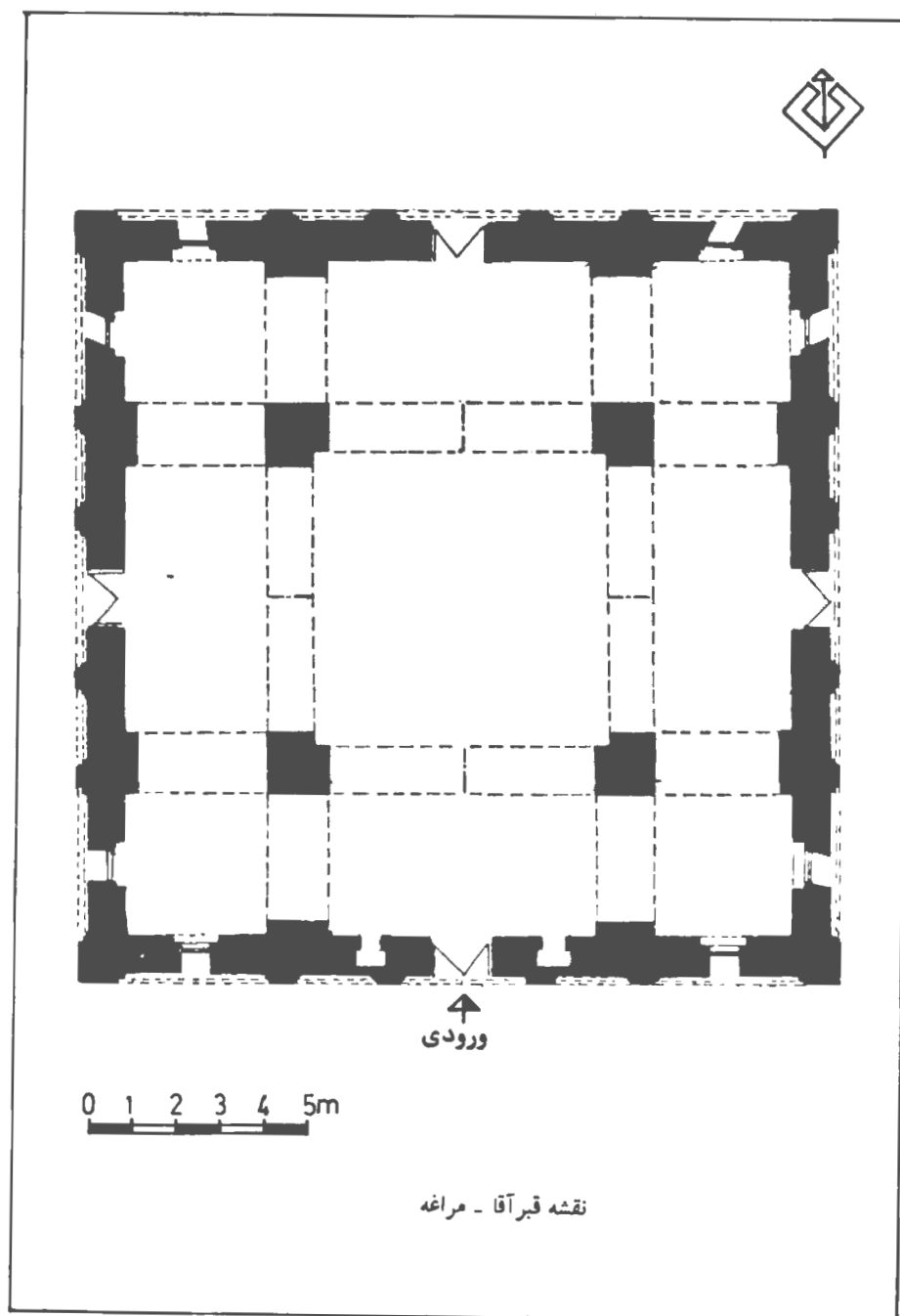
جهت آموزش محققان جوان در رشته هایی مثل نجوم، نور، ریاضیات، فیزیک. در این مدرسه دانشجویانی از چین هم تحصیل می کردند.

۳ - کتابخانه

منابع مختلف، درباره عظمت این کتابخانه توصیف زیادی نموده و تعداد کتب موجود در آن را تا چهارصد هزار جلد نیز نوشته اند.

۴ - سرای استادان و پژوهشگران

مجموعه واحدهای یافته شده در سطح تپه رصدخانه مراغه ۱۷ واحد است یک واحد آن مربوط به بنائی است که پس از ویرانی رصدخانه ساخته شده است

مراغه - بقعه قبر آقا

کلیسای هوانس

ثبت تاریخی: ۴/۱۶۴

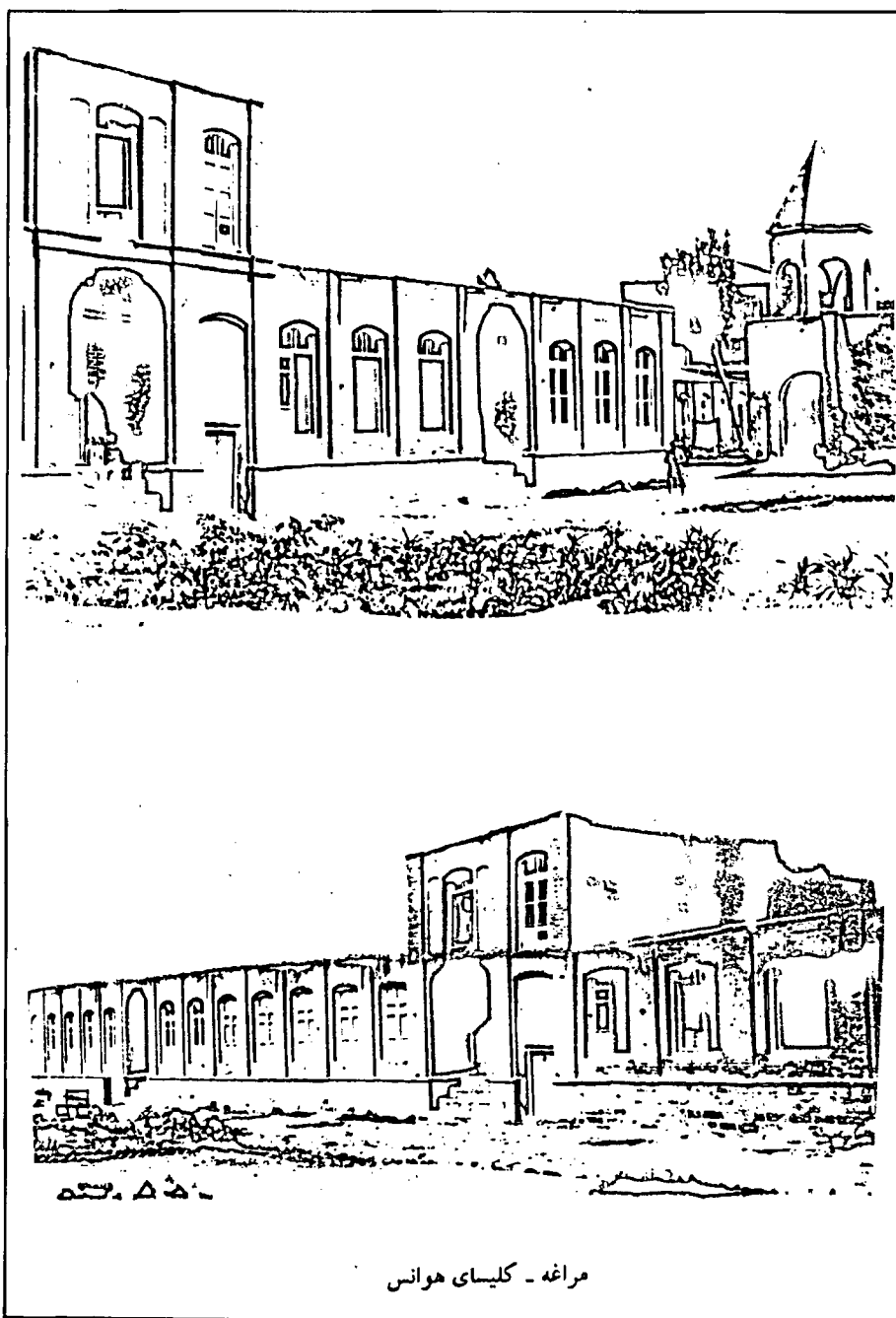
کلیسای هوانس تنها کلیسای موجود در شهرستان مراغه و یکی از معدود کلیساهائی است که امروزه نیز مورد استفاده اقلیت ارمنه این شهر می باشد.

کلیسای قدیمی مزبور در روستای پرآباد بین مراغه و میانه قرار دارد و مربوط به دوران ایلخانان می باشد. مدخل

طرح مربع به دایره تبدیل شده است. غیر از قبر میانی قبور دیگری نیز در این بنا مشاهده می شود که مربوط به علمای مراغه و بزرگان این دیار می باشد.

ورودی اصلی در ضلع شمالی قرار دارد و ورودی های سه ضلع دیگر پنجره هائی است که هر سه دارای طاق جناغی هستند. از داخل مقبره در سمت جنوبی نیز راهی بوده که با پله های کوچک به پشتبام راه می یافته است.

*

این کلیسا در ضلع غربی است و ورود به داخل آن از طریق درگاه زیرطاق گنبدی صورت می‌گیرد. فضای اصلی کلیسا به شکل مستطیل شکل است که عبادتگاه یا محراب در ضلع شرقی آن واقع شده و مرکب از سه طاقما با قوس جناغی می‌باشد. طاقنمای میانی از دو طاقنمای طرفین بزرگتر است و در داخل این طاقما دو پنجره مستطیل موجود است که با شیشه‌های رنگی جالب تزئین شده است. طاق نمای میانی دارای طاق جناغی و طاق نماهای طرفین دارای گنبد کوچکی می‌باشد.

در ضلع شمالی و جنوبی بر روی دیوارها، طاقچه‌ها و نفول‌های کم عمقی جهت عرضه عکس‌های یادبود تعبیه شده است. نور داخل کلیسا از درب ورودی و پنجره‌های کوچک ضلع شرقی و شمالی و جنوبی تامین می‌گردد.

در جلوی تالار، نرده چوبین مشبکی قرار دارد که حد فاصل بین محوطه

محراب و محل نشستن مردم است. بر روی سقف کلیسا نیز چند چلچراغ قدیمی جلب توجه می‌کند. در ضلع غربی حیاط یک سری ساختمان یک طبقه‌ای احداث شده که در گذشته مورد استفاده بوده لیکن امروزه متروک گردیده، ولی اتاقهای مخروبه دیگری نیز در اطراف حیاط دیده می‌شود که مسکن آرامنه کم بضاعت ساکن در روستای پرآباد می‌باشد. سردر ورودی کلیسا دارای گنبد رک هرمی با روکش شیروانی است و ناقوس کلیسا نیز در این محل قرار دارد.

ملارستم

ثبت تاریخی:

مسجد ملارستم در قسمت جنوبی خیابان اوحدی در محل میدان ملارستم قرار دارد. در ضلع شمالی مسجد دو در ورودی با سردری بلند واقع است که

یکی از سردرها از قوس جناغی و مقرنسکاری‌های گچی برخوردار است و در حاشیه سردر از گچبریهای شبکهای و تزئینات هندسی ستاره‌ای شکل استفاده شده و کتیبه سنگ مرمری نیز در کنار این سردر ورودی به چشم می‌خورد. ضلع شمالی مسجد شامل هشت ستون آجری به صورت جرز با طاقنماهایی است که درهای ورودی و پنجره‌های متعدد آن به

سوی میدان ملا رستم باز می‌شود. هرچند تغییراتی در پنجره مزبور داده شد اما فرم تزئینی آجری خفته راسته روی نما برجای مانده است. ورود به شبستان از طرف سمت شرقی حیاط کوچک صورت می‌پذیرد. این شبستان به شکل مستطیل دارای ۳۵ ستون در ۵ ردیف است که سقف چوبی بنا را نگه می‌دارد. تزئینات

مراغه - شبستان مسجد ملا رستم

داخلی منحصراً در ستون، و سرستونهای چوبی آن خلاصه می‌شود.

نمازخانه زنانه در سمت شمالی مسجد قرار دارد و شامل چهار ستون مدور آجری بوده که یکی از آنها از بین رفته است. نور این نمازخانه از پنجره‌های درهای ورودی کوچک شمالی و چند پنجره‌ای که به طرف شبستان بزرگ باز می‌شود تامین می‌گردد. طبقه فوقانی نیز شامل تالار ستون داری با شش ستون است. راهپله ورودی به این تالار از سمت حیاط خلوت است که به اتاق کفش کن و سپس به این سالن راه می‌یابد.

در ضلع شمالی پنجره‌هایی تعبیه شده که به داخل شبستان نور می‌دهد گرچه در مسجد ملارستم کتیبه تاریخی به چشم نمی‌خورد لیکن با توجه به شیوه بکار رفته می‌توان ساختمان آن را به دوره صفویه نسبت داد که در دوره قاجاریه دوبارسازی شده است.

*

مرند

هردوت و گزنفون «ماندا گارانا» دانسته و استرابون آن را «موروندا» خوانده است. پارهای از مورخین آغاز تاریخ عمران مرند را به معبث بن تحیب بن عمر بن وهب نسبت داده‌اند.

سیاحان و مورخین بسیاری از محدوده مرند گذشته و نوشته‌هایی در توصیف این شهر بجای گذارنده‌اند.

مقدسی شهر مرند را شهری دارای حومه‌ای آباد و مسجدی در بازار و باغستانی گرداگرد شهر وصف می‌کند. حمداله مستوفی در نزهت القلوب طول و عرض جغرافیائی شهر مرند را معین کرده و می‌نویسد دور بارویش هشت هزار گام بوده و اکنون کمابیش نیمه‌ای از آن برجاست.

شهرستان مرند در شمال شرقی دریاچه ارومیه و شمال غربی تبریز و بر سر راه آهن تبریز - جلفا قرار گرفته و فاصله آن از شهر تبریز ۷۰ کیلومتر است.

رودخانه‌های قرمچای، صوفیان، ذوالبین پائین و بالا، انالک، عیش آباد زئوز و دره دیزه، اراضی این شهرستان را مشروب می‌سازند.

بطلمیوس جغرافیادان یونانی که قبل از میلاد می‌زیسته از این شهر به نام «ماندکار» نام می‌برد و آن را از آبادترین شهر در تاریخ می‌خواند و می‌گوید به نوشته تورات مادر حضرت نوح (ع) در این شهر دفن شده است.

نخستین نام مرند را مورخینی چون

شاردن سیاح فرانسوی می‌نویسد:
مرند شهر خوبی است و دارای ۲۵۰۰
باب خانه و باغچه می‌باشد. باغها و
بوستانها بیشتر از عمارات و آبادی
است. این بلده در دامن یک کوه
کوچک واقع شده است...

مسجد جامع مرند

ثبت تاریخی: ۱۳۹

مسجد جامع مرند در مرکز شهر
مرند واقع شده است. طبق کتیبه محراب
مسجد، این بنا در سال ۷۳۱ هجری در
زمان سلطنت ابوسعید بهادرخان از محل
خیرات مردم مرند و جزیهای که در آن
زمان از غیر مسلم می‌گرفتند به تولیت
حسین بن محمود ابن تاج خواجه ساخته
شده است.

امروزه کف مسجد به اندازه سه پله
(۸۰ سانتی‌متر) از سطح کوچه مجاور
پائین‌تر می‌باشد و دالانی به طول ۱۲ متر

با سه طاق گنبدی، ورودی را به
شبستانها مربوط می‌سازد در سمت چپ
این دالان، شبستان جنوبی با گنبدی کم
خیز واقع شده که بر فراز آن کتیبه‌ای از
سنگ با عبارت ذیل به چشم می‌خورد:

«امر بتجدید هذ العماره العبد الفقیر

خواجه حسین بن سیف الدین محمود بن تاج

خواجه فی اواخر شوال سنه اربعین و

اربعمائه»

چنین به نظر می‌رسد که در سال
۷۴۰ این مسجد درحالی که بیش از ۹
سال از عمر آن نمی‌گذشته توسط تاج
خواجه مورد مرمت قرار گرفته است.
محوطه اصلی مسجد با سقفی مشتمل بر
شش گنبد، فضای اصلی مجموعه را
تشکیل می‌دهد.

محراب به عرض ۲/۷۵ و ارتفاع ۶
متر در قسمت جنوب مسجد واقع شده و
مزین به آیات قرآنی به خط کوفی و
گچ‌بریهای زیبا و بدیع می‌باشد. کتیبه
تاریخی محراب در قسمت قوس بزرگ

م‌رند - شبستان مسجد جامع

در داخل هلال در پائین دو کتیبه
م‌زبور کتیبه گچ‌بری دیگری به خط ر‌قاع
بدین مضمون به چشم می‌خورد:
«وقف من مال خیرته مدینه م‌رند علی
م‌صالح ه‌ذا المسجد الجامع و شرط التولیه
العبد الضعیف حسین ابن محمود ابن تاج
خواجه»

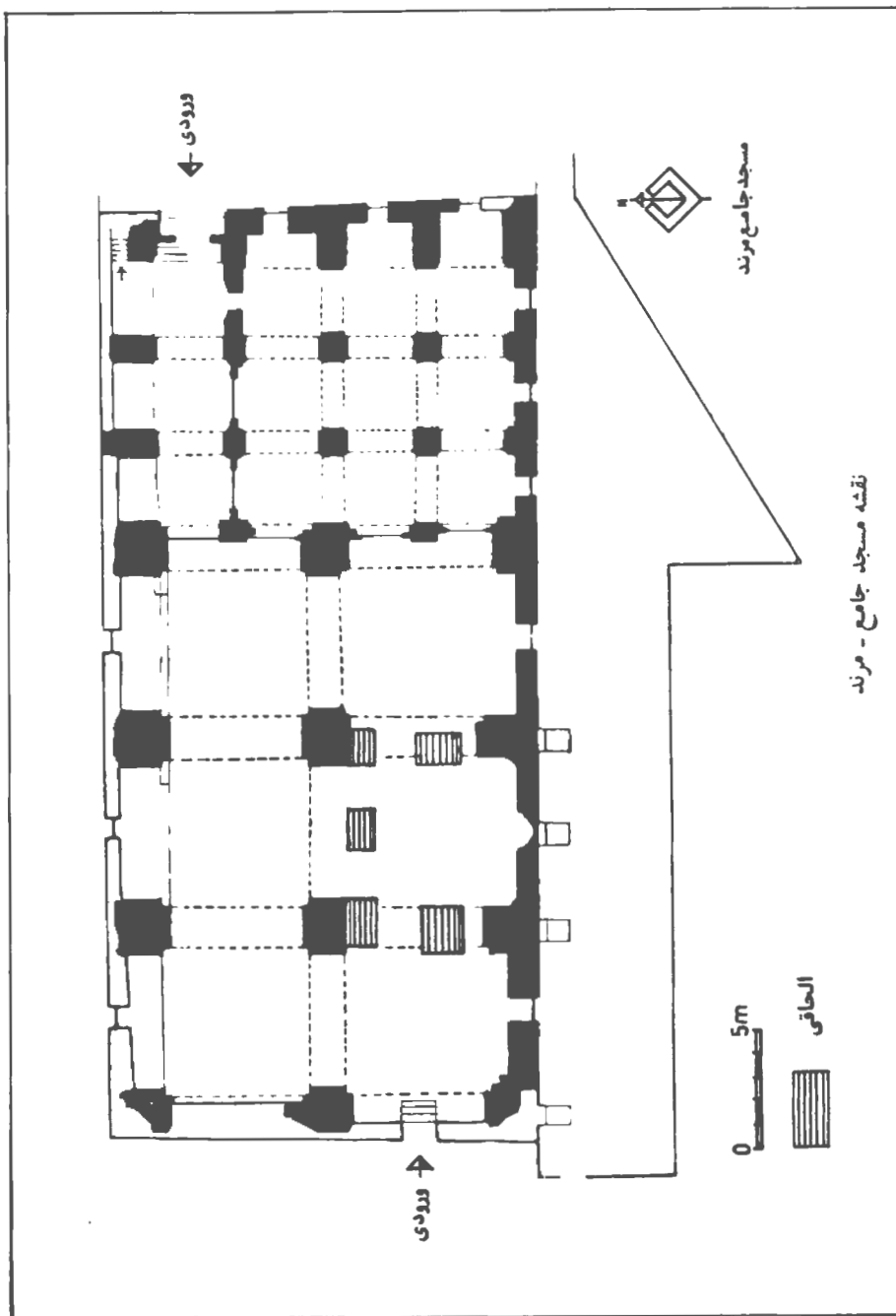
*

بالای آن به شرح ذیل دیده می‌شود:
« جدد من فواضل الانام السلطان الاعظم
مالک ر‌قاب الامم ابوسعید بهادرخان خلدالله
ملکه فی احدی وثلثین و سبعمائه ه‌جریه»
در فاصله دو ستون تزئینی و گچ‌بری
کنار محراب نام سازنده محراب به خط
ر‌قاع نوشته شده است:

«عمل عبدالفقیر نظام بندگیر تبریزی»

محراب مسجد جامع

کلیسای سنت استپانوس جلفا

ثبت تاریخی: ۴۲۹

کلیسای سنت استپانوس در ۱۶ کیلومتری غرب جلفا و به فاصله ۳ کیلومتری کرانه جنوبی ارس و در روستای متروکهای به نام دره شام قرار دارد. نام کلیسا بلهم از نام استپانوس شهید اول راه مسیحیت می‌باشد و به علت استقرار آن در روستای دره شام به این نام نیز خوانده می‌شود.

درباره تاریخ بنای کلیسا، اظهارات گوناگونی ابراز شده است. عددی آن را از بناهای اوائل مسیحیت، می‌دانند، برخی چون تاورنیه بنای آن را به دوره صفویه نسبت می‌دهند. در حالی که شیوه معماری بنا، مصالح ساختمانی و تزئینات مفصل و زیبای آن موید این مطلب است که کلیسا همانند و هم زمان با کلیساهائی چون طادئوس در بین قرن چهارم تا ششم هجری (دهم تا دوازدهم

جلفا - نمای عمومی کلیسای سنت استپانوس

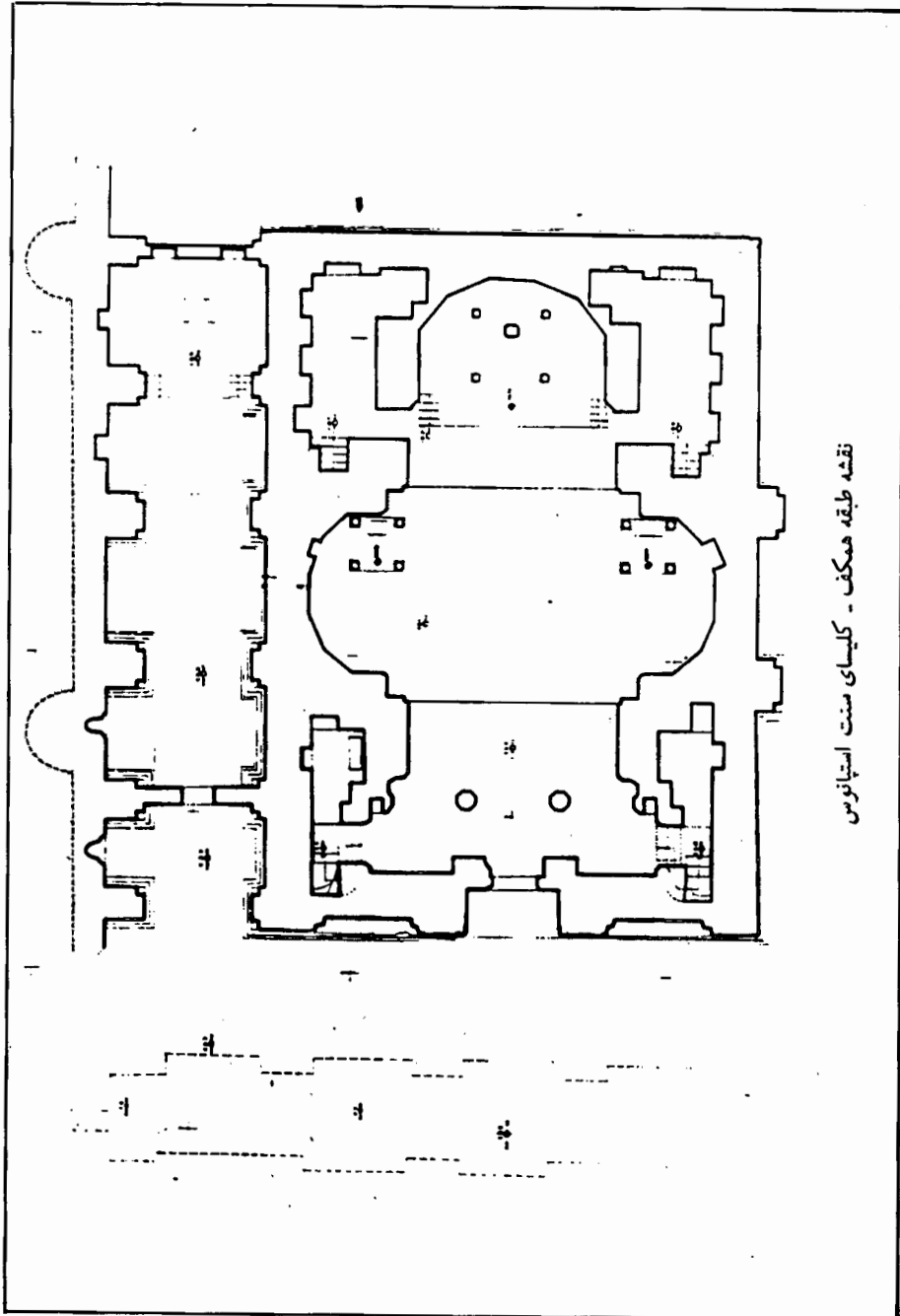
دژهای مستحکم دوره ساسانی و قرون
اولیه اسلام.

دروازه این بارو در وسط دیوار غربی
تعبیه شده و دارای دری چوبی و آهن
کوبی شده می باشد. در پایه های طرفین و
طاق جناغی آن، سنگ تراش با
حجاری های ظریف به کار رفته و نقش
برجسته ای از حضرت مریم (ع) و

میلادی) ساخته شده است و سبک
معماری آن تلفیقی از شیوه های مختلف
معماری اورارتو، اشکانی و رومی است
که به شیوه ارمنی نیز معروف می باشد.
این کلیسا در محوطه ای محصور از
درختان و دره سرسبزی واقع شده و
حصاری سنگی که بنا را احاطه نموده
باروئی است بلند با هفت برج نگهبانی و
پنج پشت بند استوانه ای سنگی شبیه

نمای دیگری از کلیسای سنت استپانوس

کودکی حضرت عیسی (ع) در پیشانی طاقنمای آن به چشم می‌خورد. در کلیسا به راهرو باریک و تاریکی باز می‌شود که از جنوب به دیرها و از شمال به کلیسا و از شرق به اصطبل و انبار علوفه راه دارد. بنای کلیسا از سه قسمت مشخص تشکیل شده برج ناقوس، نمازخانه و اجاق دانیال.

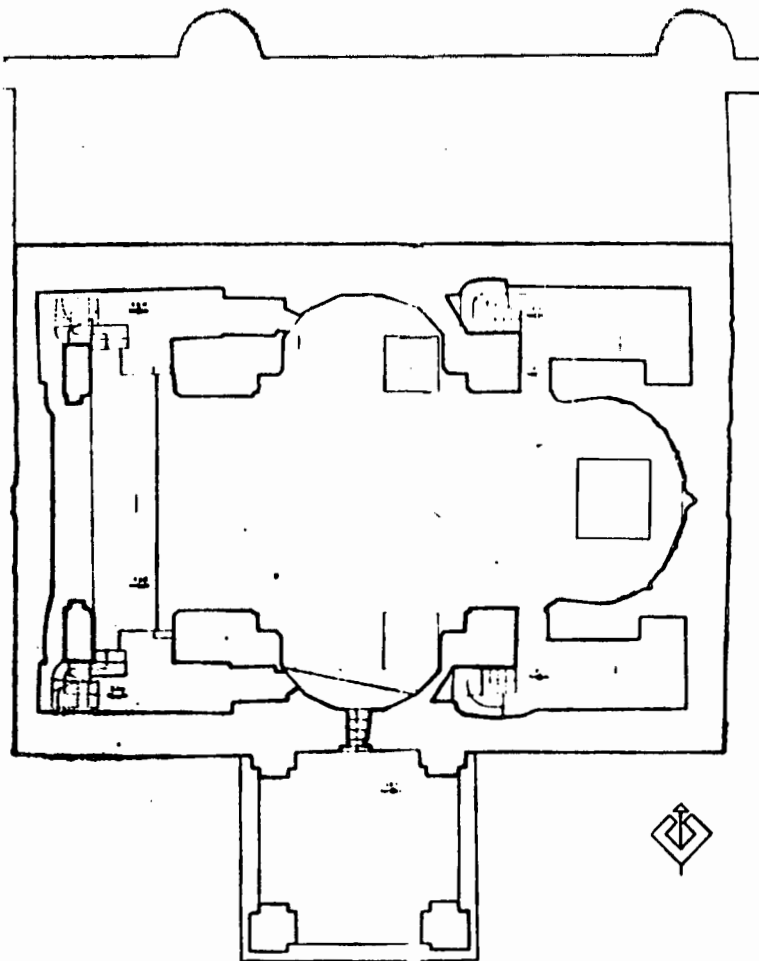
الف. برج ناقوس بر روی ایوان دوطبقه‌ای متصل به دیوار جنوبی کلیسا قرار گرفته و دارای گنبدی هرمی شکل هشت ضلعی است که بر روی هشت ستون استوانه‌ای از سنگ سرخ با سرستونهای زیبا استوار گردیده است. پیشانی طاقهای بین این ستونها که با طاق گنبد برج محسوب می‌شوند با نقوش برجسته فرشته، صلیب، ترنج، ستاره گل هشت پرزینت یافته است. این برج در زمان عباس میرزا نایب‌السلطنه مرمت شده است.

ب. نمازخانه: نمازخانه در زمینی به

ابعاد ۱۶×۲۱ بنا گردیده است. در ورودی منبت کاری با تزئینات بسیار زیبای آن در وسط ضلع غربی تعبیه شده و از آثار نفیس اوایل دوره قاجاریه و احتمالاً زمان عباس میرزا نایب‌السلطنه به شمار می‌آید. حجاری پایه‌ها و طاقما و نیم‌ستونها و زنجیرهای جوانب و مقرنسکاری‌ها و تزئینات طاق سردر بقدری بدیع است که بی‌شک از شاهکارهای هنر حجاری محسوب می‌شود.

کتیبه‌ای از سنگ ماسه‌ای سرخ رنگ به خط نستعلیق بر بالای در ورودی و زیرطاق مدخل کلیسا به چشم می‌خورد که مورخ به سال ۱۲۴۵ هجری قمری مبنی بر خرید قریه دره شام جلفا توسط عباس میرزا نایب‌السلطنه فرزند فتحعلیشاه از محبعلی بیگ نخجوانی به مبلغ سیصد تومان و وقف آن به کلیسای سنت استپانوس است.

نقش برجسته‌هایی از حواریون و

نقشه طبقه دوم کلیسای سنت استپانوس

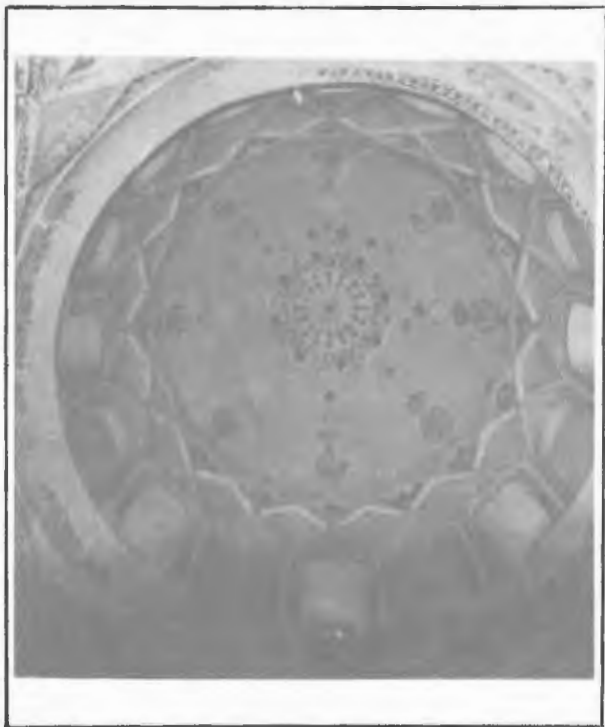

گريو گنبد بزرگ کليسا

پنجره‌ای تعبیه شده که طاق هلالی
تودرتوئی دارد و بالاتر از پنجره، تصویر
برجسته بکی از حواریون در داخل قابی
چهار گوش نمای بیرونی آن را زینت
می‌دهد.

تصور نمی‌رود بتوان حق توصیف
طرح‌های زیبا و جالب توجه این گنبد،
نقش برجسته‌ها، سنگ نبشته‌ها، مجسمه‌ها،
ظرائف هنری و معماری گنبد را در این

قدیسین و فرشتگان بر پیشانی
طاقنماهای اضلاع شانزده گانه گریو گنبد
که در حقیقت طاق گنبد بلند و زیبای
نمازخانه کلیسا محسوب می‌شود مشاهده
می‌گردد، پوشش این گنبد به صورت
هرمی با سبک خیاری سی‌ودو پهلویی
است که بر روی یک پلان ستاره شکل
شانزده پر قرار گرفته است. داخل
طاقنماهای گریو گنبد یک درمیان

تزئینات زیر گنبد بزرگ

نقاشی‌های مذهبی قرن ۱۶ و ۱۷ میلادی

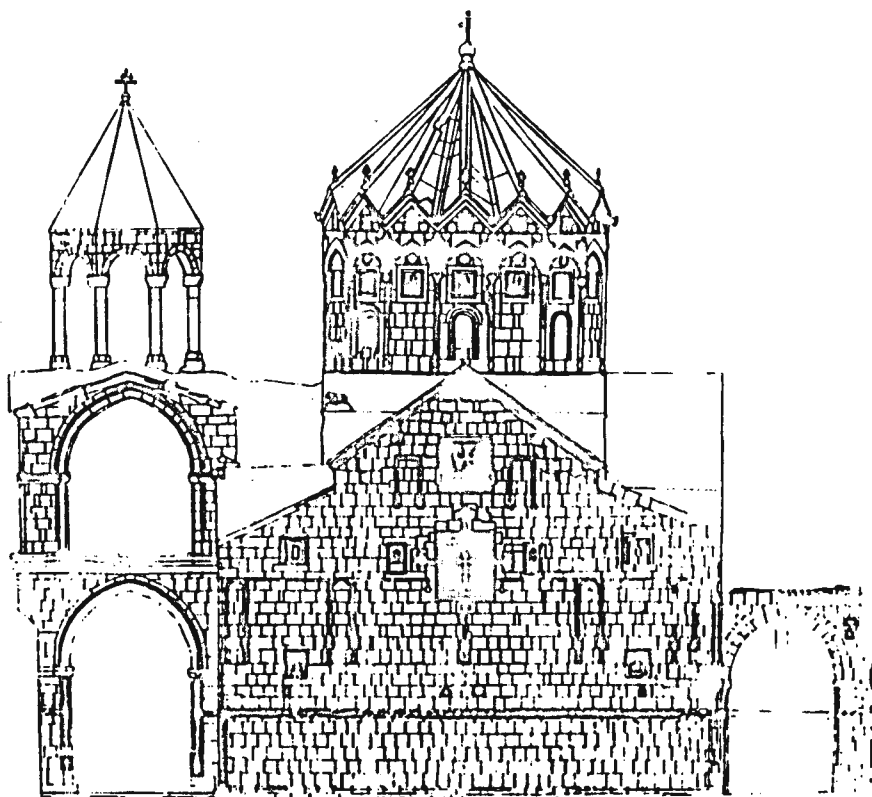
را بیاد می‌آورد.

محراب در جانب شرقی نمازخانه
قرار گرفته که ۹۶ سانتیمتر از کف
نمازگاه بلندتر است. ازاره محراب از
سنگ مرمر است و بالای این ازاره‌ها را
هفت طاقنمای جناغی دوطبقه زینت
می‌دهد. از جمله تزئینات شگرف درون
معبد سه نمازگاه سنگی انفرادی با

مختصر ادا نمود.

فضای داخل کلیسا به صورت صلیب
می‌باشد که از سه قسمت ایوان نمازخانه
و محراب تشکیل شده است.

ایوان بر روی دو ستون و دو نیم
ستون قرار گرفته در پشت آن و زیر
گنبد اصلی نمازخانه کلیسا واقع شده
است. گوشه‌های مقرنس پاتاق گنبد
دارای تصاویری رنگی است که شیوه

موند / ۱۹۷

نمای شرقی کلیسای سنت استپانوس

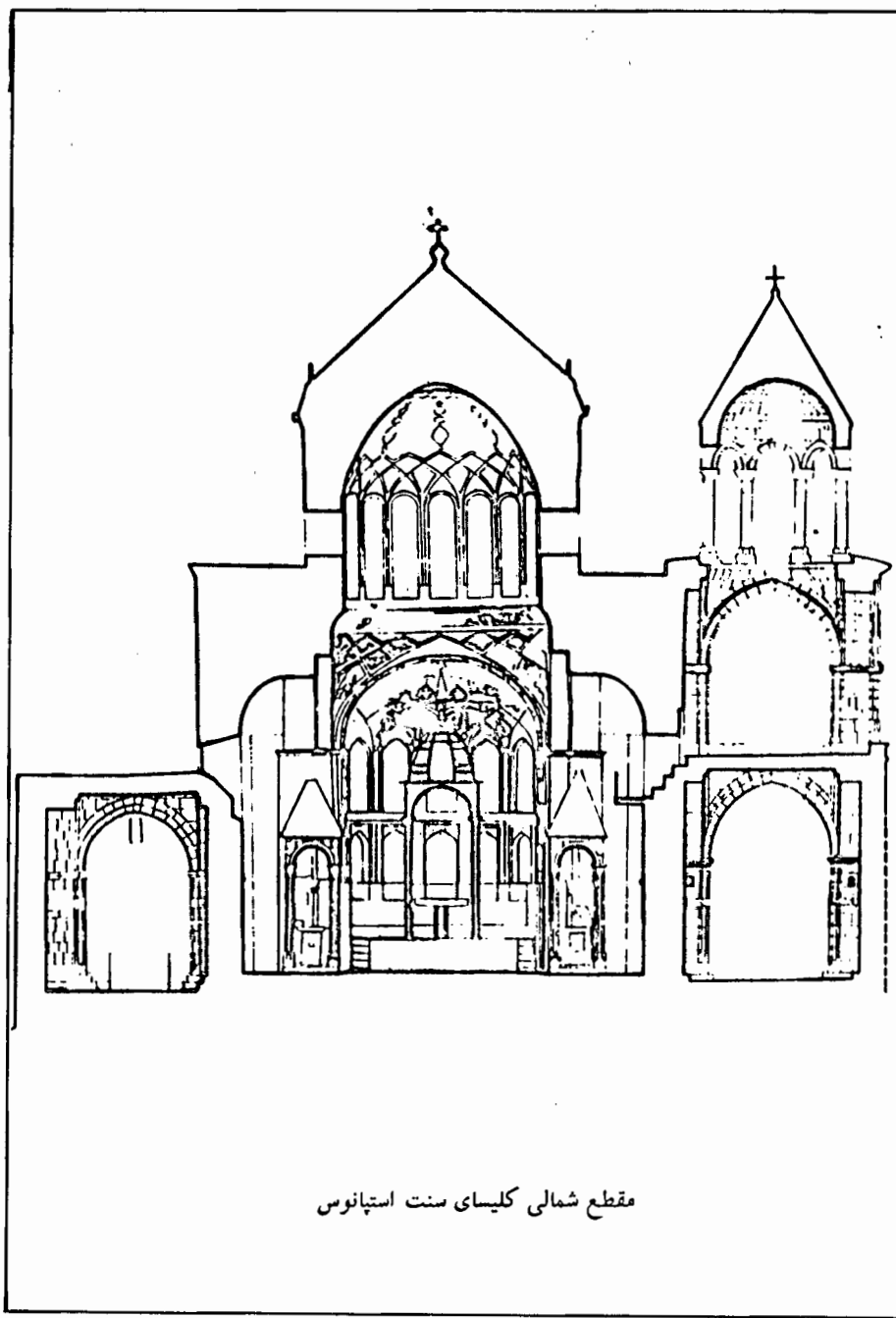
حجاری‌های زیباست یکی از این
نمازگاهها را در وسط محراب قرار
دادند و دوتای دیگر در طرفین شمالی
و جنوبی نمازخانه بزرگ و در محاذات
همدیگر قرار گرفتند. این نمازگاهها
از آثار دوره قاجاریه به حساب می‌آیند.

ج. اجاق دانیال تالاری است متصل
به دیوار شمالی کلیسا که ۶ متر عرض و
قریب ۲۰ متر طول دارد و به سه قسمت
تقسیم می‌شود:

۱ - اجاق دانیال که بوسیله دیوار از

نمازگاه سنگی

تالار جدا شده به نام دانیال از قدیسین قرن پنجم میلادی معروف است.

۲ - تالار اجتماعات در وسط قرار گرفته.

۳ - محل غسل تعمید در انتهای شرقی تالار واقع است در آن سکوی بلندی به چشم می‌خورد که میزسنگی غسل تعمید در وسط آن نهاده شده است. دیری در کنار کلیسا وجود دارد که در چهار طرف آن اتاقهایی وجود داشته که طبقه فوقانی آن جهت استراحت مسافرین و زائران و طبقه زیرین محل اصطبل چهارپایان آنان بوده است. این دیر فعلاً بصورت نیمه ویرانی درآمده است.

کلیسای سهرقه

ثبت تاریخی: ۷۶۶

روستای سهرل یا سهرقه بعد از فرودگاه تبریز، در ۱۳ کیلومتری جاده

اسفالت تبریز - مرند و در ۳۵ کیلومتری تبریز واقع شده ولیکن از روستاهای توابع مرند محسوب می‌شود.

در مورد قدمت بنای کلیسا واقع در این روستا اظهارات گوناگونی ابراز گردیده است از قرائن چنین استنباط می‌شود که بنای اولیه آن از آثار قرن پنجم و ششم میلادی بوده ولی بر اثر ویرانی‌های مکرری که به مرور زمان بدان راه یافته به تجدید بنای آن همت گماشته‌اند. قدمت بنای کنونی به سال ۱۸۴۰ میلادی می‌رسد که توسط استادان روسی و فرانسوی ساخته شده است. این کلیسا در اثر زلزله ۱۹۳۶ آسیب جدی دید و بعد از آن درها و پنجره‌های بنا نیز به تاراج رفت. با این حال آنچه بجای مانده نیز یکی از نفایس معماری آرامنه آذربایجان به شمار می‌آید. بنا به شکل مستطیل به ابعاد $۶/۳۰ \times ۱۸/۴۵$ متر است که با آجر ساخته شده و شامل سه قسمت ورودی، تالار مرکزی و محراب

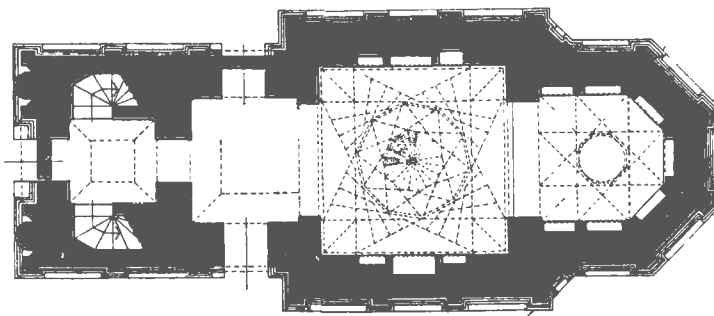
م‌رند - کلیسای سهرقه

زیا به پلانی دوازه ضلعی تبدیل می‌شود که پایه گریو گنبد تالار بر روی آن قرار می‌گیرد. این طرح سپس بوسیله کاربندی‌های آجری دیگر گنبد داخلی تالار را تشکیل می‌دهد و پوشش خارجی بنا به صورت گریو استوانه‌ای و گنبدی مخروطی خودنمایی می‌کند.

محراب کلیسا در منتهی‌الیه شرقی بنا قرار دارد و به صورت چند ضلعی با گنبد

می‌باشد. ایوان آجری آن در غرب بنا واقع شده و بوسیله دو رامپله به برج ناقوس کلیسا، که به صورت برجی بلند با پلان ستاره‌ای شکل و گنبد رک خیماری جلب توجه می‌کند، ارتباط می‌یابد.

تالار مرکزی کلیسا دارای پلان مستطیلی شکل با پوشش گنبدی است. طاق مرکزی بوسیله کاربندی‌های

نقشه و مقطع کلیسای سهرقه

این روستا شهرت و اعتباری خاص بخشیده که به کلیسای هرپ سیمه شهرت دارد.

در مورد تاریخ بنای کلیسای موجود اظهاریات گوناگونی ابراز شده منجمه در این مورد نور آیرمیان موکف کتاب تاریخچه آرامنه در آذربایجان می نویسد:

«وجود سنگهای رج اول کلیسا نشان می دهد که ساختمان اولیه کلیسا در حدود هشتصد سال قبل در اوائل قرن سیزدهم میلادی ساخته شده و بعد که بنا رو به ویرانی رفته به تجدید بنای آن همت گماشته اند. بر روی سنگهای زیربنای کلیسا خطوطی به کار رفته که ناخواناست لیکن به موجب سنگ نبشته ای، ساختمان فعلی سورپ هرپ سیمه در سال ۱۶۹۱ میلادی بنا شده است. در سال ۱۸۴۰ بر اثر زلزله شدیدی که در منطقه روی داد یکی از دیوارهای کلیسا خراب شد که مجدداً مورد

رک می باشد که برخلاف گنبد تالار مرکزی دارای گریوی هشت ضلعی است. بر دیوار خارجی کلیسا طاقماهایی با طاقی هلالی شکل تعبیه گردانند که از یک نواختی و سادگی بنا می کاهد.

کلیسای موجود مبار

ثبت تاریخی: ۷۷۸

در مسیر جاده تبریز - مروند در حدود ۳۰ کیلومتری تبریز جاده آسفالتی وجود دارد که به طرف شمال امتداد می یابد، جاده ای جدیدالاحداث خاکی از این راه منشعب شده که پس از عبور از میان دشت و مسیر پرپیچ و خم تپه ماهورها به روستای موجود مبار متصل می گردد.

هرچند ظاهراً روستای موجود مبار بسیار حقیرانه و متروک به نظر می رسد اما کلیسای بزرگ و جالب توجهی به

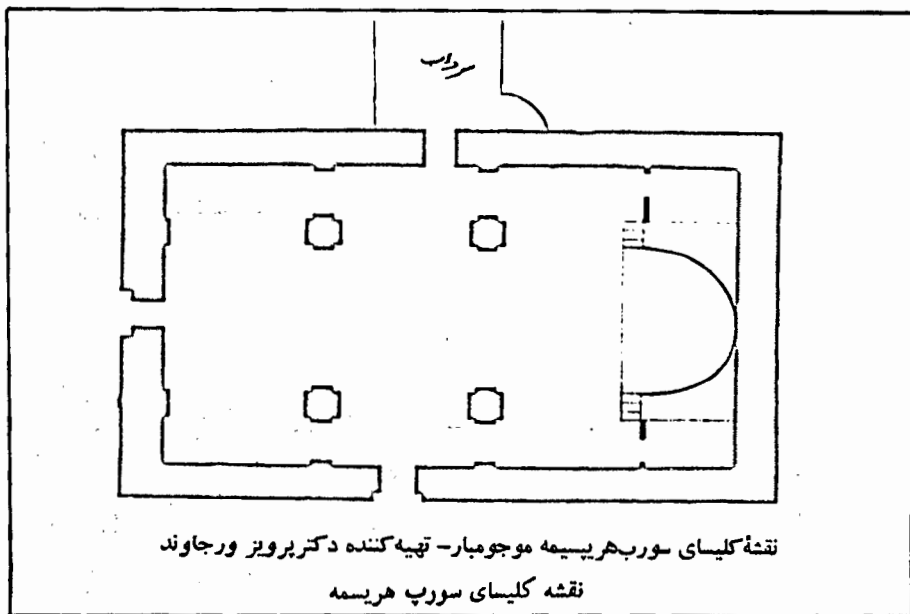
مرند - کلیسای موجود مبار

اطراف نمای خارجی، یعنی از جایی که پوشش شیروانی آغاز شده، سنگهای تراش مستطیل شکل به کار رفته است. ورودی‌های بنا در ضلع جنوبی و غربی کلیسا قرار دارد که سنگ‌کاری ساده و بدون تزئین دور آن فرم قاب مانندی به آن بخشیده است.

داخل کلیسا فضای مستطیل شکل به

بازسازی قرار گرفت.

نمای خارجی کلیسا به صورت مکعب مستطیل شکلی به ابعاد ۱۳ × ۲۲/۸۰ متر با سقف شیروانی است که بر اثر مرور زمان روی آن را قشری از خاک و شن پوشانده است. تمامی بنا با سنگ لاشه، ملات و آهک ساخته شده، و در اطراف ورودیها و نورگیرها بالای

مایل به سیاه به کار رفته است. در بنای دیوارهای اصلی و سقف آن از سنگ لاشه استفاده شده است.

شش نورگیر در بالای دیوارهای غربی و شرقی و دیوار جنوبی و یکی نیز در سقف کلیسا به فضای محوطه بزرگ داخلی بنا نور ملایمی می‌بخشد. اطراف این نورگیرها بوسیله سنگ‌های تراش تزئین گردیده و بجز آن هیچ‌گونه آرایشی در داخل کلیسا و نمای خارجی آن به چشم نمی‌خورد. شایان ذکر است

ابعاد $10 \times 19/80$ متر است که به کمک چهارستون قطور میانی و جرزه‌های متصل به دیوارها به یک ناو عریض در وسط و دو ناو جانبی تقسیم شده است. محراب کلیسا به شکل نیم دایره در ضلع شرقی و در وسط دو اتاق کوچک خودنمایی می‌کند که تا کف کلیسا به اندازه چهار پله ارتفاع دارد. پوشش گنبدی کم خیز بنا بر روی جرزه‌ها و ستونهای سنگی قرار دارد که در آن سنگهای تراش مستطیل شکل خاکستری

که در جهت شمالی کلیسا سردابه‌ای
است غار مانند. که در دل تپه‌ای کنده
شده و در ورودی آن در داخل بنا قرار
داشته ولی بعدها نیمی از آن را از کف
کلیسا به بالا مسدود کردند.

سقف محوطه اصلی کلیسا

مشکین شش

از شهرهای مهم استان آذربایجان شرقی است که در شمال غربی اردبیل، به فاصله ۹۶ کیلومتری آن قرار دارد.

رودخانه‌های مشکین چای، خیاوچای که از سبلان سرچشمه می‌گیرند پس از آنکه اراضی مزروعی را مشروب می‌سازد، به قرصو می‌ریزند.

مؤلف کتاب زین‌المجالس این منطقه را بلوک پیشکین خوانده، در وجه تسمیه آن می‌نویسد:

«بلوک پیشکین در این بلوک هفت شهر است و اکنون هر یک از آن شهرها بقدر دهی باقی مانده شاید از نتیجه کثرت استعمال پیشکین تبدیل به مشکین شده است. این شهر به هر دو نام خیاو و مشکین شهر شهرت دارد وجود آثار متعدد

از ادوار مختلف تاریخی از دوره اشکانیان - ساسانیان دال بر قدمت این شهر است وجود سنگ نبشته و قلعه‌ای نظامی مشرف بر رودخانه خیاو صفحه روشنی است از تاریخ این شهر و اهمیت نظامی آن. مشکین شهر در قبل از اسلام درحد جنوب غربی سرزمین اران بوده است و از قرون اولیه اسلامی به جز از روایات متعدد تاریخی و قبور اسلامی، سنگ نبشته‌ها و قلاع متعددی قابل ذکر است. خیاو در دوره صفویه رونق زیادی پیدا کرد و در زمان قاجار بخصوص در زمان جنگهای ۱۳ ساله ایران‌روس نیز مرکز مهمی برای استقرار لشکریان عباس میرزا بود.

مقبره شیخ حیدر

ثبت تاریخی: ۱۸۴

بنای برج مانند مقبره شیخ حیدر در باغ سرسبز و با صفائی که گورستان قدیمی مشگین شهر بوده واقع است. این بنا منسوب به شیخ حیدر پدر شاه اسماعیل اول می باشد لیکن در مورد قدمت بنا و تاریخ احداث آن اظهارات گوناگونی ابراز شده است.

آقای مشکوتی سال بنای آن را اوائل قرن دهم هجری و سال ۹۱۵ هجری می داند. دونالد و یلبر معتقد است که این بنا از آثار قرن هفتم و هشتم هجری قمری است و در دوره صفویه به تکمیل و تزئینات کاشیکاری آن همت گماشته اند.

نمای خارجی بنا به صورت برج بلندی به ارتفاع تقریبی ۱۸ متر و به قطر ۱۰/۵ متر به صورت استوانه ای است که در چهار سوی آن نمای درگاهمانندی با

تزئینات معقلی تعبیه نموده اند. لیکن ورودی اصلی طبقه فوقانی را در جبهه غربی قرار داده اند. ازاره برج از سنگ تراش رسوبی کرم رنگ به ارتفاع ۳/۲۰ متر می باشد. بدنه برج با نام جلاله الله به صورت مکرر از کاشی های فیروزه ای در متن آجر تزئین شده است. بر درگاه های سه گانه دیگر تزئیناتی از کاشی به رنگ های سیاه آبی روشن آبی سیر و سفید به چشم می خورد.

داخل مقبره از دو طبقه تحتانی یا زیرزمین و فوقانی تشکیل شده و درب ورودی سردابه در شمال برج واقع است که به وسیله یک راه پله بلند و یک راهرو باریک به سردابه می توان راه یافت. طاق این قسمت بر روی ستونی آجری در وسط و دیوارهای جانبی قرار دارد.

مدفن شیخ در منتهی الیه سردابه قرار یافته است. پلان داخل برج یا اتاق فوقانی به شکل ۱۲ ضلعی منظمی است که هر ضلع آن ۲/۲ متر می باشد. و به

مشکین شهر - بقعه شیخ حیدر

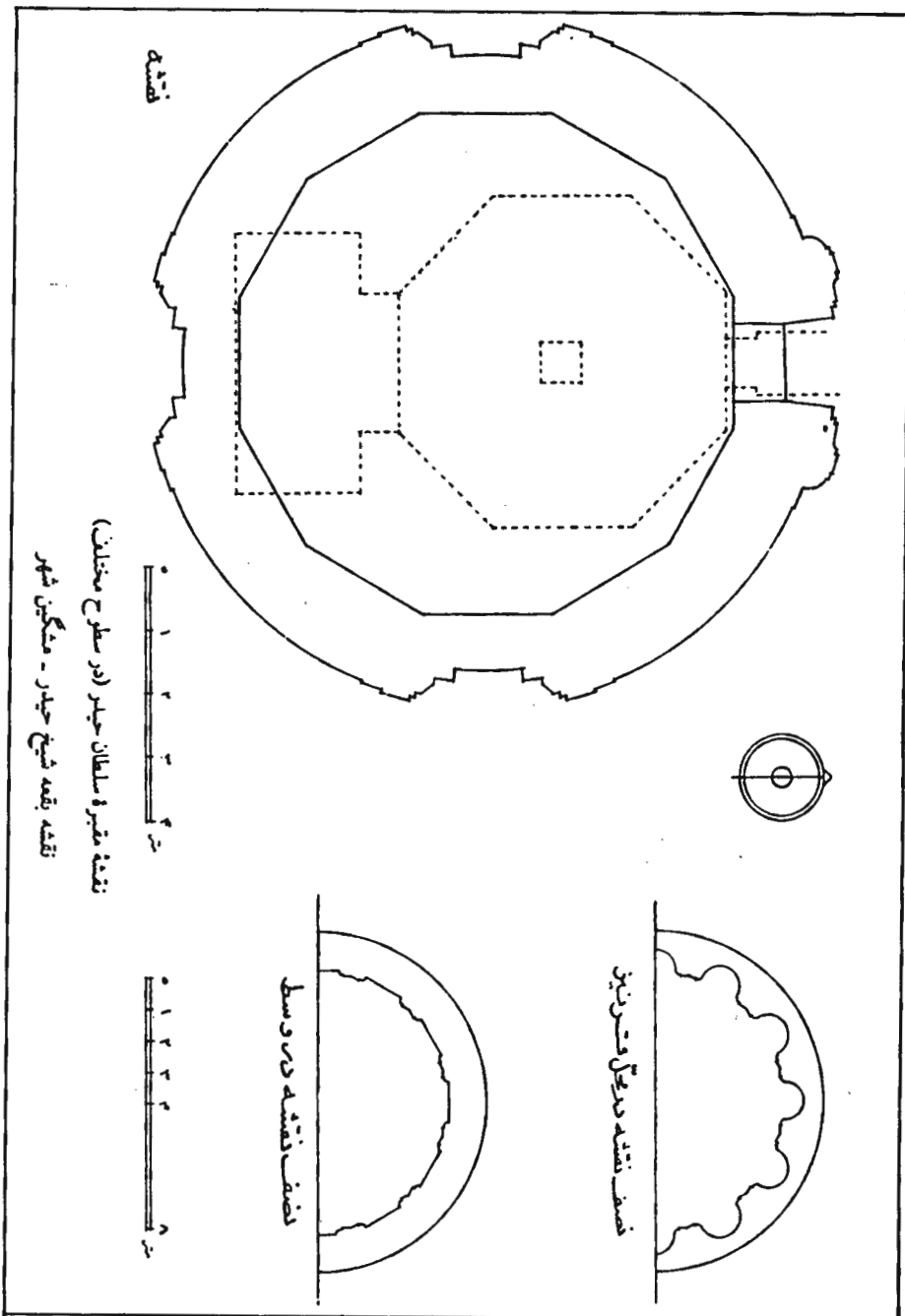
قلعه کهنه

ثبت تاریخی: ۶۱۸
در ارتفاع ۵۰ متری تپه‌ای طبیعی،
واقع در سمت چپ رودخانه خیاو، و در
سمت راست ورودی شهر، و جبهه شمالی
آن، قلعه‌ای بزرگ و زیبا جلب توجه
می‌کند که به قلعه کهنه مشهور است.

در فاصله ۱۵۰ متری قلعه سنگ نبشته

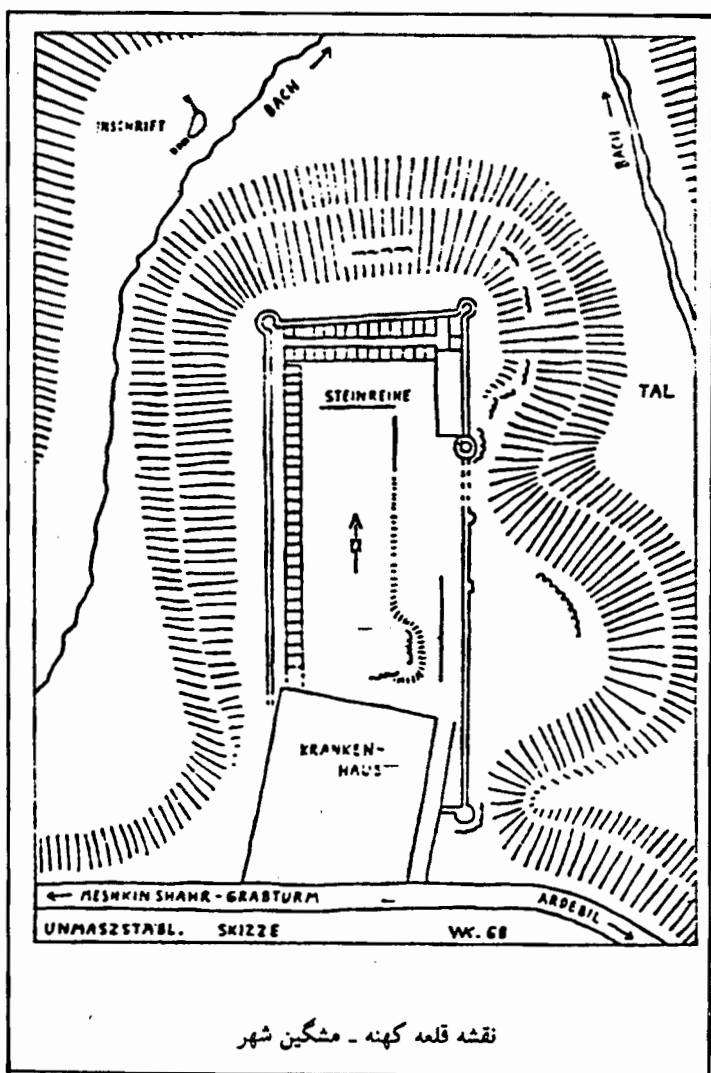
علت احداث شیارهای سراسری در سطح
داخلی برج، بنا بلندتر جلوه یافته و
ارتفاع بیشتری را در بیننده القاء می‌کند.
دیوارهای جانبی داخل قبلاً دارای
تزئینات گچبری بوده که به مرور زمان از
بین رفته به طوری که امروزه داخل بنا
هیچ گونه تزئینی به چشم نمی‌خورد.

*

توسط کارشناسان میراث فرهنگی در
جبهه شمال غربی و پای دیوار قلعه و در
خارج آن صورت گرفته، منجر به آشکار
شدن دیوار سنگی خشتی گردید.

سوروشن دیده می شود. در متن سنگ نبشته،
از شخصی به نام «نارسه هرمزد» یاد
شده که شش سال برای ساختن آن قلعه
کار کرده است. براساس کاوشی که

سفالینه‌ها و مفرغهای بدست آمده
پیشینه بنا را حتی به دوره پیش از ساسانی
می‌رساند. در اوایل دوره اسلامی بر روی
بنای ویرانه پیشین قلعه‌ای نو احداث شد.
به گفته مولف کتاب خیاو در سالهای
بعد منجمله دوره زندیه تعمیراتی در آن
صورت گرفت. این قلعه در سال ۱۳۱۸
هجری قمری به سربازخانه و پایگاه
نیروهای دولتی تبدیل گردید.

پلان قلعه به صورت ذوزنقه‌ای
غیرمنتظم در امتداد شمال غربی و جنوب
شرقی می‌باشد. طول ضلع شمالی آن
در حال حاضر ۱۹۰ متر و ضلع جنوبی
آن به ۲۳۷ متر می‌رسد. عرض این قلعه
در سمت غربی ۱۱۵ متر و در سمت
شرقی ۹۱ متر است. در دو گوشه شمال
غربی و جنوب غربی آثار برج مدوری به

مشگین شهر - قلعه کهنه

سنگ نبشته پهلوی

ثبت تاریخی: ۶۱۹

سنگ نبشته ساسانی که به نام سنگ نبشته سوروشن نیز موسوم است در انتهای ضلع شمالی غربی و ۵۰ متری قلعه کهنه در دره‌ای سرسبز و زیبا معروف به باغ نوروز و بر سینه تخته سنگ بزرگی مشرف بر یکی از دره‌های رودخانه خیاو حجاری گردیده است. این سنگ نبشته به ابعاد $۱/۱۰ \times ۲/۳۰$ به خط پهلوی ساسانی است که در ماه هفتم سال ۲۷ سلطنت شاپور دوم یعنی سال ۳۳۷ میلادی به امر نرسه هرمزد نامی که شهردار یا فرمانروای آن نواحی بوده، نوشته شده و نخستین کتیبه پهلوی است که در آذربایجان بدست آمده است.

به طور کلی متن کتیبه حاکی از تاریخ بنای قلعه و نام بانی آن و شامل اندرزی است بر بزرگان و فرمانروایان.

قطرهای ۶ متر و ۱۰ متر ملاحظه می‌شود. در وسط و منتهی‌الیه سمت شرقی ضلع شمالی هم آثار دو برج به قطرهای ۷/۵ متر و ۶ متر با وضعی بهتر از برج‌های دیگر به چشم می‌خورد. ازاره دیوارهای حصار از سنگ با ملات گچ و آهک و بقیه از خشت، و کنگره‌های آن از گل می‌باشد.

بر روی برج‌های به جای مانده تزئینات جالبی از خشت به شکل لوزی جلب توجه می‌نماید که بر زیبایی و ابهت نمای خارجی قلعه می‌افزاید. وجود غرفه‌های متعدد جهت اسکان سربازها و وجود آخورهایی در دل دیوار قطور قلعه، در جبهه‌های مختلف آن گواه این مدعاست که در قرون گذشته از این قلعه به عنوان پایگاه سواره نظام استفاده می‌شده است.

*

دیده می‌شود. ترجمه متن کتیبه به شرح
ذیل است:

۱ - به ماه مهر در سال

۲ - ۲۷ شامپور شاهان

۳ - شاه پسر هرمزد

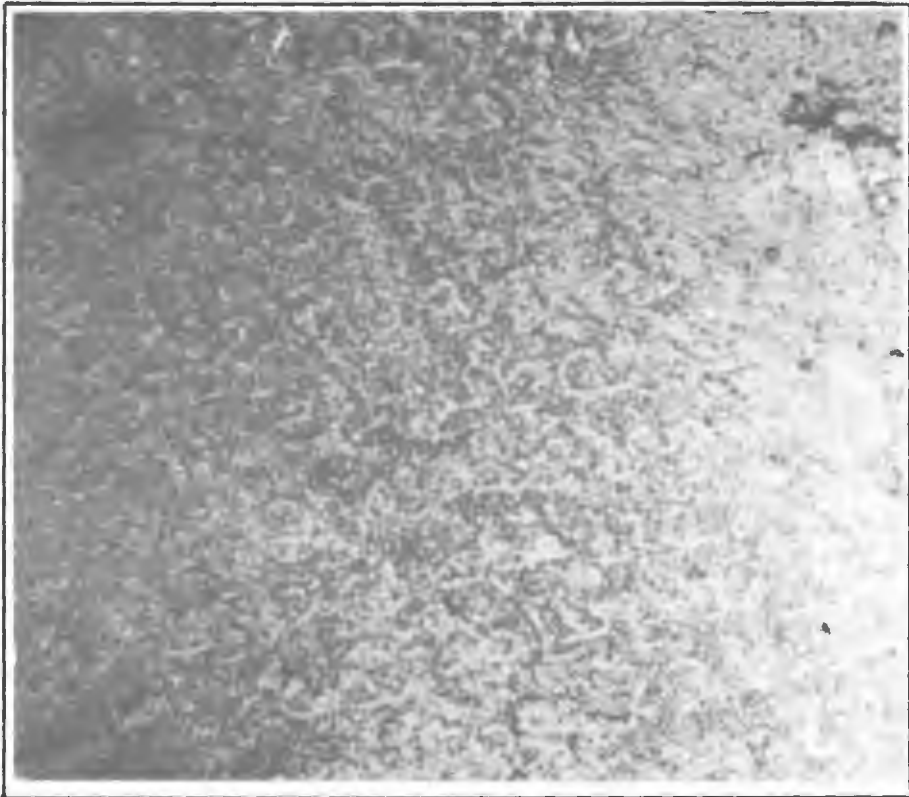
۴ - من نرسه هرمزد

۵ - گفتم که این قلمه فرید

ناگفته نماند که قلمه نامبرده همان قلمه
کهنه مشکین شهر است که جداگانه در
مورد آن بحث شد.

کتیبه ساسانی دارای دو ستون مشتمل
بر ۱۵ سطر در سمت چپ و شش سطر
در سمت راست می‌باشد که در قسمت
بالا علائمی به صورت دو زاویه حاده که
هر ضلع آن حلقه‌ای به راس خود دارد

مشکین شهر - سنگ نبشته پهلوی

می‌گویند، در شمال شرقی مشکین شهر، در ۵ کیلومتری جنوب روستای کویچ و مابین روستاهای کویچ و قوزلو از توابع دهستان قره‌سوقرار دارد. با توجه به موقعیت قلعه و اشراف کامل آن به مناطق اطراف، دارای اهمیت سوق‌الجیشی زیادی است. سفال‌های نخودی رنگی که در این قلعه بدست آمده قدمت بنا را به قبل از اسلام می‌رساند.

قلعه با سنگ‌های بزرگ بی‌قواره به ابعاد ۶۰/۰ × ۱ × ۲ به شیوه اورارتوها بدون ملات ساخته شده و دارای طبقات مختلف بوده که قسمت اعظم آن از بین رفته است.

کثرت وجود قبور گبری نشان می‌دهد که این قلعه قبلاً مرکز تجمع آن اقوام بوده است.

*

۶ - رجوحلی آنکه من فرکندم
(ساختم) و من

۷ - بنام یزدان و شاهنشاه را

۸ - را دانستم و قلعه را در شش سال

۹ - به مرجام کردم چنین (بین)

۱۰ - شهریار بزرگ آزادمرد

۱۱ - هرکه پس از من رادمرد باشد

۱۲ - اگر این قلعه را پسندد

۱۳ -

۱۴ - از من بروی آفرین

۱۵ - ردیف (دوم نوشته ببیند)

۱۶ - بفرستند

۱۷ - هرکه نپسندد

۱۸ - یک قلعه دیگر

۱۹ - کند که از این بهتر

۲۰ - بهتر

۲۱ - باشد

قلعه دیو (دو قلعه‌سی)

ثبت تاریخی: ۶۳۰

قلعه دیو که اهالی به آن دیو قلعه‌سی

مغان

گاه گاهی از مغان ذکرى به میان آمده است.

ابن حوقل، آن را از اعمال اردبیل می‌داند و می‌گوید شهر مغان را شهرتى نیست و مشهور همان اراضی مغان است. مولف تقویم البلدان آن را از بلاد گیلان می‌داند.

در بیان وقایع مختلف سالهای ۴۹۶، ۶۹۴، ۸۰۴ از دشت مغان و شهرهای آن صحبت به میان آمده لیکن امروزه هیچ اثری از شهرهای یادشده در کتب تواریخ در دست نیست ولی باید در نظر داشت که انللال و تپه‌های تاریخی بزرگ و کوچک، باقی مانده آبادیهائی بودند که در اثر حوادث با خاک یکسان شدند. گرمی مرکز شهرستان مغان، که

از شهرستانهای استان آذربایجان شرقی است که در شمال شرقی آذربایجان بر کرانه رود ارس واقع شده و تا چندی قبل جزو شهرستان اردبیل و مدتی هم تابع شهرستان مشکین شهر بود. در سالهای اخیر دشت مغان به شهرستان مبدل گشته و مرکز آن شهر گرمی و بخش‌های تابعه آن بیل‌سوار و پارس آباد معین گردیده است.

وجود زمینهای حاصلخیز و آبرفتی و استفاده از سد ارس، موجب شده که جلگه مغان از مهمترین مراکز کشاورزی و دامپروری آذربایجان محسوب شود.

از گذشته‌های دور شهرستان مغان اطلاعات چندانی در دست نیست و جسته گریخته در اخبار و تواریخ

کیلومتری شمال گرمی دژ مستحکم و بزرگی جلب توجه می‌کند که به قیزقلعه‌سی مشهور می‌باشد و یکی از قلاع متعددی است که به نام قلعه دختر در سرتاسر ایران ساخته شده است.

مصالح این قلعه از قلو و سنگ و ملات ساروج است و در حال حاضر از آن، دو دیوار ناقص و دو برج باقی مانده است. سبک و نام بنا، قدمت آن را به دوران اشکانی و ساسانی منسوب می‌دارد.

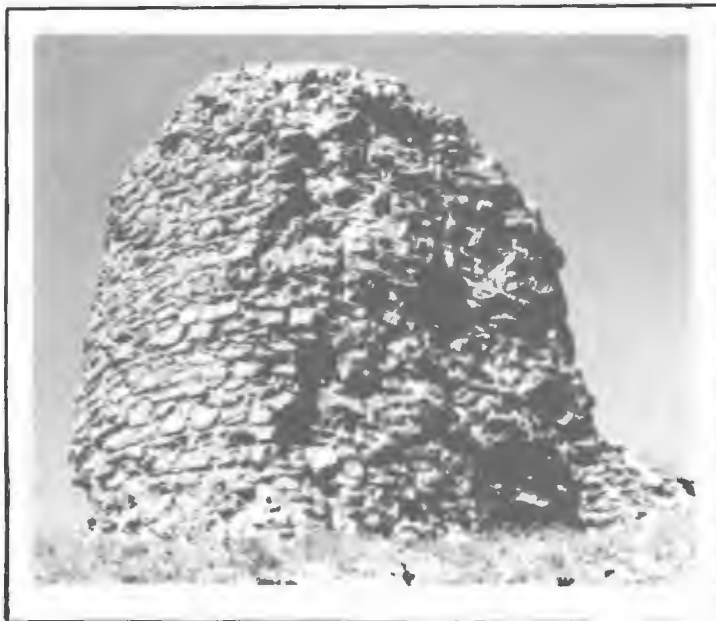
از مراکز اصلی قوم پارت بوده تپه‌های بزرگ تاریخی را دربر دارد. وجود تپه‌های باستانی چون چاتپه‌سی، کول تپه، تپه امیرخانلو، تپه پیه درق و ... در شهرستان گرمی موید گذشته تاریخی و قدمت طولانی منطقه است.

قلعه دختر (قیز قلعه‌سی)

ثبت تاریخی: ۶۲۹

کنار رودخانه بزرند در ۱۷

گرمی - قیز قلعه‌سی

میان

حمداله مستوفی شهر میانه را چنین شرح داده است:

«میانج شهری بوده است و اکنون بقدر دیهی مانده و هوای گرم و عفن دارد... ولی همچنان در شبکه راهبائی که مغولان احداث کردند منزلگاه مهمی به شمار می آمده است».

پل دختر میانه

ثبت تاریخی: ۸۷

در بین راه زنجان میانه، جایی که روخانه قزل اوزن به دامنه شرقی قافلانکوه می رسد، پل محکم و زیبایی واقع شده که به پل دختر معروف است. تاریخ ساختمان پل معلوم نیست و کتیبه ای که

شهرستان میانه در دامنه کوه قافلانکوه و بر سر راه تهران - تبریز واقع شده و تا تبریز ۲۱۰ کیلومتر فاصله دارد. جلگه نسبتاً حاصلخیز میانه را از شمال رشته کوه بزغوش و از شرق، قافلانکوه دربر گرفته و رودخانه های قزل اوزن، قرنقچای، نیرچای، میانه چای و چای کلهره آن را مشروب می سازد.

شهر میانه که در گذشته «میانج» و «گرمرو» خوانده می شد از زمان قدیم منزلگاه مهمی به شمار می رفته. ابن حوقل در قرن چهارم آن را پرجمعیت و آباد توصیف نموده و مقدسی محصول فراوان آن را ستوده است. یاقوت حموی نیز در قرن ششم میانه را دیده و از آن تمجید فراوان نموده است. یک قرن بعد

گویا به همین جهت آن را پل دختر
نامیده‌اند.

پل مزبور به وسیله آغامحمدخان
قاجار تعمیر شد. لیکن در سال ۱۳۱۳
هجری طاق آن شکست برداشت لذا در
همان سال توسط اداره کل باستان‌شناسی
با کمک اداره فرهنگ میانہ و اداره راه
مرمت گردید. در روز ۲۰ آذر ۱۳۲۵
قوای دموکرات هنگام عقب‌نشینی از

حاکمی از تاریخ بنای اولیه و بانی آن
بوده، سائیده شده و از بین رفته است.
عده‌ای از باستان‌شناسان پایه‌های پل را
متعلق به عهد ساسانی یا قبل از آن
می‌دانند. با توجه به معماری پل و
ویژگی‌های آن می‌توان تاریخ ساختمان
اصلی آن را باید متعلق به قرن هشتم
هجری دانست. طبق کتیبه موجود، در
سال ۹۳۳ هجری توسط شاه بیگم بنت
محمد بیگ موصللو تعمیر گردیده و

میانہ - پل دختر

برابر نیروهای دولتی برای جلوگیری از پیشرفت ارتش ایران طاق چشمه وسط را با مین منفجر کردند که فعلاً به همان صورت باقی است.

پل دختر دارای سه چشمه بزرگ و پایه‌های سنگی عریضی است که دهانه وسطی نسبت به دهانه‌های طرفین بزرگتر و دارای طاقی بلندتر است. به همین سبب گذرگاه پل از وسط دارای شیب ملایم به دو طرف کناره پل است.

آب بره‌های طرفین چشمه وسط به شکل مثلث و از سنگ ساخته شده و در بالای آن طاقنماهای کم عمقی به چشم می‌خورد که دهلیز و کنودی در میان آن جای گرفته‌اند. دونیم ستون چند ضلعی در جنین دهلیز به پایه‌های پل استقامت بیشتری می‌بخشند. بر روی پایه وسطی پل کتیبه‌ای آجری به شکل مربع به ضلع ۲ متر به خط نسخ موجود است که قسمتی از خطوط آن محو شده و از بین رفته است و در سمت چپ کتیبه‌ای دیگر

از سنگ مرمر به چشم می‌خورد که مربوط به سال ۹۳۳ هجری است.

قلعه ضحاک

ثبت تاریخی: ۴۲۹

در سه کیلومتری ایستگاه خراسانک بر فراز کوهساری که تونل مستقیم و طولی دو کیلومتری راه آهن مراغه به میانه از آن می‌گذرد، بقایای ساختمانی مفصل سنگ و گچی به چشم می‌خورد که به نام قلعه ضحاک شهرت دارد. پارهای از باستان‌شناسان بنای فوق را آثار بجای مانده از دوره ماد می‌دانند که بعدها در دوران هخامنشی، اشکانی و ساسانی مورد استفاده قرار گرفته و در دوره‌های اسلامی به صورت دژ وسیع بزرگی درآمده است. آنچه که امروزه بیش از هر چیزی جلب توجه می‌کند چهارطاقی زیبایی از عهد ساسانی است. دو طرف باز آن لب پرتگاهی در کناره

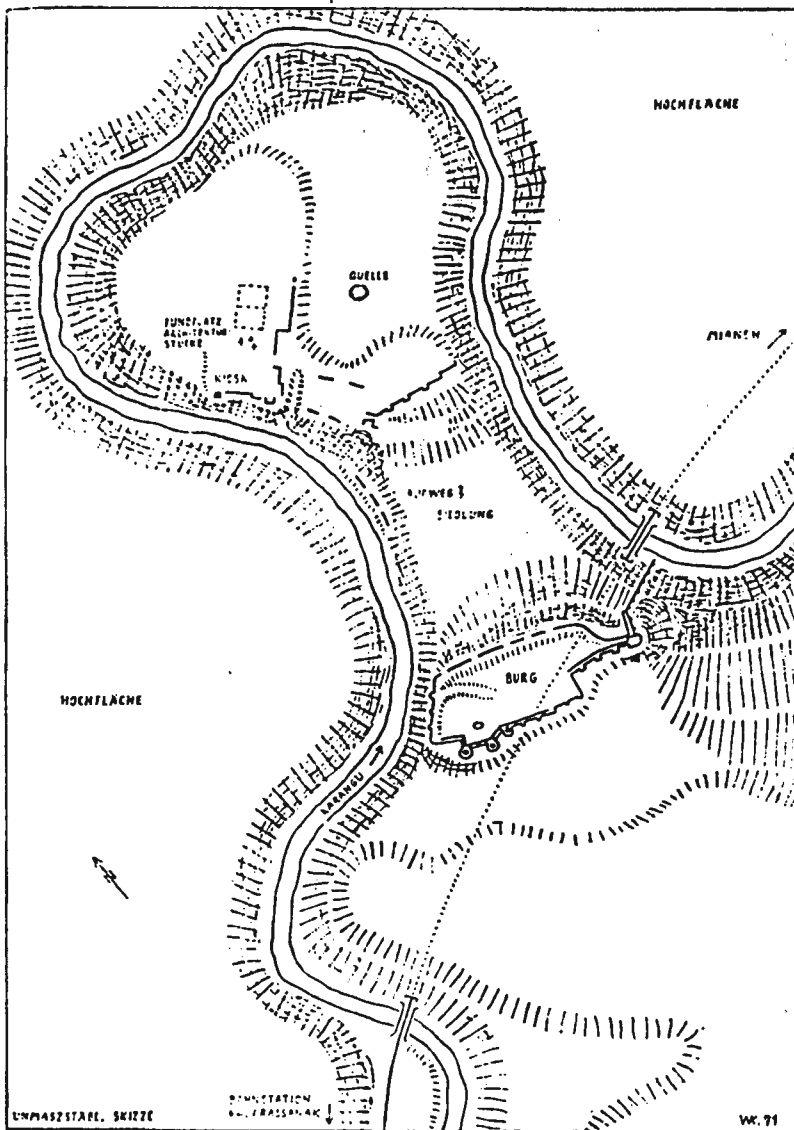

میانه - قلعه ضحاک

است.

مصالح بکار رفته در این چهارطاقی آجرهای بزرگ سرخ رنگی می باشد که مانند بسیاری از ابنیه عهد ساسانی آجرهای آن به صورت افقی و قائم بر روی هم قرار گرفته است. بقایای دیوارهای سنگی و گچی قلعه ضحاک ظاهراً از دوران قبل از اسلام است و احتمال می رود در قرون سوم یا چهارم

دره قرار دارد. ابعاد چهارطاقی که به شکل مربع است ۷۶ / ۹ متر و با پایهائی به ضلع ۷۰ / ۲ متر می باشد که دارای سقفی با پوشش ضربی است. به گفته برخی از باستان شناسان برخلاف چهارطاقی های دیگر دوره ساسانی از این چهارطاقی به عنوان محل افروختن آتش استفاده نمی شده بلکه برج دیدهبانی مشرف بر دره و دشتهای اطراف بوده

نقشه قلعه ضحاک - میانه

چهارطاقی - قلمه ضحاک

کیلومتری شمال میانہ و در کنار جاده قدیم میانہ به سراب قرار گرفته و مسجد جامع ترک کہ یکی از زیباترین مساجد سنگی آذربایجان محسوب می‌شود در این روستا واقع است.

در مسجد ترک کتیبه‌ای که حاوی نام بانی بنا و تاریخ اولیه آن باشد وجود ندارد. لیکن با توجه به معماری شبستان قدیمی، می‌توان آن را به دوره ایلخانیان

تعمیرات والحاقتی در آن صورت گرفته شده و معهذا این بنا از قبل از اسلام تا دوره اسماعیلیه مورد استفاده قرار گرفته است.

مسجد ترک میانہ

ثبت تاریخی: ۸۶۸

روستای بزرگ ترک در ۲۳

نسبت داد. این بنا بر اثر زلزله‌های مکرر فرو ریخته لیکن طبق کتیبه‌های موجود در سال ۱۲۸۲ هجری قمری توسط حاج عباس ترکی دیوارسازی شده است.

مسجد مزبور دارای صحن با دو در ورودی، شبستان و مناره‌ای است که گلدسته و قسمت فوقانی آن منهدم شده است. نمای خارجی شبستان را که در ضلع غربی صحن واقع است، یک در

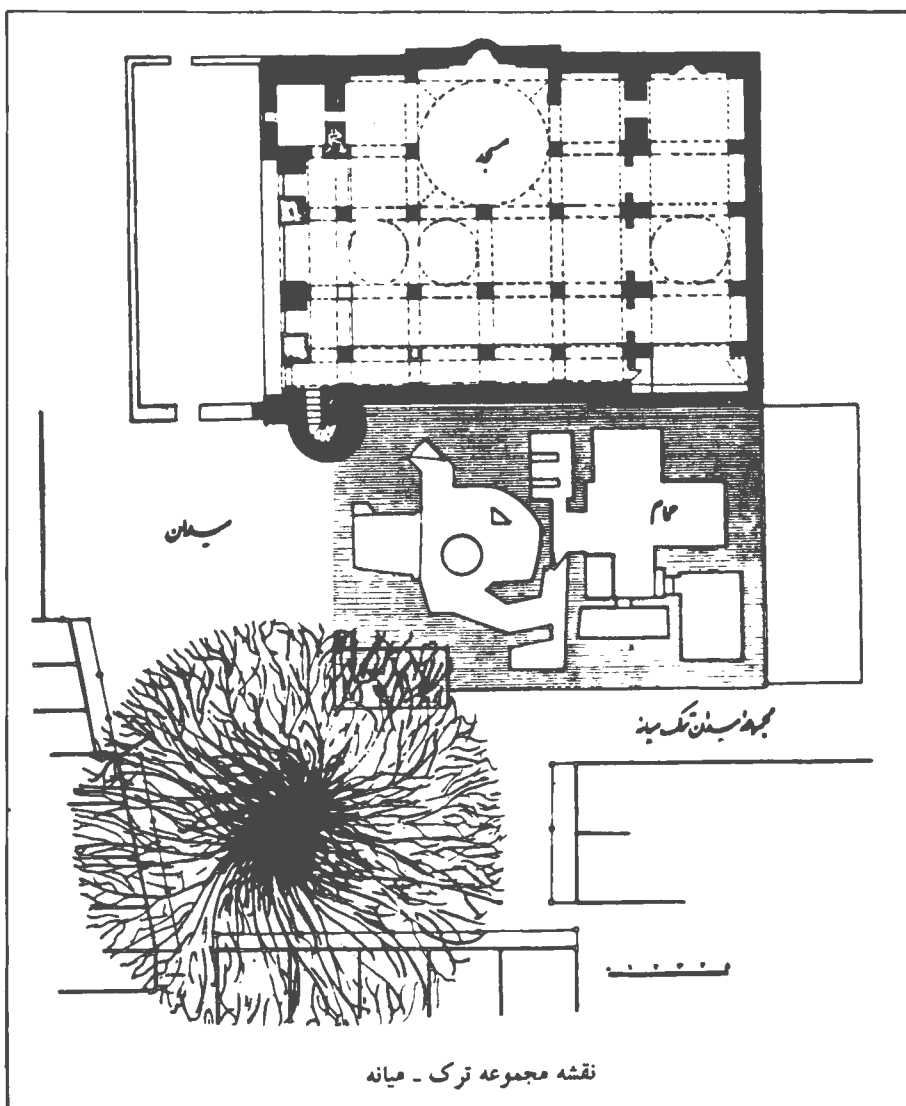
ورودی و چهار پنجره تشکیل می‌دهد که اطراف آن را با سنگ نماسازی کردند. در پیشانی دیوار در هفت ترنج کتیبه‌ای نوشته‌اند و یک کتیبه سنگی به شکل شش ضلعی در کنار در ورودی به چشم می‌خورد که عبارت ذیل بر آن دیده می‌شود:

«کل شئی هالک الی وجه ۱۲۸۲»

میانه - شبستان مسجد ترک

شبهستان مسجد به صورت مستطیل
به ابعاد ۲۱/۵ × ۱۷/۹۰ متر
است که از در ورودی ساده‌ای که در
شمال شرقی آن قرار دارد می‌توان بدان
راه یافت. در ورودی منار نیز در
کنار همین در قرار دارد. یک گنبد

بزرگ بر فراز جلوخان محراب و ۱۲ گنبد کوچکتر بر روی ستونهای سنگی حجاری شده و جرزه‌های شبستان استقرار یافته‌اند. شبستان مسجد دارای یک محراب اصلی با مقرنسکاری ساده و دو محراب کوچکتر است که در طرفین محراب بزرگ قرار گرفته‌اند. در قسمت غربی شبستان و در جهت عرضی آن شبستانی به ابعاد ۳/۷۰ × ۱۲/۴۵ متر

محرابهای سنگی مسجد

وجود دارد که سقف کوتاه آن به صورت طاق کلیل و تویزه است. از این شبستان قدیمی که دارای محراب سنگی دیگری با نقوش حجاری شده از دوره ایلخانان می‌باشد به عنوان شبستان زمستانی استفاده می‌شود.

شکل کثیرالاضلاع غیر منتظم آجری است. این دژ ظاهراً مشتمل بر سه قسمت می باشد. طبقه اول دیوار سرتاسری، طبقه دوم حفاظ داخلی و طبقه سوم، مقر اصلی فرماندهی بوده که در قرن هفتم هجری ساخته شده است. دیوار قلعه دارای دو مدخل می باشد که هر کدام سه متر بلندی دارند و در بالای یکی از این مدخلها کتیبه ای روی سنگ نقر شده که خطوط آن بر اثر مرور زمان و سوانح طبیعی محو شده است.

میانہ - قلعه دختر

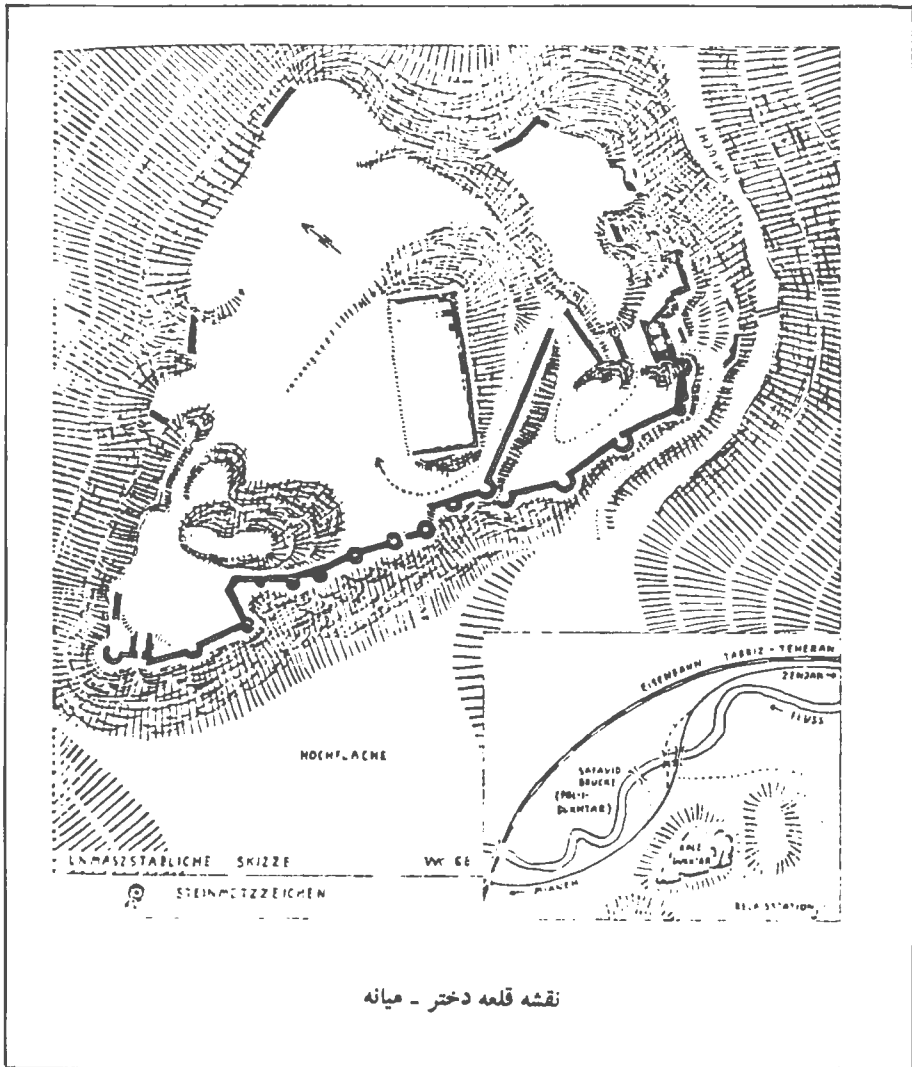

در گوشه جنوب شرقی شبستان اتاق کوچکی به ابعاد $۲/۲۵ \times ۲/۷۰$ وجود دارد که به آرامگاه امامزاده و یا به قولی مدفن بانی بنا اختصاص داده شده که به وسیله دو پنجره مشبک سنگی از شبستان و صحن نور می گیرد.

قلعه دختر - میانہ

ثبت تاریخی: ۸۷۰

قلعه دختر میانہ بر روی کوهی در دو کیلومتری شمال پل دختر واقع شده و به

جنوب شهر میانۀ در نزدیکی قریه تازه
کنده بر روی رودخانه شهرچای که یکی
از شعبات قزل اوزن است قرار
گرفته است. قدمت پل بر طبق متون و

پل شهرچای - میانۀ

ثبت تاریخی: ۸۷۲
پل شهرچای میانۀ در ۱۲ کیلومتری

می‌باشد. بر روی پایه‌ها که دارای آب
برهای مثلثی شکلی می‌باشند کنودهای
پنهانی احداث شده که دهانه آن بوسیله
پشتبند سه طبقه منشوری شکل مسدود
گشته است و روزنه‌های بیضی شکل که
بر روی آن ساخته شده کار تهویه هوای
داخل کنود را به عهده دارند.

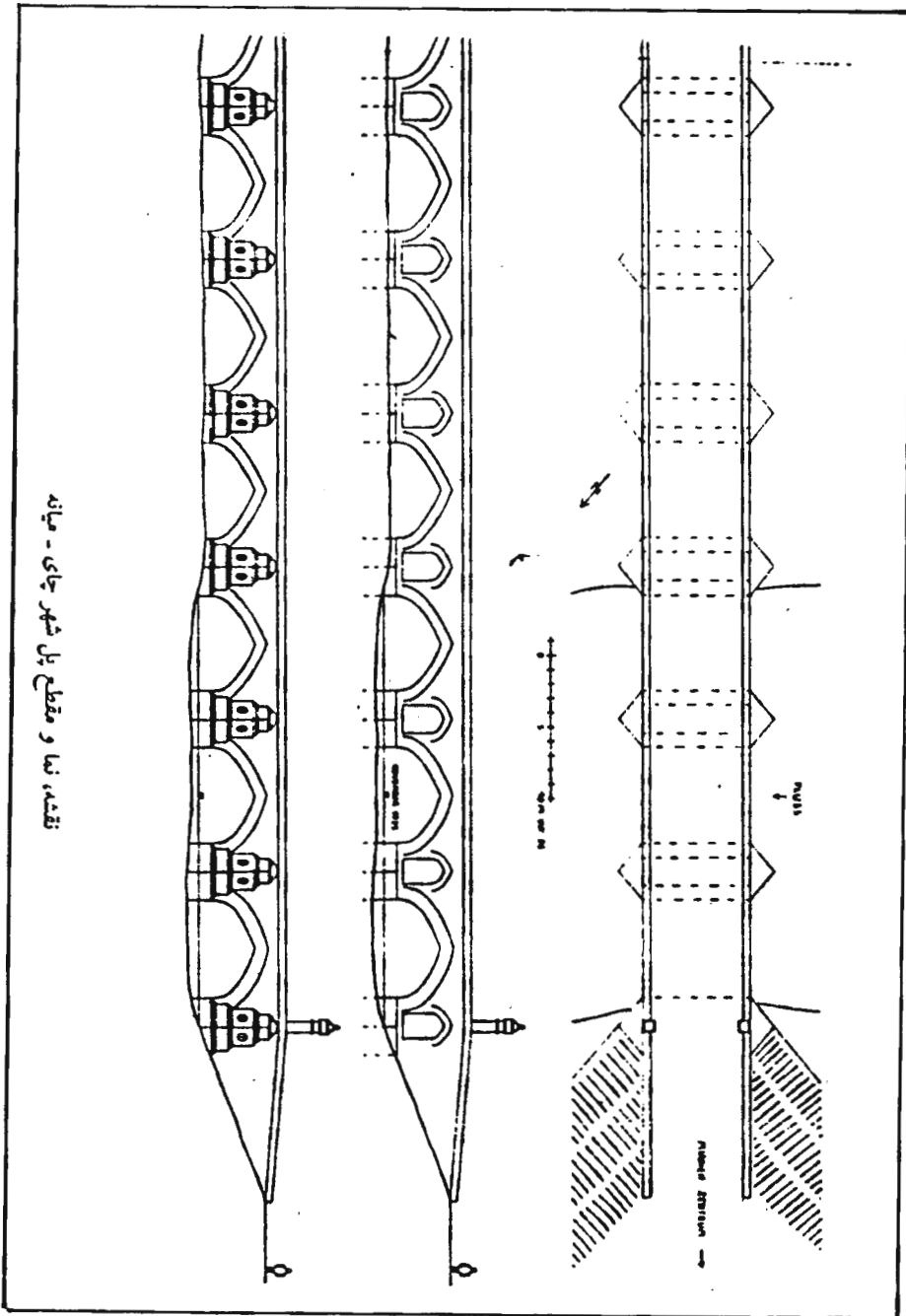
در طرفین ورودی‌های گذرگاه پل
در گذشته میلپهانی با ارتفاع ۵ / ۱ متر

مأخذ سفرنامه‌ها به دوره صفویه می‌رسد
که در سالیان متوالی مکرراً مورد تعمیر
قرار گرفته است.

این پل به طول ۲۶۰ متر و عرض
۷ / ۱ متر دارای ۲۳ چشمه با طاقی جناغی
بود که به علت ویران شدن دو چشمه
بر اثر سیل یک طاق مسطح بتونی
ناموزون بجای آن احداث گردانند.
عرض چشمه‌ها هر کدام ۶ / ۷۰ و
ارتفاع پل در حدود ۵ / ۲۵ متر

میانه - پل شهر چای

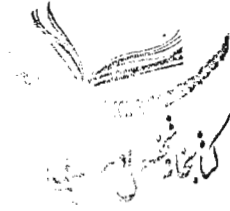
نقشه، نما و مقطع پل شهر چای - میانه

تراش‌دار بکار رفته و در طاق مسطح دو چشمه نیز از بتون مسلح استفاده شده است.

آخرین تعمیر پل بنا به کتیبه منصوب بر پیشانی یکی از طاق‌ها، در دوره ولایتعهدی عباس میرزا در آذربایجان انجام گرفته است.

و سرستونهای چهارگوش مطابق تعبیه شده بود که عابران را به تنه‌ها راه مطمئن معبر هدایت می‌کرده است.

جان پناهمای پل را به ارتفاع ۷۰ سانتی‌متر با سیمان و آجر ساخت‌اند. مصالح غالب در بنا آجر است و فقط در پایه‌ها سنگ سفید به صورت مکعب

جدول فهرست تپه‌های باستانی آذربایجان شرقی

شماره ردیف	شماره ثبت	نام اثر	نوع اثر	موقعیت جغرافیایی	قدمت تاریخی
۱	۶۱۹	سنگ نبشته پهلوی	کتیبه	مشکین شهر	اورارتونی
۲	۶۲۰	تپه علی میرزا	تپه	مشکین شهر	همزمان با حسنلو و حصار اشکانی
۳	۶۲۱	قره تپه	تپه	مشکین شهر	اشکانی - ساسانی
۴	۶۲۲	شاه تپه	تپه	شمالغربی گرمی	اشکانی
۵	۶۲۴	تپه آقا بال	تپه	گرمی	اشکانی قرن سوم ه. ق
۶	۶۲۵	تپه نقاره	تپه	گرمی	اشکانی - اسلامی
۷	۶۲۶	هاجا تپه سی	تپه	شمال گرمی	تاریخی
۸	۶۲۷	تپه مطلب	تپه	گرمی	اشکانی - قرن سوم ه. ق
۹	۶۳۱	کول تپه (تپه خاکستر)	تپه	نزدیک گرمی	اشکانی
۱۰	۶۳۲	تپه امیر خانلو (دهکده رضی)	تپه	کنار جاده رضی - اردبیل	اشکانی
۱۱	۶۳۵	کول تپه (کوده کهریز)	تپه	مشکین شهر	اوایل اسلام تا قرن ۴ ه. ق
۱۲	۶۳۵	تپه سلاخ خانه (تپه قنبر)	تپه	مشکین شهر	اشکانی - ساسانی - اسلامی
۱۳	۶۳۶	تپه خرمن (امستان علیا)	تپه	گرمی	اشکانی
۱۴	۶۳۷	تپه همت سلاه	تپه	شرق گرمی	اشکانی
۱۵	۶۳۸	تپه ایلان جیخ	تپه	جنوب غربی دهکده زرگر	اشکانی
۱۶	۶۳۹	تپه پیه درق	تپه	شرق گرمی	اشکانی
۱۷	۶۴۰	تپه دهکده تپه	تپه	شرق گرمی - مشکین شهر	اشکانی
۱۸	۷۸۰	گورستان قدمگاه (بادامیار)	گورستان	گورستان آذرشهر	قرن ۸ و ۹ ه. ق - اسلامی
۱۹	۷۸۳	تپه باستانی شیرامین	تپه	۱۷ کیلومتری آذرشهر	ماقبل تاریخ - پارسی - اسلامی
۲۰	۷۸۴	تپه پیرموسی	تپه	مرند	ماقبل تاریخ - پارسی
۲۱	۷۸۵	تپه باروج (قلعه باروج)	تپه	مرند	دوره نئولیتیک تا اسلامی
۲۲	۷۸۶	تپه مرند (قلعه مرند)	تپه	مرند	هزاره چهارم ق از میلاد تا اسلامی
۲۳	۷۸۷	تپه گورگر	تپه	جاده مرند به جلفا	از هزاره پنجم ق. م تا اسلامی
۲۴	۷۹۱	سنگ نبشته میخی (اورارتونی رازلیق)	کتیبه	سراب	قرن ۸ ق. م

دنباله جدول فهرست ...

شماره ردیف	شماره ثبت	نام اثر	نوع اثر	موقعیت جغرافیائی	قدمت تاریخی
۲۵	۷۹۲	سنگ نبشته میخی اورارتوئی نشتیان (نشت اوغلی)	کتیبه	سراب	قرن ۸ ق. م
۲۶	۷۹۳	تپه باستانی قلعه جوق	تپه	سراب	هزاره دوم ق. م
۲۷	۷۹۵	کتیبه میخی اورارتوئی سقندل	کتیبه	اهر	قرن ۸ ق. م
۲۸	۷۹۶	تپه باستانی نادری (اصلاندوز)	تپه	مشکین شهر	پارتی و ساسانی
۲۹	۷۹۸	تپه باستانی ایرغان	تپه	سراب	اسلامی
۳۰	۸۰۰	تپه باستانی امام چای و قبور اطراف آن	تپه	سراب	هزاره اول ق. م و پارت
۳۱	۸۶۹	قوه تپه	تپه	میانه	۲۵۰۰ ق. م تا اواخر ساسانی
۳۲	۸۷۳	کول تپه الن چاقق	تپه	میانه	پارتی
۳۳	۱۱۱۶	تل (تپه قلعه نجفعلیخان)	تل	در جنوب غربی شهرستان میانه	ساسانی
۳۴	۱۶۳۴	تپه شهریز	تپه	۹ کیلومتری اردبیل	هزاره سوم و دوران اسلامی
۳۵	۱۶۵۶	تپه سربند	تپه	اردبیل به مشکین شهر	دوران تاریخی و اسلامی هزاره اول ق. م
۳۶	۱۶۵۷	تپه قوشانی	تپه	اردبیل به آستارا	دوران اسلامی - قرون ۵ و ۶ هجری
۳۷	۱۶۵۸	تپه نارنج (نارین تپه)	تپه	دهکده سامیان اردبیل	دوران اسلامی
۳۸	۱۶۵۹	تپه میراشرف	تپه	اردبیل به مشکین شهر	دوران اسلامی - قرون ۴ و ۵ هجری
۳۹	۱۶۳۲	تپه جبه در	تپه	اردبیل به مشکین شهر	دوران پیش از تاریخ - اسلامی
۴۰	۱۶۳۳	تپه نادری	تپه	اردبیل به تبریز	قبل از اسلام
۴۱	۱۶۷۹	تپه خان کندی کنارک	تپه	دهکده سولا - اردبیل	پیش از تاریخ - اسلامی
۴۲		تپه‌های انزاب	تپه	انزاب اردبیل - آستارا	دوران اسلامی

منابع و مأخذ

- ۱ - مرکز اسناد و مدارک فرهنگی سازمان میراث فرهنگی
- ۲ - آثار باستانی آذربایجان ج اول ، عبدالعلی کارنگ انتشارات انجمن آثار ملی سال ۱۳۵۱.
- ۳ - آثار باستانی آذربایجان ج ۲ ، سیدجمال ترابی طباطبائی انتشارات انجمن آثار ملی ۱۳۵۵.
- ۴ - اردبیل در گذرگاه تاریخ باباصفری تهران ۱۳۵۰.
- ۵ - تاریخ اهر (ارسباران) سرهنگ بایوردی تهران ۱۳۴۱.
- ۶ - مجله بررسی‌های تاریخی (دوره) نشریه ستاد بزرگ ارتشتاران.
- ۷ - معماری اسلامی ایران دونالدن ویلبر ترجمه عبدالله فریار تهران ۱۳۴۶.
- ۸ - تاریخ اورارتو دکتر محمدجواد مشکور تهران ۱۳۴۵.
- ۹ - تقویم البلدان ابوالفدا ترجمه عبدالمجید آیتی تهران ۱۳۴۹.
- ۱۰ - مجله اثر (دوره) از انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
- ۱۱ - نظری به تاریخ آذربایجان دکتر محمدجواد مشکور تهران ۱۳۴۹.
- ۱۲ - نزهت القلوب حمداله مستوفی.
- ۱۳ - خیاو یا مشگین شهر غلامحسین ساعدی تهران ۱۳۵۴.
- ۱۴ - آثار باستانی و ابنیه تاریخی آذربایجان اسماعیل دیباج سال ۱۳۴۵.
- ۱۵ - سفرنامه تاورنیه ترجمه ابوتراب نوری تهران ۱۳۳۱.
- ۱۶ - لغت نامه دهخدا تهران ۱۳۴۱.

- ۱۷ - تاریخچه آرامنه آذربایجان تألیف نورایر میان
- ۱۸ - سیاحتنامه شاردن ترجمه محمدعباس تهران ۱۳۳۵.
- ۱۹ - باستانشناسی و هنر (دوره).
- ۲۰ - مجله میراث فرهنگی شماره ۱ - از انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
- ۲۱ - مراغه، یونس مروارید اسفند ۱۳۶۰.
- ۲۲ - مرند امیرھوشنگ سیدزنوزی تهران ۱۳۵۸.
- ۲۳ - فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی نصرت اله مشکوتی از انتشارات سازمان ملی حفاظت آثار باستانی.
- ۲۴ - جغرافیای مفصل ایران، دکتر ربیع بدیعی، تهران ۱۳۶۲.
- ۲۵ - آثار ایران، آندره گذار، ترجمه رشید یاسمی ۱۳۱۴.
- ۲۶ - فرهنگ معماری از انتشارات سازمان ملی حفاظت آثار باستانی.
- ۲۷ - بروشور آثار تاریخی آذربایجان از انتشارات سازمان ملی حفاظت آثار باستانی.
- ۲۸ - فهرست کاروانسراهای ایران ج ۱، دکتر م. ی. کیانی، از انتشارات سازمان ملی حفاظت آثار باستانی.
- ۲۹ - تبریز از دیدگاه سیاحان خارجی در قرن (هفدهم)، اکرم بهرامی ۱۳۵۶.
- ۳۰ - تبریز و پیرامون، شفیع جوادی تبریز ۱۳۵۰.
- ۳۱ - شهرهای ایران، دکتر محمدیوسف کیانی تهران ۱۳۶۸.
- ۳۲ - جغرافیای کامل ایران از انتشارات آموزش و پرورش.
- ۳۳ - دائره المعارف سرزمین و مردم ایران، عبدالحسین سعیدیان، تهران ۱۳۶۰.
- ۳۴ - صوره الارض ابن حوقل ترجمه دکتر جعفر شعار.
- ۳۵ - المسالك والممالك اصطخری به کوشش ایرج افشار.
- ۳۶ - سیاحتنامه ابراهیم بیک سیاح.
- ۳۷ - احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم ترجمه علینقی منزوی.